



DEJINY

1/2019

ISSN 1337-0707

Dejiny 1/2019 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12019.html>

Dejiny 1/2019 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12019.html>

Ilustrácia na obálke: Dušan Baláž – *Hudobné zátišie, akryl (100 x 120 cm)*

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Gonč, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
PhDr. Peter Koval', PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., PhDr. Peter Koval', PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

doc. Mgr. Ján Adam, PhD., Mgr. Monika Bizoňová, PhD.,
doc. PhDr. Miloslava Bodnárova, CSc., doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.,
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD, doc. Ihor Lichtej, CSc.,
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Jazykové korektúry:

Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé:

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2019

ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

SLOVO NA ÚVOD / FOREWORD

Peter ŠVORC	7
-------------------	---

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

Júlia KOTRUSOVÁ	10
Majetky Jasovského prepoštstva podľa metácie privilegiálnej listiny Bela IV. z roku 1255 / <i>The Properties of Jasov Monastery According to the Litterae Metales of Bela IV from the year 1255</i>	
Luciána HOPTOVÁ	21
Aktivity spolku Bieloruská hromada v Prahe / <i>Activities Of Fellowship Belarusian Hromada In Prague</i>	
Zuzana DZIMKOVÁ	32
Kultúrna a spoločenská činnosť rímskokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1948 / <i>Cultural and social activities of Roman Catholic Church in eastern Slovakia in 1945 – 1948</i>	

ĽUDIA A DOBA / PEOPLE AND TIME

Libuša FRANKOVÁ	46
Gustáv Adolf Koryčanský (1822 – 1898). Osobnosť slovenských študentských spoločností na historickom území východného Slovenska / <i>Gustáv Adolf Koryčanský (1822 – 1898). Personality of Slovak student associations at the historical territory of Eastern Slovakia</i>	
Patrik DERFIŇÁK	59
Dlhoročný „takmer“ Hlavný župan Eduard Kapy (1817 – 1886) / <i>Longlife „nearly“ main district administrator Eduard Kapy (1817 – 1886)</i>	
Peter KOVAL	68
Životný medzník člena našej redakcie. Ján Džujko štyridsaťročný / <i>Life milestones of member of our editorial office. Ján Džujko jubilates</i>	

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY / STUDY MATERIALS

Matúš VOJNA	74
Vývoj monumentálnej architektúry v staroveku. Mezopotámia a Egypt / <i>The development of monumental architecture in ancient times. Mesopotamia and Egypt</i>	

ROZHOVORY / INTERVIEWS

Lukáš HEDMEG	96
K vzniku Prešovskej univerzity v Prešove. Rozhovor s prof. RNDr. Levom Bukovským, DrSc., bývalým rektorom UPJŠ v Košiciach / <i>Founding Prešov University. Interview with Prof. RNDr. Lev Bukovsky, DrSc. Interview with Prof. RNDr. Lev Bukovsky, DrSc.</i>	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE

Monika BIZOŇOVÁ	102
Tajné zákutia Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule / <i>Secret places of St. Martin's Cathedral in Spišská Kapitula</i>	
Zuzana DZIMKOVÁ	108
Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči / <i>Slovak National Museum – Spiš museum</i>	

PRIPOMÍNAME SI / WE REMEMBER

Nadežda JURČIŠINOVÁ	116
Významný predstaviteľ protialkoholického hnutia na východnom Slovensku Ján Andraščík / <i>An important representative of the anti-alcohol movement in Eastern Slovakia Ján Andraščík</i>	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	119
Košický knihkupec a nakladateľ Július Kustra (135. výročie narodenia) / <i>Košice bookseller and publisher Július Kustra (135th Birthday)</i>	
Peter KOVAL	122
Pavel Fábry – nový šarišský župan / <i>Pavel Fábry – new Šariš county administrator</i>	
Patrik DERFIŇÁK	124
Pred sto rokmi sme dostali nové peniaze / <i>We got new money one hundred years ago</i>	
Ján DŽUJKO	126
Pred 100 rokmi vyšiel v Košiciach Slovenský východ (1919 – 1937) / <i>Slovenský východ (Slovak east) (1919 – 1937) came out in Kosice 100 years ago</i>	
Peter KOVAL	128
Pred 100 rokmi založili v Prešove odbočku Československého červeného kríža / <i>100 years since foundation of Czechoslovak red cross branch office in Prešov</i>	
Ján DŽUJKO	131
Šarišské noviny (1919 – 1920) – prvý slovenský týždenník vydávaný v Prešove po roku 1918 / <i>Šariš newspaper (1919 – 1920) – first Slovak week newspaper published in Prešov after 1918</i>	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

Michal FALAT	134
ŠVORC, Peter. <i>Od pluhu do senátorského kresla. Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929)</i> . Prešov: Universum, 2018. 269 s., ISBN 978-80-89946-02-0	
Marcela DOMENOVÁ	135
<i>Hosťovská kniha rodiny Raisz na hrade Ľubovňa (1827 – 1882)</i> . Eds. Františka Marcinová, Dalibor Mikulík. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum – Hrad, 2017. 513 s. ISBN 978-80-89860-06-7	
Patrik DERFIŇÁK	136
<i>Slováci v československých légiách (1914 – 1917 – 1920)</i> . Venované pamiatke PhDr. Mariána Hronského DrSc. (1940 – 2012). Na vydanie pripravil Ferdinand Vrabel. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, Ústav politických vied SAV, 2018. 78 s. ISBN 978-80-224-1637-5	

Matúš VOJNA	138
MOLNÁR, Martin (zost.). <i>Petrovce nad Laborcom. Monografia obce. Petrovce nad Laborcom: Jozef Rovňák – EXCEL, 2018. 232 s. ISBN 978-80-89697-38-0</i>	
SCHWARC, Karl W.	139
Erich MÜLLER. <i>Zwei Umbrüche in der Geschichte der Galiziendeutschen im 20. Jahrhundert. Der Erste Weltkrieg und die Umsiedlung 1939/40 (Erinnerung und Biographie der Deutschen aus Polen 7). Herne: Freunde der Martin-Opitz-Bibliothek, 2016. 237 pp. ISBN 978-3-923371-42-6</i>	
Marcela DOMENOVÁ	142
NOVOTNÁ, Eva – TRÖGLOVÁ SEJTKOVÁ, Mirka – CHRÁST, Jozef. <i>Poklady Mapové sbírky. Praha: Universita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016. 117 s. ISBN 978-80-246-3537-8</i>	
Michal FALAT	143
KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie. <i>České, slovenské a československé dejiny 20. století XII. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018. 418 s. ISBN 978-80-7435-706-0</i>	
Marcela DOMENOVÁ	145
Mapy měst. <i>Historická výprava za mapami, plány a obrazy měst. Praha: Euromedia Group, a. s. – Knižní klub, 2017. 256 s. ISBN 978-80-242-5783-9</i>	
Luciána HOPTOVÁ	146
Центральная Европа: политический портрет на фоне 100-летия / [Л. Н. Шишелина и др.]; под ред. Л.Н. Шишелиной, М. В. Ведерникова; Федеральное гос. бюджетное учреждение науки, Ин-т Европы Российской акад. наук. Москва: ИЕ РАН, 2018. 240 с. ISBN 978-5-98163-122-1	
Šimon KAČMÁR	147
OLŠAVSKÁ, Gabriela. <i>Evanjelici v Prešove v 18. a v prvej polovici 19. storočia (Fragmenty z dejín cirkvi, školstva a osobností). Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2018. 98 s. ISBN 978-80-89614-62-2</i>	
Patrik DERFIŇÁK	148
<i>Acta historica Neosoliensia. Roč. 20, 2017, č. 1. 108 s. ISSN 1336-9148</i>	
Luciána HOPTOVÁ	150
ТРУС, Микола. <i>Купалаўскія адрасы ў Славакіі. Мінск: Медысонт, 2018. 286 с. ISBN 978-985-7136-99-5</i>	

KRONIKA / CHRONICLE

Marian GAJDOŠ	152
Medzinárodný okrúhly stôl. Kyjev, 7. a 8. november 2018 / <i>International Round Table. Kiev, 7 – 8 11 2018</i>	
Gabriela OLŠAVSKÁ	157
Od monarchie k republike – výstava v ŠVK v Prešove. Prešov, 5. november 2018 – 28. február 2019 / <i>From Monarchy to Republic – Exhibition in State scientific library Prešov. Prešov, 5. 11. 2018 – 28. 2. 2019</i>	
Marcela DOMENOVÁ	158
Štátny archív v Prešove usporiadal zaujímavú výstavu. Prešov, 29. marec 2019 / <i>The State Archives in Prešov organized an interesting exhibition. Prešov, 29 3 2019</i>	

<i>Annamária KÓNYOVÁ</i>	160
Aj tento rok sa uskutočnila Študentská vedecká a umelecká konferencia. Prešov, 24. apríl 2019 / <i>The Student Science and Art Conference was held also this year. Prešov, 24 4 2019</i>	
<i>Martin JARINKOVIČ</i>	161
Boje o Slovensko 1919 a Francúzska vojenská misia. Prednáškový cyklus a výstava v Košiciach. Košice, 21. máj 2019 / <i>Struggle for Slovakia 1919 and French Military Mission. Lecture series and exhibition in Košice. Košice, 21 5 2019</i>	
V tomto čísle časopisu predstavujeme slovenského výtvarníka Dušana Baláža	165
O AUTOROCH / A WORD ABOUT AUTHORS	168

Slovo na úvod

Pred nedávnom som mal príležitosť navštíviť Portugalsko a precestovať ho od severu na juh, navštíviť viaceré významné portugalské mestá, vrátane Lisabonu, a v nich aspoň tie najdôležitejšie historické pamiatky i niektoré, zvlášť akademické, inštitúcie. Táto cesta mi prirodzene nedáva právo hodnotiť spomínanú prímorskú krajinu na Pyrenejskom polostrove, pretože len dlhší pobyt cudzincovi ukáže, čo je v krajine dobré, čo nie a čo je rovnaké ako v jeho vlasti.

Portugalsko je krajina, ktorá je rozlohou takmer raz taká veľká ako Slovensko a to sa týka aj obyvateľstva. Kým na Slovensku žije 5 450 000 obyvateľov, v Portugalsku ich bolo v roku 2017 evidovaných 10 291 027. Hospodárska vyspelosť krajiny je o čosi vyššia ako Slovenska, no ak by sme sa na oba štáty dívali cez prizmu komunikačného spojenia – cestnej siete, tak je Portugalsko ďaleko, ďaleko pred Slovenskom. Krajina je pretkávaná hustou sieťou diaľnic, k čomu Wikipédia pridáva údaj, že z 68 732 kilometrov ciest 44 diaľnic o dĺžke 3000 km spája všetky časti krajiny. Moja skúsenosť to môže len potvrdiť a dodať, že ide o kvalitné cesty, ktoré Portugalčania denno-denne využívajú.

Pri dejinách jednej i druhej krajiny je už porovnanie ťažšie. Rozdielna geografická poloha, rozdielne podnebie, iné prírodné podmienky, úrodnosť pôdy a pod. sa prejavili v záujme pravekého, starovekého i stredovekého človeka o tieto územia. A tak je celkom prirodzené, že tam, kde boli podmienky priaznivejšie vznikali ľudské osady skôr, že o takéto územie sa častejšie viedli zápasy a dejiny tam boli bohatšie o „veľké“ udalosti. Navyše Portugalsko ležiace na brehu Atlantiku bolo neustále konfrontované s nedozernou vodnou plochou, ktorá lákala dobrodružné povahy, aby zistili, čo sa skrýva za obzorom, aby hľadali cesty na iné kontinenty, a tie potom dobýjali a ako odmenu za tento prínos pre európske poznanie a obchod si z dobytých krajín privážali zlato, striebro, vzácne korenie, vďaka čomu Portugalsko najmä v 15. a 16. storočí bohatlo. Portugalsko sa stalo silnou koloniálnou krajinou. A hoci neskôr jeho vplyv v Európe i svete slabol, koloniálne úspechy sa premietli do pozoruhodných stavieb, vo veľkej miere cirkevného charakteru, ktoré dodnes udivujú svojich návštevníkov veľkoleposťou, architektonickou i umeleckou precíznosťou.

Slovensko síce takéto veľkolepé a svetové dejiny nemalo, ale tento fakt nič nemení na skutočnosti, že aj na tomto území žili ľudia, budovali svoje mestá, dediny, oslavovali toho istého Boha ako Portugalci síce v skromnejších, ale rovnako zaujímavých a pekných kostoloch, že zvädzali boje, jednoducho, že existovali.

Pre dnešných Slovákov, rovnako ako pre dnešných Portugalcov majú ich národné dejiny, nech už boli akokoľvek slávne alebo neslávne, zásadný význam. Sú totiž ich a sú nezastupiteľné. Je preto celkom prirodzené, ak si ich obe spoločenstvá pripomínajú, ak ich poznávajú a ak venujú historickému poznávaniu, národnej historiografii svoju pozornosť.

Ak však chceme porovnať vzťah slovenskej a portugalskej spoločnosti k svojim dejinám toto porovnanie pre slovenskú spoločnosť nedopadne príliš dobre. A nemám na mysli veľkoleposť a svetovosť jedných a druhých dejín, ale vzťah Slovákov a Portugalcov k nim. Ako príklad môže poslúžiť návšteva Lisabonu a v ňom veľkého cirkevného komplexu na lisabonskom predmestí Belém – Mosteiro dos Jerónimos (Kláštor hieronymitov). Je to veľkolepý kláštor postavený v manuelskom slohu

v rokoch 1502 – 1511 na počesť zámorských plavieb *Vasco da Gama* (*1468/1469, Sines, Portugalsko – † 24. 12. 1524, *Cochin*, India), ktorý má hrobku hneď pri vchode jeho nádherného kostola, dnes považovaného za perlu goticko-renesančného manuel-ského štýlu.

V tomto mohutnom kláštornom komplexe sú okrem Vasco da Gama pochovaní portugalský kráľ Manuel I., jeho manželka Mária Aragónska, kráľ Ján III., jeho manželka Katarína Habsburská, a tiež aj portugalský historik Alexandre Herculano (28. 3. 1810 – 13. 9. 1877), ktorý si získal veľkú pozornosť, slávu a úctu Portugalcov predovšetkým ako autor prvých kritických syntetických dejín Portugalska. Na Slovensku nemysliteľný jav.

Slovenskí historici nikdy nepomysleli na to, že by sa im po smrti dostalo takého ocenenia, hoci vedeli by sme uviesť mená takých, ktorí by si to zaslúžili, keďže svojím dielom jednoznačne ukotvili slovenskú minulosť v európskom dejinnom kontexte, a tak vlastne pomohli budovať aj našu národnú identitu, spevňovali jej základy, na ktorých dnes stojí moderný slovenský národ i slovenská štátnosť.

V podstate nejde len o historikov a históriu ako vedu, ale vôbec o vedu na Slovensku. Dejiny nám ukazujú celý rad pozitívnych dokladov, najmä z 20. storočia, že tá krajina, ktorá podporovala vzdelanie svojho obyvateľstva a ruka v ruku s tým aj vedu a výskum, sa rýchlo rozvíjala, a naopak, dejiny nám potvrdzujú aj to, že krajina, ktorá to neurobila, zaostala za tými múdrejšími, pragmatickejšími. Slovensko je, žiaľ, príkladom pre túto druhú skúsenosť.

Slovenské politické garnitúry všetkých ideových smerov a orientácií reflektovali význam vedy a vzdelávania len v predvolebných sľuboch. Po nástupe k moci sa doteraz našlo dosť dôvodov, prečo vedu i vzdelávanie odsunúť na vedľajšiu koľaj s poukázaním na nedostatok financií v štátnej pokladni. Údajne by uprednostnenie rezortu školstva zvýšeným financovaním nepriaznivo zasiahlo slovenskú ekonomiku a jej rozvojové programy.

Mizerné financovanie vedy a výskumu má však svoj ďalší vnútorný dopad na túto sféru ľudskej slovenskej aktivity. Okrem iného aj na to, že stanovené a zverejnené pravidlá pre rozdeľovanie vyčlenených finančných zdrojov a na ich použitie sa nedodržiavajú a agentúry (napr. VEGA, APVV), resp. ich niektorí členovia ad hoc určujú nové pravidlá pre prideľovanie financií, o ktorých sa uchádzači dozvedajú až post factum, pravda, v prípade vyradených bez možnosti sa odvolať či protestovať proti nečakaným a svojvoľným zmenám.

To, či sa takto deje aj v porovnávanom Portugalsku, neviem. Len bežný pohľad na túto krajinu, jej mestá, jej univerzity, pamiatky, komunikačnú infraštruktúru atď. dáva tušiť, že Portugalsko sa zrejme nachádza v inej kategórii krajín, ako je tá, do ktorej sme svojím pričinením zaradili našu vlastnú krajinu.

Peter Švorc

ŠTÚDIE



Kamenný sarkofág portugalského historika Alexandra Herculana (28. 3. 1810 – 13. 9. 1877), ktorý si získal veľkú pozornosť, slávu a úctu Portugalcov predovšetkým ako autor prvých kritických syntetických dejín Portugalska. Foto Peter Švorc

MAJETKY JASOVSKÉHO PREPOŠTSTVA PODĽA METÁCIE PRIVILEGIÁLNEJ LISTINY BELA IV. Z ROKU 1255

Júlia KOTRUSOVÁ

Abstract: *The Properties of Jasov Monastery According to the Litterae Metales of Belo IV from the year 1255.* The thesis deals with the properties which had been gained by Jasov Monastery in the act of foundation. The properties, in which we understand villages, are delimited by the litterae metales as a part of the charter issued by Belo IV. in the year 1255. The study describes the most important facts that had the determining influence on the historical evolution of each settlement until the first third of the 15th century.

Key words: Premonstratensians. Kingdom of Hungary. Abov county. Monastery.

Kláštor sv. Jána Krstiteľa v Jasove patrí medzi najstaršie premonštrátske kláštory na Slovensku. Rok založenia kláštora nie je známy, pretože jeho pôvodná zakladacia listina sa nezachovala. V roku 1255 však bola pre jasovský kláštor Belom IV. (1235 – 1270) vydaná nová listina, označovaná aj ako znovuzriadovacia, ktorá plnohodnotne nahradila pôvodnú zakladaciu listinu. Dôvody nezachovania sa zakladacej listiny kláštora objasňuje znovuzriadovacia listina prepoštstva, ktorá uvádza, že pôvodná zakladacia listina kláštora bola údajne zničená počas tatárskeho vpádu do Uhorského kráľovstva v rokoch 1241 – 1242.¹ Nezachovanie zakladacej listiny nie je v prípade premonštrátskych kláštorov na Slovensku ojedinelé, keďže sa s ním stretávame aj pri ostatných prepoštstvách s výnimkou konventu v Kláštore pod Znievom. Viac ako polovica premonštrátskych kláštorov v Uhorsku vznikla pred tatárskym vpádom a absenciu zakladacích listín spája väčšina historikov práve s pustošením Mongolov. Domnienku potvrdzuje aj fakt, že väčšina premonštrátskych kláštorov s nezachovanou zakladacou listinou je situovaná v oblastiach, ktoré Tatári pustošili.

Príchod premonštrátov do Jasova a okolnosti založenia kláštora môžu ozrejmiť rehoľné katalógy, ktoré obsahujú informácie o vizitovaní uhorských premonštrátskych kláštorov. Pre rané dejiny jasovského kláštora je najdôležitejší ninivský katalóg, v ktorom sa nachádzajú zmienky o jeho fíliách. Indície, na základe ktorých môžeme vymedziť predpokladanú dobu založenia kláštora, sa nachádzajú aj v samotnej znovuzriadovacej listine Bela IV. z roku 1255. Na základe uvedeného predpokladáme vznik Kláštora sv. Jána Krstiteľa v Jasove pred rokom 1214.²

- 1 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Konvent premonštrátov v Jasove, extra fasc., No. 1 (ďalej f. KPJ); MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus II. Inde ab a. MCCXXXV usque ad a. MCCLX. Bratislavae : Sumptibus Consilii nationalis Bratislaviensis, Capitalis Reipublicae Socialisticae Slovacae editrice Libraria Obzor 1987, č. 494, s. 344-345.
- 2 KOTRUSOVÁ, Júlia. *Dejiny Jasovského kláštora sv. Jána Krstiteľa v Jasove v stredoveku*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2017, s. 17-19.



Privilegiálna listina Bela IV. z roku 1255.
(Zdroj: SNA, KPJ, extra fasc., No. 1)

Príchod premonštrátov do Uhorského kráľovstva bol vo všeobecnosti sprevádzaný veľkými donáciami uhorských panovníkov, ktorí novovznikajúcim kláštorom udeľovali rozsiahle majetky. Jasovský kláštor bol pri svojom vzniku taktiež obdarený mnohými nehnuteľnosťami. Majetkovú situáciu prepoštvá v čase jeho vzniku približuje znovuzriadovacia listina z roku 1255. Privilegiálna listina Bela IV. je veľmi významným prameňom, ktorý okrem iného v priebehu nasledujúcich storočí jasovskí premonštráti vo svojich sporoch o majetky využívali ako dôkaz vo svoj prospech. Originál listiny je uložený vo fonde Konventu premonštrátov v Jasove v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

Cieľom predkladanej štúdie je podať stručný prehľad o najstarších dejinách majetkov, ktoré sú v znovuzriadovacej listine z roku 1255 ohraničené metáciou. Z geografického hľadiska išlo o kompaktné územie v najbližšom okolí Kláštora sv. Jána Krstiteľa v Jasove, ktoré sa rozprestiera v oblasti dnešného Slovenského Rudohoria. Úmyslom štúdie nie je podať vyčerpávajúci obraz o dejinách každého majetku, ale poukázať na skutočnosti, na základe ktorých je možné najvernejšie demonštrovať ich historický vývoj. Dejinný prehľad každého majetku (sídla) v závislosti od zachovaných prameňov uzatvárame v 30. rokoch 15. storočia.

Podľa znovuzriadovacej listiny boli sídla, ktoré sú predmetom tejto štúdie, majetkom jasovských premonštrátov už v období pred tatárskym vpádom do Uhorského kráľovstva. V listine sa uvádza, že jasovský prepošt predstúpil pred uhorského kráľa Bela IV. na Turnianskom hrade a žiadal ho o vyhotovenie novej donácie na všetko, čo kláštor dostal od kráľových predchodcov a brata Kolomana. Kráľ vyhovel žiadosti prepošta a potvrdil pôvodné územie kláštora, ktoré ohraničil metáciou a tiež vzdialenejšie majetky, ktoré kláštoru daroval vojvoda Koloman. Medzi vzdialenejšími majetkami sa uvádzajú Pocsim (*Pochym*), Pocsaj (*Pochey*), *Moneykeddy*, Nyésta (*Neste*), Perecse (*Pereche*), časť dediny Geča (*Jeche*) a Ondrejovce (*terra Andree*). Všetky tieto majetky okrem Ondrejoviec, ktoré sa nachádzali v Gemerskej župe, ležali v južnej časti Abovskej župy.³ Znovuzriadovacia listina tiež opätovne kláštoru potvrdila majetky, ktoré získal od uhorského kráľa Bela IV. a to Novaj (*Noe*) v Abovskej župe a Šankovce v Gemerskej župe. Posledným majetkom, ktorý listina uvádza je *Myhluk*, ktorý sa do vlastníctva premonštrátov dostal po tatárskom vpáde, keď ho prepoštomu na znak kajúcnosti pre škody spáchané na kláštore daroval Izák, syn Abraháma z rodu Aba.⁴ Územie majetku *Myhluk* hraničilo s pôvodným kompaktným územím prepošstva.⁵

Kláštorné majetky ohraňované metáciou

Metácia majetkov kláštora začala z južnej strany na jednom kamenistom vršku medzníkom umiestneným medzi dvoma údoliami, ktorý patril k dedine kráľovských povozníkov zvanej *Zekeres* (Moldava nad Bodvou). Potom hranica pokračovala k rieke Bodva a z nej zostúpila k trom mlynom. Odtiaľ pokračovala smerom na západ až k Čiernemu lesu. Ďalšie medzníky sa nachádzali na lúkach v chotári Debrade a Nehoty, pri ktorej sa rozprestieral Čierny les. Hranica viedla medzi dvoma vrchmi, z ktorých ten z južnej strany sa volal Hájsky (892 m n. m.) a druhý zo strany severnej sa nazýval Jelení (947 m n. m.) a nachádzal sa na základnom území kláštora. Ďalej hranica pokračovala k prameňu rieky Bodva pri Drienovci (*Buldafeu*) a k potoku Zlatník. Od územia kráľovských povozníkov Moldavy oddeľovala prepošstvo rieka Hnilec. Hranica prechádzala aj potokmi zvanými *Nyznanou* a *Bornanou* smerom k vrchu Kloptáň (1155 m n. m.) a odtiaľ klesala k potoku Ida a Zlatník. Ďalej pokračovala cez les Gord k chotárnej hranici dediny *Myhluk*. Odtiaľ hranica viedla do Moldavy, kde sa nachádzal medzník, od ktorého metácia začala.⁶

Jasov. Centrálnym majetkom jasovského prepošstva a zároveň aj najväčším kláštorným majetkom bola obec Jasov. Výhodná geografická poloha a zároveň aj blízkosť ku kláštoru predznamenovali, že obec sa bude, v porovnaní s ostatnými premonštrátskymi majetkami, rýchlejšie hospodársky vzťahovať. Významnejšie postavenie nadobudol Jasov už počas 13. storočia, keď mal údajne dostať mestské výsady

3 Obce Pocsaj, Nyésta a Perecse sa dnes nachádzajú v Maďarsku. Ondrejovce sú v súčasnosti súčasťou obce Gemerská Ves. Pocsaj je zaniknutým sídlom.

4 SNA Bratislava, f. KPJ, extra fasc. No.1; CDSI, s. 344, č. 494.

5 VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied (SAV), 1973, s. 224.

6 SNA Bratislava, f. KPJ, extra fasc., No. 1; CDSI II, s. 344-345, č. 494. ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1932, s. 187-188.

a právo konania trhu. V neposlednom rade prispela k rýchlemu hospodárskemu rozvoju mestečka aj banská činnosť, ktorá sa začala rozmáhať v poslednej dekáde 13. storočia. Prvá písomná zmienka o mestečku Jasov⁷ pochádza z roku 1243 a jej vydavateľom je jasovský prepoš Albert a jeho konvent. Listina sa nezachovala v origináli, ale v odpise, ktorý vyhotovil jasovský prepoš Vigand v roku 1295. Odpis listiny sa taktiež nezachoval v origináli, ale v tranzumppte Spišskej Kapituly z roku 1692. Mestečko Jasov sa v listine uvádza v súvislosti s jeho obyvateľmi, o ktorých sa v nej hovorí ako o *populis ecclesiae beati Ioannis Baptiste de Jaszou*.⁸ Predmetom listiny je udelenie rozsiahlych výsad pre obyvateľov Jasova prepoštom kláštora Albertom. Práva, ktoré listina obsahuje, sú mestského charakteru, čo vzhľadom na obdobie, v ktorom boli udelené vyvoláva pochybnosti o jej hodnovernosti.⁹ Listina prepošta Alberta je publikovaná v druhom zväzku Slovenského diplomátara.¹⁰

Znovuzriadovacia listina jasovského prepošstva z roku 1255 spomína Jasov hneď v niekoľkých bodoch. Prvá zmienka, ktorá v listine súvisí s Jasovom hovorí o práve súdenia obyvateľov Jasova a to výlučne miestnym sudcom alebo richtárom. Jasov sa tu uvádza termínom *villa*. V ďalšom bode listina ukladá povinnosť obyvateľom Jasova (*populi monasterii de Jazou*) platiť desiatky prepošstvu a nie uhorskému kráľovi, ako to bolo doposiaľ.¹¹

Jasov bol už počas 13. storočia dôležitým miestom vo svojom okolí, pretože ním prechádzala stará cesta na Spiš, o ktorej sa prvýkrát dozvedáme v roku 1255 pri príležitosti metácie zeme Milaj (dnes súčasť katastra Spišského Hrušova). Hranica územia pretínala hlavnú cestu vedúcu do Jasova.¹² Zmienka o starej ceste z Jasova na Spiš sa zachovala aj z roku 1277 v opise hraníc zeme Belá ležiacej pri rieke Hor-

7 Hoci sa za prvú písomnú zmienku o Jasove považuje listina prepošta Alberta, je dôležité poznamenať, že existujú aj listiny staršieho charakteru, v ktorých sa Jasov spomína nepriamo a to v súvislosti s jasovským prepoštom Petrom, ktorý vo veci predaja majetku Ōrsúr v Boršodskej župe v roku 1249 vystupuje z počínu hodnoverného miesta. PIR-HALLA, Márton. *A szepesi prépostság vázlatos története*. Lőcse, 1899, s. 14-15.

8 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. 16, No. 387; FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis Tom. IV, Vol. I*. Budae, s. 304-306 (ďalej CDH); CDSI II, s. 96-97. No. 145.

9 Kritikou listiny sa zaoberalo niekoľko historikov a všetci poukazujú na jej nepravosť. György Györffy, ktorý pokladá listinu prepošta za pochybnej hodnovernosti uvádza, že listina určuje vyspelejšie vzťahy prepošstva a jeho majetku Jasova ako listina Bela IV. z roku 1255. Za nehodnovernosť listiny taktiež hovoria neaktuálne výrazy ako napríklad *curia integra*, ktorá by podľa správnosti mala byť nahradená výrazom *mansio*. Neaktuálny pre rok 1243 je aj výraz *statera*, ktorý sa v uhorských listinách začína používať až koncom 13. storočia. Ku problematike hodnovernosti prispel aj Branislav Varsik, ktorý zdieľa názor Györgya Györffya a dodáva, že obyvatelia Jasova sa nazývajú *populi* aj v listine Bela IV. z roku 1255. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. kötet*. Akadémiai Kiadó, 1987, s. 99 (ďalej ÁMTF I); VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 227.

10 CDSI II, s. 97, č. 145; MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomátaru II. In *Historické štúdie XVIII*, 1989, s. 98.

11 SNA Bratislava, f. KPJ, extra fasc., No. 1; CDSI II, s. 344, č. 494.

12 CDSI II, č. 493, s. 343.



Vyobrazenie majetkov kláštora podľa metácie privilegálnej listiny Bela IV.z roku 1255. Mapa bola vyhotovená v roku 1771.
(Zdroj: MNL,OL, S 114, No. 11. Mappa metarum ecclesiae St. Joannis Baptistae de Iaszo)

nád.¹³ Prídomok „stará“ (*cadit in veterem viam Jazo iterato*) hovorí o jej dlhšej tradícii, čo vlastne potvrdzuje hospodársky dosah dedinky Jasov v rámci regionálneho obchodu.¹⁴ Zmienky o existencii starej cesty hodnoverne potvrdzuje aj výsadná listina Ondreja III. pre jasovské prepošstvo z roku 1290, kde sa uvádza, že Jasov bol od pradávna miestom, na ktorom sa vyberalo mýto.¹⁵

Rozvoj baníctva v oblasti iniciovala privilegálna listina Ondreja III., ktorá povolila ťažbu všetkých nerastov, okrem zlata a striebra. Ťažba nerastných surovín podnietila tiež príchod cudzích hostí na územie prepoštstva, najmä Nemcov. Do Jasova prichádzali najmä z blízkych banských miest Gelnice a Smolníka, kde sa ako remeselníci, ale prevažne banskí odborníci podieľali na ťažbe nerastných surovín.¹⁶ Rozšírením banských práv Ľudovítom Veľkým v roku 1358 na všetky drahé kovy sa Jasov v priebehu 14. storočia aj naďalej vzráňal a v roku 1370 sa už spomína ako trhové miesto.¹⁷ Právo konania jarmoku získal Jasov v roku 1394 od uhorskej kráľovnej Márie. Výročný jarmok sa v Jasove konal pred, v a po dni patróna kláštora sv. Jána Krstiteľa.¹⁸ Hospodársky rast Jasova vďaka dôležitým výsadam, ktoré mu boli udelené v druhej polovici 14. storočia, aj naďalej prebiehal a už v roku 1411 sa spomína ako *oppidum*.¹⁹ V roku 1416 sa zachovala zmienka o mestskej rade, ktorej predstavitelia (*Stephanus Frychker, Andreas Khunyl, Kwthnar, Joannes Sreyber, Petrus Parous, Nicolaus dictus Chawzla, Jacobus Seybel, Krank filius Ewrdewg et Nicolaus Grunkle*) boli pravdepodobne nemeckého pôvodu. Na listine sa nachádza aj stopa po pečati. Je oprávnené predpokladať, že ide o najstaršiu pečať mestečka.²⁰ V Jasove v tomto období žilo početné nemecké etnikum, čo určite súviselo s banskou činnosťou v okolí.²¹

13 BORSA, Iván (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico – diplomatica* II/2 – 3. zv. Budapešť, 1961 – 1987, č. 2773 (ďalej RA II/2 – 3), s. 181; VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 227.

14 RA II/2-3, č. 2773, s. 181; VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 227.

15 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. II, No. 12; MARSINA, Richard. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, s. 269; ULÍČNÝ, Ferdinand. Začiatky mestečiek na východnom Slovensku. In *Historický časopis* 38, 1990, č. 2, s. 254.

16 Prítomnosť nemeckých hostí na území prepoštstva nepochybne dosvedčujú aj názvy nehnuteľností v oblasti. Príkladom je mlyn na rieke Bodva, ktorý bol označovaný ako *Henchov mlyn*. Z uvedeného vyplýva, že majiteľom mlyna bol muž s osobným menom *Hench* (= *Henchmannus*), ktoré je nepochybne nemeckého pôvodu. RÁBIK, Vladislav. Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. In *Acta carpatho-germanica* XiX. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2006, s. 254.

17 VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 228.

18 CDH X/2, s. 195; *Zsigmondkori oklevéltár* I. Budapešť, č. 3625 (ďalej ZsO).

19 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. VIII, No. 92.

20 SNA Bratislava, f. KPJ, Elenchus primus diplomatum, fasc. VIII, No. 95; MNL OL, DF 232861; ZsO V, č. 2532, s. 674.

21 SNA Bratislava, f. KPJ, Elenchus primus diplomatum, fasc. VII, No. 88; ZsO IV, s. 242, č. 1040; RÁBIK, Vladislav. Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. In *Acta carpatho-germanica* XiX. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2006, s. 254.

Portálny súpis z roku 1427 eviduje v Jasove 70 port. Súpis jasne poukazuje na význam mestiečka v regióne. Vynímajúc mesto Košice, sa v Abovskej župe v tomto období nachádzali iba tri mestá, ktoré mali vyšší počet port ako Jasov.²² Jasov patril v prvej polovici 15. storočia taktiež k rozvinutým banským mestiečkám, keďže už v roku 1437 vystupuje medzi deviatimi najvýznamnejšími banskými strediskami pod správou košickej komory.²³

Pre dejiny Jasova sú dôležité najmä udalosti z prvej polovice 15. storočia, keď sa jasovský prepošť pokúsil zaviesť nové peňažné renty. Dovtedy pravdepodobne pokojné vzťahy medzi predstaviteľmi kláštora a Jasovčanmi narušil protest Jasovčanov pred uhorským kráľom Žigmundom Luxemburským. Neochota Jasovčanov podriaďiť sa svojmu zemepánovi bola pochopiteľná, odvolávali sa na práva a povinnosti obsiahnuté v listine prepošťa Alberta z roku 1243. Panovník, ktorý konal predovšetkým vo vlastnom záujme, sťažnosti Jasovčanov vyhovel a predstaveným kláštora zakázal zaťažovať svojich poddaných akýmkoľvek mimoriadnymi daňami.

²⁴ Avšak v roku 1421 sa udalosti opakovali. Jasovský prepošť Peter si zaumienil založiť na kláštorných majetkoch rybník a postaviť nový mlyn. Vyzval preto všetkých obyvateľov Jasova, aby pomohli pri stavebných prácach. Keďže obyvatelia mestiečka boli od robotnej povinnosti oslobodení od 13. storočia, chápali príkaz prepošťa ako krivdu a aj napriek opätovným výzvam na stavbách odmietli robotovať. Prepošť Peter sa v tejto záležitosti obrátil na panovníka, ktorý nakoniec rozhodol v prospech prepošťstva a vydal príkaz, podľa ktorého boli Jasovčania povinní podriaďiť sa rozkazom svojho zemepána. Žigmundov mandát sa nevzťahoval iba na aktuálnu v tom čase stavbu mlyna a rybníka, ale aj na všetky stavby, ktoré prepošťstvo v budúcnosti postaví. V praxi toto rozšírenie robotnej renty znamenalo, že každý dvor (porta) musel každoročne odpracovať jeden alebo dva dni. Rozkaz na robotovanie mohol podľa mandátu z 15. apríla 1421 vydať prepošť alebo jeho hospodársky úradník.²⁵ Zavedenie robotnej renty výrazne prehĺbilo už existujúce rozpory medzi prepošťstvom a obyvateľmi poddanského mestiečka. Dosvedčuje to aj žiadosť jasovského prepošťa Stanislava uhorskému panovníkovi Žigmundovi v roku 1436, v ktorej žiada súhlas na opevnenie kláštora hradbami. Prepošť Stanislav vo svojej žiadosti uviedol, že v predchádzajúcom období niektorí zločinci a tiež vzbúrení poddaní jasovského kláštora vnikli do jeho budov a zabili jeho predchodcov. Uhorský panovník vyhovel žiadosti prepošťa a kláštor dovolil opevniť. Stavba mala mať charakter hradu s vežami a ako stavebný materiál sa mohol použiť kameň alebo drevo.²⁶ Stavba opevnenia kláštora

22 Mestá s väčším počtom port boli v Abovskej župe iba Seňa (91), Szántó (109) a Gönc (191). Rovnaké množstvo port ako v Jasove bolo v mestiečku Középnémeti (71). ENGEL, Pál. *Kamarahaszna-összeírások 1427- ből*. Budapešť : Akadémia kiadó, 1989, s. 29.

23 RÁBIK, Vladislav. Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. In *Acta carpatho-germanica* XI. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2006, s. 254; SPILKA, Lőrinc. *Jászó története 1243- Tól 1552-ig*. Gödöllő, 1943, s. 36.

24 SNA Bratislava, f. KPJ, Elenchus primus diplomatum, fasc. VIII, No. 97; ZsO VII, s. 235, č. 875.

25 SNA Bratislava, f. KPJ, Elenchus primus diplomatum, fasc. VIII, No. 101; ZsO VIII, s. 133, č. 414.

26 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. X, No. 157.

nemohla prebehnúť bez pomoci poddaných.²⁷ Aj napriek uvedenému sa poddaní nepodriadili nariadeniam prepoštvu a odmietli plniť robotnú rentu. Uhorský panovník Žigmund Luxemburský sa rozhodol konflikt vyriešiť tak, že v novembri roku 1436 vyzval Jasovčanov, aby na súde v Budíne predložili svoje výsady, na ktoré sa odvolávali.²⁸ Ďalší priebeh sporu pre nedostatok prameňov nepoznáme. Je oprávnené predpokladať, že Jasovčania kráľovi nepredložili potrebné listiny, ktoré by poukazyvali na ich výsadné postavenie a panovník rozhodol v prospech kláštora.²⁹

Opevnenie kláštora bolo vybudované v rokoch 1436 – 1440. V roku 1440 čelilo útoku Košičanov, ku ktorým sa pridali aj poddaní z Jasova. Ukrivdení Jasovčania teda využili prvú vhodnú príležitosť, ktorou bolo v tom čase obdobie vnútorných nepokojov³⁰ v kráľovstve po smrti kráľa Albrechta Habsburského, na otvorenú vzburu proti svojmu zemepánovi. Vladislav I. s cieľom upokojiť situáciu vydal dňa 11. septembra 1440 mandát, v ktorom nariadil vyhľadať a pochytať všetkých poddaných, ktorí sa na znak vzbury proti prepoštvu odsťahovali z jeho majetkov na cudzie panstvá a skonfiškovať im majetok, ktorým sa mali vynahradiť škody spôsobené prepoštvu a konventu. Jasovský konvent a prepošt mali tiež vzbúrencom vymerať také tresty, ktoré by odradili iných poddaných od podobných činov voči zemepánovi.³¹ Útek podaných z kláštorných majetkov prichádzalo prepoštvu o veľké príjmy. O ďalšom priebehu vyhrotených vzťahov medzi Jasovčanmi a kláštorom správy nemáme, no je pravdepodobné, že odpor po vymeraní trestu iba stúpil. Ďalšie udalosti nasvedčujú, že k plneniu trestov nedošlo, pretože už onedlho sa prepoštvu dostalo pod sféru vplyvu vojsk Jána Jiskru.

Debrad'. Dedina Debrad' sa nachádza juhozápadne od Jasova. Podľa metácie pôvodných majetkov boli v chotári Debrade umiestnené medzníky, ktoré tvorili južnú hranicu jasovského prepoštvu s mestekom Moldava (dnes Moldava nad Bodvou). V privilegálnej listine z roku 1255 daroval panovník desiatok z Debrade prepoštvu.³² Písomné zmienky o Debradi sa v stredovekých listinách nachádzajú len obmedzene podávajú iba strohé poznatky. Príkladom môže byť zmienka z relácie hodnoverného miesta pri Spišskej kapitule z roku 1344, ktorá opisuje odcudzenie dvoch volov Antalom, Ladislavom a Petrom z Karácsondu (dnes v Maďarsku), poddanému Pet-

27 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. X, No. 158.

28 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. X, No. 159.

29 Historik Alexander Húščava vyslovil domnienku, že panovník sa v snahe potlačiť ďalšie prejavy odporu poddaných voči feudálom postavil na stranu predstaviteľov kláštora a prinútil Jasovčanov, aby robotnú rentu splnili. Vzburu Jasovčanov pripodobnil k udalostiam, ktoré sa stali v Jablonove v roku 1388, keď sa panovník postavil na stranu cirkevných zemepánov. HÚŠČAVA, Alexander. K bojom poddanských mestečiek proti feudálnemu útlaku. Jasovská vzburá v prvej polovici 15. storočia. In *Historické štúdie XII*. Bratislava, 1967, s. 191-192.

30 Košičania stáli v tom čase na strane syna Albrechta Habsburského, Ladislava V. Pohrobka a bojovali proti stúpencom Vladislava Varnenčíka, medzi ktorých patrili aj jasovský prepošt Stanislav; MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska*. Bratislava : Veda, 1986, s. 308-312.

31 SNA Bratislava, f. KPJ, Elenchus primus diplomatum, fasc. XI, No. 195.

32 SNA Bratislava, f. KPJ, extra fasc. No.1; CDSI II, s. 344, No. 494; ÁMTF I, s. 76-77.

rovi z Debrade (*villa de Breeg*).³³ V 14. storočí sa jasovský kláštor dostal do viacerých majetkových sporov o svoje územia s mestečkom Moldava a Turnianskym hradným panstvom, ktoré sa týkali aj Debrade. Príčinou väčšiny konfliktov bolo narúšanie hraničných medzníkov územia prepoštvu a zaberanie polí a zalesnených území, ktoré patrili kláštoru.³⁴ V portálnom súpise z roku 1427 bolo v Debradi 20 port³⁵. V porovnaní s ostatnými majetkami, ktoré vlastnilo prepošstvo počas stredoveku, patrila Debraď k tým menším. Prvá zmienka o farnosti v obce pochádza z roku 1434.³⁶

Olšovany. Geografickú polohu dnes už zaniknutého jasovského majetku Olšovany, ktorý mal jasovský kláštor podľa znovuzakladacej listiny Bela IV. z roku 1255 v držbe už pred vpádom Tatárov, je možné lokalizovať na základe potoka Olšavy, od ktorého je pravdepodobne odvodený aj jej názov. Branislav Varsik lokalizoval Olšovany severne od Jasova, do údolia potoka Olšava, ktorý vteká do rieky Bodva z ľavej strany.³⁷ György Györffy nelokalizuje dedinu konkrétne, avšak je názoru, že sa nachádzala niekde medzi Jasovom a dedinou Poproč (Mindszent, Všetkých Svätých), ktorá vznikla koncom 14. storočia.³⁸ Znovuzriaďovacia listina sa o Olšovanoch zmieňuje iba v jednom bode, a to v súvislosti s úpravou odvádzania desiatku, ktorí obyvatelia Jasova, Debrade a Rudníka spolu s ľudom z Olšovian (*populi dicti monasterii de Elchuan*) predtým odvádzali panovníkovi.³⁹ Znovuzriaďovacia listina prepoštvu je prvou, no zároveň aj poslednou písomnou zmienkou o Olšovanoch, ktoré sa niekedy v priebehu 13. alebo začiatkom 14. storočia vyľudnili, s čím pravdepodobne súvisí banská činnosť, ktorá sa začala v oblasti rozmáhať a prostredníctvom ktorej vznikla v priebehu 14. storočia aj dedina Poproč. Branislav Varsik predpokladá, že práve so vznikom a rozvojom dediny Poproč súvisí aj zánik staršej dediny Olšovany, ktorej obyvatelia sa mohli presídlieť do vyšších banských oblastí.⁴⁰ Na mieste vyľudnenej dediny Olšovany sa po presídlení obyvateľstva aj naďalej nachádzali oráčiny (*terra arabiles ad castrum Jazow pertinen. ... in valle Oswan*), o ktorých sa dozvedáme z urbáru jasovského prepoštvu z roku 1595.⁴¹

*Nehota.*⁴² Medzi pôvodné majetky kláštora, ktoré ležali v jeho blízkom okolí patrila aj zem Nehota (*particula terrae Nyhatateluke*). V metácii znovuzriaďovacej listiny

33 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. XIII, No.1; VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 232.

34 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. X, No. 162; Fasc. VII, No. 85; ZsO. II, No. 5465.

35 ENGEL, Pál. *Kamarahaszna- öszeírások 1427-ből*. Budapešť, 1989, s. 30 : *Debred Praepositi de Jazow, portae* 20.

36 *Schematismus sacri, candidi et exempti ordinis Praemonstratensis canonicorum regularium praepositarum S. Joann. Bapt. De castro Jászov, eidem que regia auctoritate unitarum S. Crucis de Lelesz et S. Stephan proto-martyris de promonstorio Magno-Varadiensis*. Cassoviae, 1846, s. 18.

37 VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 230.

38 ÁMTF I, s. 125.

39 SNA Bratislava, f. KPJ, extra fasc., No.1; CDSI II, No. 494, p. 344; ÁMTF I, s. 126.

40 VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 230.

41 *Urbarium seu conscription bonorum ad praeposituram Jazouien. Pertinen. a. 1595 conscriptum*. MNL U et C, Fasc. 28, No. 42, Pagina 9.

42 Dnes už neexistujúca kláštorňa zem *Nyhatateluke*, ktorá je v literatúre prekladaná ako Nehota. VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 235.

z roku 1255 sa uvádza ako čiastka zeme nachádzajúca sa pri Čiernom lese západne od Debrade.⁴³ Vďaka metácii prepoštstva z roku 1359 je možné Nehotu lokalizovať pomerne presne do okolia Debrade, západne od prameňa sv. Ladislava.⁴⁴ Nehota patrila medzi najmenšie majetky jasovského kláštora a v stredovekých listinách súkromného archívu prepoštstva sa o nej nachádza len veľmi málo písomných zmienok. Nehota nie je zaznamenaná ani v portálnom súpise Abovskej župy z roku 1427. Osídlenie na jej území sa pravdepodobne nemalo možnosť rozvinúť vo väčšiu aglomeráciu, čím Nehota zostáva po celý stredovek iba čiastkou zeme (*particula terrae*) alebo prédiom. Zachované písomné zmienky Nehotu spomínajú väčšinou v rámci sporov o hraničné medzníky medzi prepoštstvom a obyvateľmi Smolníka, Gelnice, Zlatej Idky a Moldavy.⁴⁵ V 30.-tych rokoch 15. storočia sa prédiom spomína v sporoch prepoštstva s majiteľmi Turnianskeho hradného panstva, ktorí so svojimi familiármi vyvolávali nepokoj medzi poddanými z Nehoty a Šugova.

Rudník. V období stredoveku patrila obec do pôvodného majetku kláštora, ktorý získal pri svojom založení. V znovuzakladacej listine sa uvádza pod názvom *Rodnuk* a o jeho obyvateľoch sa tu píše ako o „*populi monasterii de Rodnuk*“, ktorí svoje desiatkové dane majú uvádzať namiesto kráľovi kláštora. Názov Rudník je slovenského pôvodu a je odvodený od slova *ruda*, čo napovedá, že sa v jeho chotári doložala ruda.⁴⁶ Od kláštora je Rudník vzdialený približne 4 km. V roku 1345 sa dedina Rudník spomína v listine Spišskej kapituly pri príležitosti reambulácie jeho pôvodných hraníc, ktoré boli vytýčené v listine Bela IV. v roku 1255. Dôvodom nového vytýčovania hraníc Rudníka bolo ich časté narušanie okolitými susedmi.⁴⁷ Dedina Rudník patrila v stredoveku medzi väčšie majetky prepoštstva o čom svedčí aj 21 port, ktoré na jeho území zaznamenal portálny súpis z roku 1427.⁴⁸ Rudník sa ako majetok jasovského prepoštstva, vyskytuje v stredovekých písomnostiach najmä v súvislosti s darovaným majetkom *Myhluk* (*villa Myhluk*), ktorý bol na okraji územia patriaceho prepoštstvu s jeho východným susedom, Paňovcami, s ktorými prepoštstvo viedlo pre narušanie hraníc svojho pozemkového majetku mnoho sporov. Majetok *Myhluk* sa už v priebehu 15. storočia včlenil do chotára Rudníka.

*Myhluk.*⁴⁹ Medzi nehnuteľnosťami kláštora sa dostal po tatárskom vpáde, keď ho prepoštstvu daroval Izák, syn Abraháma z rodu Aba, ako znak pokánia za škody spáchané na prepoštstve v hodnote 300 hrivien a tiež za uväznenie jasovského prepošta Alberta. Metácia jasovského prepoštstva z roku 1255, opisuje hranice prepošt-

43 SNA Bratislava, f. KPJ, extra fasc., No.1.; CDSI II, No. 494, p. 344.

44 Metácia kláštorňích majetkov bola vykonaná v roku 1359 kvôli ich častému ohrozovaniu zo strany poddaných z Gelnice, Smolníka, Zlatej Idky a Moldavy. SNA Bratislava, f. KPJ, Elenchus primus diplomatum, fasc. IV, No. 43.

45 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. IV, No. 43.

46 JUCK, Lubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (1238 – 1350)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1984, s. 344-345.

47 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. III, No. 24.

48 ENGEL, Pál. *Kamarahaszna- öszeírások 1427-ből*. Budapešť, 1989, s. 29.

49 Z pôvodného názvu vytvoril Lőrinc Spilka maďarskú paralelu Mélylyuk (Hlboká jama), no my sme v práci zachovali pôvodný názov majetku, tak ako je uvádzaný v prameňoch. SPILKA, Lőrinc. *Jászó története 1243-Tól 1552-ig*. Gödöllő, 1943, s. 5.

stva s majetkom *Myhluk* (*villa Myhluk*) vrátane.⁵⁰ K reambulácii kláštorného majetku *Myhluk* malo dôjsť v roku 1263, avšak táto listina Bela IV. je považovaná za falzum.⁵¹ Reambulácia kláštorného majetku *Myhluk* hlásajúca sa do roku 1263 sa zachovala aj v tranzumpťe Spišskej kapituly z roku 1392. Zo spomínanej reambulácie majetku vyplýva, že *Myhluk* ležal v údolí potoka Rudník, pravdepodobne medzi Rudníkom a Paňovcami.⁵² Dosvedčujú to aj mnohé zaznamenané spory kláštora a pánov z Paňoviec, v ktorých išlo o privlastňovanie si polí. Prvý písomne zaznamenaný konflikt riešil palatín Viliam Druget v roku 1337, keď Demeter, syn Ugrína z Paňoviec užíval oráčiny v chotári tohto kláštorného majetku.⁵³ Podobne tomu bolo aj v roku 1343, keď si časť chotára pripojili k vlastnému majetku *Vyšné Mokrance* (*Felsew Macronch*) Šimon a Ladislav z Mokraniec.⁵⁴ Dôsledkom opakovaných zaberaní tohto majetku bola v roku 1345 vykonaná reambulácia, ktorej súčasťou bolo aj vytýčenie hraničných medzníkov Jasova a Rudníka.⁵⁵ *Myhluk* sa kvôli svojej polohe na okrajovom území pôvodných metáciou ohraničených majetkov prepoštvu dostával do sporov s okolitými zemepánmi častejšie ako ostatné kláštorné majetky. Príkladom sú páni z Paňoviec, ktorí sa o zabratie chotára *Myhluku*, pokúsili opätovne aj v roku 1390.⁵⁶ V roku 1419 sa majetok uvádza ako neobývaný.⁵⁷ V portálnom súpise Abovskej župy z roku 1427 sa už majetok pod označením *Myhluk* nenachádza. Predpokladáme, že dôvodom bolo jeho včlenenie sa do chotára Rudníka.⁵⁸

Jasovské prepoštvu patrilo počas stredoveku medzi bohatších zemepánov v regióne. Aj napriek tomu, že jeho majetková základňa, ktorá v sebe zahŕňala okrem sídiel aj rozsiahle zalesnené územie, presahovala hranice niekoľkých uhorských žúp, za hospodársky najhodnotnejšiu časť považujeme teritórium obsiahnuté v metácii privilegálnej listiny Bela IV.. Prírodné bohatstvo, ktorým toto územie oplývalo predpovedalo rozvoj banskej činnosti. Na spomínanom území sa v priebehu stredoveku, práve pod vplyvom banskej činnosti rozvinulo aj niekoľko nových sídiel, ktoré ešte nie sú zaznamenané v metačnej listine.

50 SNA Bratislava, f. KPJ, extra fasc. No.1; CDSI II, s. 344, No. 494.

51 O jej pravosti vyslovil ako prvý pochybnosti Imre Szentpétery a György Györffy. SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* Tom. I. Budapešť, 1923, No. 1345, 1398; ÁMTF I, s. 136.

52 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. I, No. 4C a tiež fasc. VII, No. 73.

53 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. V, No. 58.

54 VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 213.

55 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. III, No. 24.

56 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. V, No. 58.

57 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. VIII, No. 96; ZsO VII, No. 549.

58 SNA Bratislava, f. KPJ, fasc. VIII, No. 96; ZsO VII, No. 549.

AKTIVITY SPOLKU BIELORUSKÁ HROMADA V PRAHE¹

Luciána HOPTOVÁ

Abstract: *Activities of fellowship Belarusian Hromada in Prague.* Belarusian emigrants came to the territory of the Czechoslovak Republic under the influence of a restless situation in their homeland. Belarusian emigration concentrated mainly in the capital of the Czechoslovak Republic in the interwar period. The main manifestation of life and influence of Belarusian emigration in the territory of interwar Czechoslovakia was association activity. One of the important associations that helped to develop activities at the beginning of the second decade of the last century was the Belarusian Hromada Association in Prague.

Key words: Belarusian emigration. Czechoslovak Republic. Belarusian Hromada in Prague.

Bieloruské obyvateľstvo, ktoré opúšťalo svoju domovinu v dôsledku napätého vnútropolitického vývoja² našlo svoj nový domov v Československej republike.³ V spoločnom štáte dvoch bratských národov Čechov a Slovákov predstavovali Bielorusi, po obyvateľoch ruského a ukrajinského pôvodu, tretiu najpočetnejšiu komunitu prichádzajúcu z bývalého Ruského impéria.

Medzivojnové Československo bolo pre bieloruských emigrantov veľmi atraktívne. V prvom rade išlo o slovanský štát, ktorý udržiaval kontakty s bieloruským prostredím už v minulosti (napríklad pobyt Francyska Skarynu⁴ v Prahe začiatkom 16. storočia).⁵ V druhom rade pre skutočnosť, že ČSR preukázala ochotu nezištne prijať emigrantov z bývalého Ruského impéria a poskytnúť im morálnu i materiálnu podporu a pomoc. Československo predstavovalo totiž jeden z mála štátov, ktorý poskytoval emigrantom pomoc na organizovanej úrovni. Zásahu na tejto skutočnosti mal predovšetkým projekt *Ruská pomocná akcia*, ktorý začala českoslo-

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0546/19 – *Vklad ruskej emigrantskej inteligencie do rozvoja vedy a kultúry na Slovensku v rokoch 1920 – 1945*.
- 2 Napätý vnútropolitický vývoj v Bielorusku v rokoch 1918 – 1919 (25. 3. 1918 vyhlásená Bieloruská národná republika, 1. 1. 1919 vyhlásená Bieloruská sovietska socialistická republika, nesúca od 3. 2. 1919 názov Socialistická sovietska republika Bielorusko, 27. 2. 1919 sformovaná Litovsko-Bieloruská sovietska socialistická republika) a následná rusko-poľská vojna, ktorá bola ukončená Rižským mierom 18. 3. 1921, a znamenala definitívne rozdelenie Bieloruska na dve časti – západná časť sa stala súčasťou Poľska, vo východnej časti bola obnovená sovietska republika, mali rozhodujúci vplyv na emigráciu bieloruského obyvateľstva.
- 3 Časť Bielorusov sa usadila aj v Berlíne, Vilne či Kovne.
- 4 Francysk Skaryna – najvýznamnejšia postava bieloruských dejín, kultúrny dejateľ, vzdelanec, lekár, prekladateľ Biblie do starobieloruštiny, pôsobil v prvej polovici 16. storočia v Prahe.
- 5 KOLENOVSKÁ, Daniela. Běloruská emigrace v Československu (1918 – 1938). In *Soudobé dějiny*, 2007, č. 1, s. 82.



Socha Francysku Skarynu pred Národnou knižnicou Bieloruska v Minsku.⁸

venská vláda realizovať v júni 1921. Realizáciou projektu bolo poverené Ministerstvo zahraničných vecí ČSR. Ako uviedla slovenská historička Ľubica Harbuľová, projekt Ruská pomocná akcia znamenal jednu z najrozsiahlejšie koncipovaných humanitárnych akcií na pomoc emigrantom z bývalého Ruského impéria v celej Európe.⁶ Hlavným cieľom projektu bolo okrem humanitárnych a politicko-ekonomických dôvodov, pomôcť emigrantom získať v ČSR aj vzdelanie (maturitné alebo vysokoškolské).⁷

Predstavitelia bieloruskej emigrácie disponovali na území ČSR viacerými právami. K nim patrilo napríklad slobodne vyjadrovať svoje myšlienky, oslavovať národné sviatky, rozprávať sa v rodnom jazyku bez toho, aby boli vysmiati alebo sankcionovaní, ale aj právo študovať.

Práve študentstvo predstavovalo najpočetnejšiu skupinu bieloruskej emigrácie. Bieloruskí študenti, ktorí boli na štúdiá vysielaní bieloruskými organizáciami v Poľsku, Litve, Lotyšsku a sovietskom Bielorusku,⁹ sa usádzali najmä v hlavnom meste Československa, kde študovali rôzne odbory na Univerzite Karlovej v Prahe.¹⁰ Menšia časť bieloruských študentov sa učila napríklad aj na Ukrajinskej hospodárskej akadémii v Poděbradoch.¹¹

6 HARBUĽOVÁ, Ľubica. Historický kontext migrácie obyvateľov Ruska a Sovietskeho zväzu v prvej polovici 20. storočia. In *Migrácia obyvateľov východnej Európy na územie Slovenska a Čiech (prvá polovica 20. storočia.)*. Ľubica Harbuľová (ed.). Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 20.

7 Bližšie pozri: БАБКА, Лукаш – ЗОЛОТАРЕВ, Игорь (сост.). *Русская акция помощи в Чехословакии: история, значение, наследие*. Прага : Национальная библиотека Чешской Республики – Славянская библиотека; гражданское объединение Русская традиция, 2012. 359 s.

8 Foto archív autorky.

9 Pred odchodom museli bieloruskí študenti podpísať vyhlásenie, v ktorom sa zaviazali, že v Československu budú riadne študovať a po absolvovaní štúdia vydajú knihu zo svojho odboru.

10 V akademickom roku 1922/1923 študovalo na Univerzite Karlovej v Prahe 50 bieloruských študentov. V nasledujúcich rokoch sa ich počet zvyšoval a v akademickom roku 1925/1926 už ich tu študovalo 350. Bližšie: МИРОЧИЦКИЙ, Л. Белорусское Студенчество в эмиграции в Праге (20-е годы). In *Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. Т. 2*. Прага : Национальная библиотека Чешской Республики, 1995, s. 827.

11 Napríklad v akademickom roku 1922/1923 študovalo na akadémii sedem Bielorusov, v roku 1924/1925 sa ich počet zvýšil na deväť. V roku 1926/1927 mala akadémia 613 študentov, z toho ôsmi boli bieloruskej národnosti. Bližšie: 1927, 2 декабря, Подебрады

Okrem štúdia umožňovali československé orgány bieloruským študentom v súlade s príslušnou legislatívou slobodne si zakladať spolky, organizácie a vydávať časopisy. Práve spolková činnosť bola hlavným prejavom života a pôsobenia bielorúskej emigrácie na území ČSR v medzivojnových rokoch, najmä v 20. rokoch 20. storočia. V priebehu medzivojnového obdobia sa na území ČSR sformovalo viacero spolkov a organizácií.¹² K dôležitým spolkom, ktorý vtedy vznikol, patrila spolok *Bieloruská hromada v Prahe*.¹³

O registráciu spolku požiadal prípravný výbor v novembri 1921, ale kvôli nedostatkom v stanovách bola jeho žiadosť československými orgánmi zamietnutá.¹⁴ Po ich odstránení a následnom schválení stanov¹⁵ príslušnými orgánmi začal spolok začiatkom roka 1922 vyvíjať rôzne aktivity smerujúce k naplneniu svojho cieľa. Tým bola všestranná podpora bieloruských občanov žijúcich v ČSR, kultúrno-osvetová práca medzi nimi a vzájomné zbližovanie sa s československým národom.¹⁶ Predsedom spolku *Bieloruská hromada v Prahe* bol Mikuláš Veršinin.¹⁷

V priebehu dvoch rokov fungovania boli v spolku združené desiatky bieloruských študentov, ktorí sa na územie ČSR dostali legálnym i nelegálnym spôsobom z oboch častí Bieloruska, resp. iných krajín. Napríklad v správe *Bieloruskej hromady* v Prahe, zaslanej 18. mája 1923 Ministerstvu zahraničných vecí ČSR sa uvádzalo,

– Фрагмент докладной записки районного политического управления по поводу структуры и состава УХА. In *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918 – 1939)*. Zdeněk Sládek – Ljubov Běloševská (zost.). Praha : Slovanický ústav AV ČR, 1998, s. 41.

- 12 Bližšie o bieloruských spolkoch v medzivojnovnej ČSR pozri napr.: HOPTOVÁ, Luciana. *Bieloruská emigrácia na území Československa (1918 – 1945)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. 144 s.; KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017. 288 s.; БУЧА, Андрэй. *Беларусы ў Чэхаславакіі (1921 – 1938 гг.): грамадска-палітычная і культурна-асветніцкая дзейнасць дыяспары*. In *Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о националстроительстве*. Ольга Шпарга – Алесь Смоленчук (ред.). Вильнюс : ЕГУ, 2014, s. 170-183; МИРОЧИЦКИЙ, Л. *Белорусское Студенчество в эмиграции в Праге (20-е годы)*. In *Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований*. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов. Т. 2. Прага : Национальная библиотека Чешской Республики, 1995, s. 826-832.
- 13 *Názov spolku v bieloruskom jazyku – Беларуская грамада ў Празе, v českom jazyku – Běloruská hromada v Praze*.
- 14 *Zemská správa politická informuje Policejní ředitelství v Praze, že kvůli nedostatkům ve stanovách nebere na vědomí vznik spolku Běloruská hromada v Praze*. Praha, 29. 12. 1921. In KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017, s. 142.
- 15 *Stanovy spolku boli schválené 13. 3. 1922*.
- 16 *Zemská správa politická informuje Policejní ředitelství v Praze, že kvůli nedostatkům ve stanovách nebere na vědomí vznik spolku Běloruská hromada v Praze*. Praha, 29. 12. 1921. In KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017, s. 143.
- 17 V archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj varianty Mikalaj/ Micolaj Viaršynin/ Vjaršynin.



Mikuláš Veršinin.¹⁹

že spolok pozostáva výhradne zo 49 študentov a predsedu spolku.¹⁸

Bieloruská hromada v Prahe v priebehu svojej dvojročnej existencie viackrát požiadala v rámci projektu Ruská pomocná akcia Ministerstvo zahraničných vecí ČSR o finančnú pomoc a podporu, najmä o udelenie štipendií na štúdium pre svojich krajanov. Dokonca, ešte pred samotným schválením stanov spolku, žiadal vo februári 1922 M. Veršinin²⁰ v mene Bieloruskej hromady v Prahe štipendiá pre šiestich Bielorusov z Vilna, Kovna a Berlína, ktorí chceli prísť do ČSR na štúdium na vysoké školy.²¹

Nešlo pritom o ojedinelý prípad v roku 1922, keď Bieloruská hromada v Prahe požadovala štipendiá pre svojich rodákov. Svedčí o tom napríklad aj dokument z júla 1922, v ktorom sa jednak hovorilo o počte doposiaľ poskytnutých štipendií, ako aj o ich navýšení na nasledujúci akademický rok. V žiadosti, ktorú podpísali M. Veršinin (Bieloruská hromada v Prahe), Piotr Krečevski²² (Rada

-
- 18 Národní archiv (NA) Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (ďalej MZV – RPA), kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.
- 19 НАША НИВА. В ПРАГЕ ОТКРЫЛИ МЕМОРИАЛЬНУЮ ПЛИТУ НА МОГИЛЕ КОНСУЛА БНР МИКОЛЫ ВЕРШИННИНА. 25. 3. 2018. Dostupné on-line: <<https://nn.by/?c=ar&i=206912&lang=ru&fbclid=IwAR2LQd9mDg3Oo1DzbYq6oktQUGJxVji1fEJhbaW-1vLPEWt2rKS9sgA5w9BU>>.
- 20 Mikuláš Veršinin pôsobil v Prahe od roku 1907. Veľmi aktívne sa podieľal na konaní *Prvej celobieloruskej konferencie*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 26. – 28. 9. 1921 v Prahe a bola reakciou bieloruského národného hnutia na Rižský mier. Aktívny bol v Bieloruskej hromade v Prahe a Bieloruskej rade v Prahe. Jeho zásluhou bol aj zriadený *Bieloruský zahraničný archív* v roku 1928, ktorý až do svojej smrti spravoval. Zomrel 6. 5. 1934 a pochovaný bol na Olšanských cintorínoch v Prahe. Bližšie o M. Veršininovi pozri: HLAVÁČEK, Petr – KOTAU, Pavel. *Bělorusko mimo Bělorusko. Běloruští intelektuálové v meziválečném Československu*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016. 146 s.
- 21 Menovite išlo o študentov: Vladislav Hriněvič (v inom dokumente Hrinievič), Konstantin Šiškovský (v inom dokumente Šyškovský), Alexander Puško, Alexander Ružancev, Vladimír Kaľušin (v inom dokumente Kaliušin) a Karolina Hladká (v inom dokumente Gladkaja). In *Československé ministerstvo zahraničních věcí vyřizuje Vjaršyninovu žádost o víza pro běloruské stipendisty. Pripojen interní návrh instrukcí zastupitelským úřadům*. Praha, 13. 2. 1922. In KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017, s. 146-147.
- 22 V archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj varianty Petr/ Piotra Krečevsky/ Krečevskij/ Kračevski/ Kračavski. Bližšie o Piotrovi Krečevskom, čelnom predstaviteľovi Rady Bieloruskej národnej republiky, pozri napr.: HLAVÁČEK, Petr – KOTAU, Pavel. *Bělorusko mimo Bělorusko. Běloruští intelektuálové v meziválečném Československu*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016. 146 s.; Прэзідэнты Рады Беларускае Народнае Рэспублікі. In *Спадчына*, 1997, № 4, s. 3-14.

Bieloruskej národnej republiky), Ihnat Dvorčanin,²³ Jan Henijuš,²⁴ Konstantin Šyškovský (bieloruskí študenti), bolo uvedené: „Menom bieloruského národa, jeho vlády ako aj bieloruského študentstva srdečne ďakujeme za poskytnutých 20 štipendií študentských... Súčasne dovoľujeme si úctivo žiadať o zvýšenie týchto štipendií na akademický rok 1922 – 1923 na takú výšku, ktorú československá vláda bude považovať ešte za možnú, ale aspoň ešte 30 štipendií, dohromady teda 50...“²⁵

O podporu pre bieloruských študentov sa Bieloruská hromada v Prahe usilovala aj v nasledujúcom roku, čo potvrdzujú viaceré zachované dokumenty. Napríklad v dokumente Bieloruskej hromady z 18. mája 1923, v ktorom M. Veršinín žiadal štipendiá pre troch Bielorusov, bolo uvedené: „Hromada“ nemá žiadnych prostriedkov, aby mohla vydržiať aspoň krátku dobu svojich kamarátov – emigrantov, ktorí po príchode hľadajú prístrešie v Č.S.R. Organizácia stará sa aby čo najrýchlejšie našla pre nich prácu, pretože každý deň ich pobytu v Prahe je ťažkým bremenom pre celú organizáciu. Niekoľko z týchto emigrantov sú ľudia inteligentní, ktorých naša vlasť potrebuje teraz a ešte viac bude potrebovať v budúcnosti; je úkolom našej organizácie prosieť úctivo ministerstvo zahraničných vecí Č.S.R., aby týmto ľuďom boli láskavo poskytnuté prostriedky pre ukončenie štúdií.“²⁶

*Seznam
vysokoskolských studentů belorusu, kterým minister-
stvo zahraničních věcí Č.S.R. laskavě povolilo podporu*

č.	Příjmení a jméno	rok naroč.	přítel do Č.S.R.	Legace neboli v odstavci?	rok matur. vy	Požádka školy?
1	Citavický Josef	1896	1923	poslance z polské střední školy, posle vstoupil	1915	lesnictví
2	Monastyrský Mikolaj	1902	1923	posle střední školy č. 12 285	1921	lesnictví
3	Sernický Jiří	1897	1923	z polské školy posle, posle 1915	1917	agronom.
4	Mamonko Josef	1889	1922	posle střední školy, 3879	1923	vys. odborní
5	Kolozary Mikolaj	1902	1923	polské odborné	1923	lesnictví
6	Kavva Alexej	1901	1923	" "	1923	"
7	Dylis Eugenius	1904	1923	" "	1923	právník
8	Rydlerský Leon	1903	1923	posle střední školy	1923	agronom.
9	Menke Leon	1905	1923	polské školy	1921	průmyslové
10	Nickie Arkadij	1903	1923	" "	1923	chemie
11	Vernikowski Zdzisław	1903	1923	posle střední školy	1923	fyzika
12	Karnauch Jan	1894		posle střední školy v Brinsku	1923	
13	Machnovský Alexander	1902		posle střední školy	1923	
14	Lucky Michel	1904		posle střední školy	1923	
15	Averjan Trifon	1901		posle střední školy	1923	
16	Barlov Alexander	1904		posle střední školy	1923	

V Praze dne 24 září 1923 č. j. 119
M. Veršinín
předseda Běloruské
Hromady v Praze

Karnauch
tajemník

Zoznam študentov, ktorým Ministerstvo zahraničných vecí ČSR udelilo štipendium (24. september 1923).²⁶

23 V archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj variant Ignác Dvorčanin.

24 V archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj varianty Janka/ Ivan Genijuš.

25 Komitét pro umožnění studia ruských studentů odpovídá na žádost sedmi běloruských studentů o přijetí. Praha, 18. 8. 1922. In KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt. Praha : Karolinum, 2017, s. 152-153.

26 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

27 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

*Seznam
bieloruských emigrantů, kteří jsou v Praze,
chtějí studovat a žádají ucelé ministerstvo za
hraničních věcí ČSR, aby jim látkami bylo dána
podpora.*

č.	Přímení a jméno	Legálně přišli nebo ne? a odkud?
	<u>Vysokoškolské:</u>	<u>Nelegálně:</u>
1	Iľjaševič Michala	z pod polské okupace
2	Žuravkov Jozan	tež
3	Jvaško Macij	Sovětské Bělorusie
4	Jarockij Jagoz	tež
5	Gylerskij Jan	tež
6	Ovinnikov Jozan	tež
7	Labockij Michala	polské okupace
8	Voloduckij Alexej	Sovětské Bělorusie
	<u>Na maturitní kurzy:</u>	
9	Klebor Serafim	polské okupace
10	Tymanka Michala	tež

V Praze dne 2. října 1923 č. j. 147

M. Veršinina
předseda Běloruské
Hromady v Praze



Kaplan

Zoznam študentov, ktorí žiadajú Ministerstvo zahraničných vecí ČSR o udelenie štipendia (2. október 1923).²⁹

navrhol iba tých študentov, ktorí sa už v Prahe nachádzajú, a že štipendia ženám a študentom žijúcim v zahraničí nebudú poskytnuté.³⁰ Ministerstvu bol tak následne predložený zoznam desiatich študentov (študenti žiadajúci štipendium na vysokoškolské štúdium i na maturitné kurzy), ktorí sa už v ČSR nachádzali nelegálne z oboch častí rozdeleného Bieloruska.

Dňa 14. novembra 1923 Bieloruská hromada v Prahe žiadala Ministerstvo zahraničných vecí ČSR o podporu pre ďalších 26 bieloruských študentov,³¹ ktorí nelegálne

V ďalšom zachovanom dokumente Bieloruskej hromady v Prahe z 24. septembra 1923 bolo uvedené, že Ministerstvo zahraničných vecí ČSR poskytlo na základe žiadosti M. Veršinina štipendia pre 16 bieloruských vysokoškolských študentov. Išlo o študentov vo veku od 18 do 34 rokov, ktorí prišli do ČSR z územia okupovaného Poľskom a sovietskeho Bieloruska.²⁸

K ďalšej podpore Ministerstva zahraničných vecí ČSR v prospech bieloruského študentstva došlo napríklad aj v októbri a novembri 1923. Nutné je však uviesť, že nie všetkým študentom, uvedeným v zoznamoch a predkladaných Bieloruskou hromadou v Prahe, ministerstvo vždy vyhovel. Taktiež ministerstvo neraz ovplyvňovalo zoznamy aj tým, keď dopredu upovedomovalo M. Veršinina, akých študentov má navrhnúť na štipendia. Ako príklad je možné uviesť žiadosť o štipendia z 2. októbra 1923. M. Veršinina bol vo pred informovaný, aby na štipendia

28 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

29 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

30 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

31 Zoznam 26 študentov žiadajúcich štipendia na štúdium: a) študenti žiadajúci štipendia na vysokoškolské štúdium na československých školách – Michal Rahulá, Vladimír Jelanský, Natalie Sazanovičová, Mikolaj Kachanovič, Jan Jakubovský, Rygor Tananko, Lazar Zarecký, Konstantin Skipar, Konstantin Dechterov, Leonard Kozlovský, Marie Sadovská, František Petkévič, Václav Petkévič, Michal Lucky, Ivan Karnauchov a Ale-

opustili svoju vlasť. Učinili tak pod tlakom, ktorý panoval v západnej časti Bieloruska nachádzajúcej sa pod poľskou správou. Keďže spolok Bieloruská hromada v Prahe nedisponoval potrebnými finančnými prostriedkami na poskytnutie podpory týmto študentom, požiadal o pomoc Ministerstvo zahraničných vecí ČSR. V úvode žiadosti sa uvádzalo: „*Slávnemu ministerstvu zahraničných vecí Č.S.R. v Praze! Spolok „Bieloruská Hromada“ v Prahe, uznávajúcí dobrodenia, ktoré urobila vláda československej republiky pre bieloruský národ, všemožne sa vyhýbal obťažovať slávne ministerstvo svojimi žiadosťami. Avšak vývin terajších okolností núti spolok, aby sa obrátil na slávne ministerstvo s nasledujúcou žiadosťou:*

V poslednej dobe v poľskej republike, za vlády ministerstva pána Vitoša, perzekvovanie bieloruského obyvateľstva pod poľskou okupáciou v bývalej gubernii grodnenskej, vilenskej a z časti minskej, stalo sa oveľa horšie ako bolo predtým.

Obyvatelia, ktorí nemajú štátneho poľského občianstva, nemôžu sa tohto domôcť a sú nemilosrdne vykazovaní do boľševického Ruska; preto ľudia z predtým menovaných gubernií utekajú na všetky strany. Takto prišlo do Prahy cez Tatry a Karpaty a cez Litvu a Nemecko viac ako 26 osôb, prevažne mládeže, otrhaných a hladných.

Spolok „Bieloruská Hromada“, ktorý je väčšinou tvorený študujúcimi emigrantmi, ocitol sa v kritickej situácii, pretože im ničím nemôže pomôcť. Nielen že nemá pre nich prístrešie, ale nemôžeme ich ani po jeden deň vyživiť. Bieloruskí emigranti tisnú sa po internátoch, určených pre Ukrajincov, ktorí im na krátku dobu poskytli miesto na spanie a požíviavajú im jedlo. Niektorí z emigrantov pracujú na stavbách, ale práca, ako obyčajne, trvá krátko, 2 – 3 dni. Navrátiť sa pod poľskú okupáciu jednoducho nechcú; hovoria, že radšej zomrú hladom za hranicami ako v poľských väzeniach.“³²

V závere žiadosti M. Veršinín v mene Bieloruskej hromady v Prahe prosil, aby ministerstvo týmto študentom láskavo povolilo podporu pre ďalšie štúdium na československých školách, ak nie pre všetkých, tak aspoň pre niektorých. Pre tých, ktorým by ministerstvo neudelilo podporu, M. Veršinín žiadal, aby im boli „*aspoň vydané preukazy, aby si nerušene mohli nájsť zamestnanie a obživu*“.³³

O štipendiá pre svojich členov žiadala Bieloruská hromada v Prahe Ministerstvo zahraničných vecí ČSR aj v prvej polovici roku 1924. Napríklad v januári 1924 zaslal M. Veršinín ministerstvu žiadosť o poskytnutie finančnej podpory pre deviatich Bielorusov, v apríli 1924 zase pre ďalších siedmich bieloruských študentov. Odpoveď ministerstva v oboch prípadoch bola rovnaká – žiadosti nie je možné vyhovieť.³⁴

xander Pavlov; b) študenti žiadajúci štipendiá na maturitné kurzy na československých školách – Mikola Šymanko, Leon Šavejko, Alexandr Karpovič, Jiří Mucha, Petr Orsa, Platon Kurčický, Leon Giris, Theodor Aniskevič, Jan Vasilevský, Jan Sak. Do zoznamu bola Mikulášom Veršininom ešte dodatočne ručne dopísaná študentka Elisaveta Milovská, čiže spolu to bolo 27 študentov. In NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sig. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

32 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

33 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

34 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

Bieloruská hromada v Prahe sa okrem zabezpečovania morálnej i finančnej podpory a pomoci pre svojich rodákov snažila počas svojej dvojročnej existencie naplniť aj svoj ďalší cieľ, a to kultúrno-osvetový. V roku 1923 vydával spolok časopis *Беларускі студэнт* (Bieloruský študent), ako uviedol M. Veršinin: „...za účelom duševného spojenia celého bieloruského študentstva, roztrúseného po celom svete, aby nepodliehalo cudzím a zvlášť neslovanským vplyvom. Okrem toho tento žurnál má veľký význam pre naše študentstvo vo svojej vlasti nachádzajúce sa pod cudzou okupáciou.“³⁵

Беларускі студэнт, ktorý bol písaný v bieloruskom jazyku, obsahoval najmä umeleckú prózu a príspevky, v ktorých bol priblížený život bieloruskej emigrácie v Prahe. Autori článkov sa však nevyhli ani situácii za československými hranicami, a tak v časopise nechýbali ani informácie o vývoji na území rozdeleného Bieloruska, či informácie o živote Bielorusov v iných krajinách.³⁶

Finančné prostriedky na vydávanie časopisu *Беларускі студэнт*, prvého periodika bieloruského študentstva v medzivojnovom Československu,³⁷ získavala Bieloruská hromada v Prahe od členov krúžku rovnomenného názvu, ktorý bol za týmto účelom vytvorený.³⁸ Odpočítaním určitého percenta zo štipendií jeho členov sa podarilo vydať 32 kusov časopisu. Na pokrytie ďalších nákladov spojených s vydávaním už ale nemal ani krúžok, ani spolok potrebné finančné prostriedky. A tak sa vo februári 1923 obrátil predseda Bieloruskej hromady v Prahe M. Veršinin a členovia redakčnej komisie časopisu Jan Jermačenka³⁹ a Jan Stankievič⁴⁰ na Ministerstvo zahraničných vecí ČSR so žiadosťou⁴¹ o finančnú subvenciu na vydanie ďalších čísel tohto časopisu. V žiadosti sa okrem iného uvádzalo: „V ťažkú dobu pre bieloruský národ časť bieloruského študentstva našla bratské prístrešie v Čechách, začo pri-

35 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

36 Mesačník, ktorý prinášal správy rozmanitého charakteru, mal aj niekoľko pravidelných rubrik, napríklad Jazykový kútik, Nové knihy, Kronika a iné. Napríklad v čísle 4-5 z roku 1923 boli v rubrike Kronika prezentované príspevky týkajúce sa kurzu bieloruského jazyka, ako aj aktivít Bielorusov vo Vilne či Amerike. Zároveň boli v tomto čísle časopisu priblížené aj bielorussko-ukrajinské vzťahy a nechýbali ani príspevky týkajúce sa zlého postavenia Bielorusov v Západnom Bielorusku, pričom niektoré príspevky časopisu boli doplnené aj o obrazové prílohy. In *Беларускі студэнт*, 1923, № 4-5. 24 s.

37 ЧМАРАВА, Марына Іванаўна. *Шляхі ўзаемнага пазнання: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 — 1945)*. Мaгiлeў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004, s. 14.

38 Bieloruské spolky sformované na území medzivojnového Československa vydávali aj ďalšie časopisy: *Перавясла* (Bieloruské pokrokové študentstvo v Č.S.R.), *Прамень* (Zväz študujúcich vysokých škôl občanov B.S.S.R. v Č.S.R.), *Iskry Skaryny* (Bieloruský (Kryvičský) kultúrny spolok Francyska Skarynu). Bližšie pozri: HOPTOVÁ, Luciána. *Bieloruská emigrácia na území Československa (1918 – 1945)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. 144 s.; ЧМАРАВА, Марына Іванаўна. *Шляхі ўзаемнага пазнання: беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 — 1945)*. Мaгiлeў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. 136 s.

39 V archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj varianty Ivan Jermačenko/ Ermačenko/ Ermačenka.

40 V archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj variant Jan Stankievič / Stankevič / Stankjevič.

41 Žiadosť bola napísaná 20. 2. 1923.



Obálka a prvá strana časopisu *Беларускі студэнт*.⁴²

naša českému národu svoje vrelé ďakujem. Všetko bieloruské študentstvo v Československu zorganizované je v spolku „Bieloruská Hromada“ v Prahe. Časť tohto študentstva venovala voľný od štúdia čas na vydanie mesačného žurnálu „Bieloruský študent“ a vytvorila krúžok tohto mena pri Bieloruskej Hromade... Bieloruský národ prežíva teraz takú periódu svojej histórie, keď všetka jeho inteligencia i polointeligencia horlivo, snaží sa k osvete a západnej kultúre. V skutku najbližším a najprístupnejším kultúrnym prameňom pre Bielorusov je Československo... Zoznámiť našu mladú generáciu s českým životom, hospodárstvom, kultúrou a zvlášť literatúrou a prenášať toto vzácne ovocie na bieloruskú pôdu je najhlavnejším úkolom žurnálu „Bieloruského študenta“. Avšak bohužiaľ ďalšie vydávanie „Bieloruského študenta“ uviazlo pre nedostatok peňažných prostriedkov. Preto dovoľujeme si prosiť ministerstvo zahraničných vecí Č. S. R., aby ráčilo láskavo povoliť určitý obnos mesačne pre ďalšie vydávanie žurnálu „Bieloruský študent“⁴³.

Spočiatku ministerstvo tejto žiadosti vyhovel a prijalo rozhodnutie, že od 1. apríla 1923 bude poukazovať do rúk M. Veršinina finančnú podporu vo výške 3 000 korún.⁴⁴ Neskôr ale svoje rozhodnutie pozmenilo a ústne bolo M. Veršinovi oznámené, že finančnú dotáciu časopis nedostane.⁴⁵ Pravdepodobným dôvodom zmeny

42 Archív autorky.

43 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

44 Dňa 17. 3. 1923 bol dokonca vyhotovený aj platobný príkaz, v ktorom sa uvádzalo, že 3 000 korún bude poskytnutých ako podpora na vydanie časopisu na mesiac apríl. Neskôr bol príkaz stornovaný.

45 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

postoja ministerstva bola skutočnosť, že redakcia časopisu dávala pred literárnymi článkami prednosť príspevkom politického charakteru s protipoložským zameraním.⁴⁶

Dňa 8. júna 1923 redakčná komisia časopisu opätovne žiadala ministerstvo o finančnú subvenciu. V tejto žiadosti už však jej predseda Jan Stankievič ubezpečoval ministerstvo, že články v mesačníku budú najmä vedecké a beletristické. V závere žiadosti sa uvádzalo: „*Ak by boli články publicistické, nebudú drastické voči štátom susediacim s Československom.*“⁴⁷ Aj napriek týmto zárukám zo strany redakcie časopisu ministerstvo ani tejto žiadosti nevyhovelo, oficiálne z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov.⁴⁸

Nedostatok financií, ako oficiálny dôvod, bol zo strany Ministerstva zahraničných vecí ČSR uvedený aj vo vzťahu k ďalšiemu projektu, ktorý sa snažila Bieloruská hromada v Prahe zrealizovať. Tá sa v rámci rozvoja bieloruského národného povedomia a vybudovania centra budúceho národného obrodzenia v roku 1923 pokúsila o zriadenie Bieloruského učiteľského ústavu. V žiadosti M. Veršinina, predsedu spolku, a Jana Stankieviča, tajomníka spolku, z 15. septembra 1923 adresovanej ministerstvu zahraničných vecí sa uvádzalo: „*Inteligencia každého národa je podmienkou celého jeho trvania, kultúrneho rozvoja a štátoprávnej organizácie. Keď pred 300 rokmi bieloruská inteligencia, pozostávajúca zo šľachty, nechala svoj národ a išla do cudzích táborov, prostý bieloruský ľud zostal sám, bol podrobený a nemohol brániť svoje právo skoro až do posledných čias. Revolúcia v r. 1905, svetová vojna a revolúcia r. 1917 zmenili politické pomery a prebudili z letargického spánku bieloruský národ, ktorý ihneď pochopil, že len keď bude mať kádre svojej inteligencie, dovedie postaviť sa proti rôznym nátlakom zo strán, a môže zariadiť svoj život a svoju existenciu podľa svojho priania, ale bohužiaľ vo svojej vlasti dvere do vzdelávacích siení našiel uzavreté. V minulom roku Československý národ so svojou vznešenou vládou podal svoju ruku pomocnú bratom Slovanom a vďaka jeho podpore, teraz študuje na vysokých školách v Prahe a na Ukrajinskej hospodárskej akadémii v Poděbradoch cez 70 bieloruských študentov. Naši bieloruskí študenti rýchlo chápú českú reč a vychovávajú sa podľa svetlého vzoru Českého národa k tomu, aby svojráznu slovanskú kultúru a spolu aj vďačnosť uznania Českému národu niesli svojho času na spustošené lány Bieloruska. Ani vojnové spustošenia, ktoré potrebujú rýchlych opráv, ani strata inteligencie uprostred veľkých prevratov a rozháraných pomerov trvajúcich do dnes, tiež nie prekážky kladené okupantmi nemôžu zadržať prúd bieloruskej mládeže ku vzdelaniu. Prúd v masách k osвете a vytvoření svojej vlastnej kultúry je tak silný, že všetka vojna s ním, ktorú vedú okupanti, stáva sa bezúčelnou.*

Bohužiaľ národ ten málo má vyškolených učiteľov, ktorí by mohli vychovávať jeho mládež v duchu bieloruskej národnosti a Slovanskej kultúry. Na veľkom priestore Bieloruska / okolo 300.000 kilometrov / je iba jeden učiteľský ústav.

Je vznešenou úlohou a priamo historickým poslanstvom československého národa, aby v mene kultúry slovanstva a jeho budúcnosti ráčil poskytnúť bieloruskému národu ešte jednu bratskú pomoc a síce: aby povolil Bieloruskej hromade zriadiť v Prahe, alebo v inom meste

46 KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017, s. 36.

47 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

48 V priebehu roka 1923 vyšlo celkovo sedem čísel časopisu.

ústav pre odborných učiteľov pre 50 študentov, 3 profesorov, 2 lektorov a asistenta s administráciou a hospodárskymi potrebami, poskytnuší pre tento účel potrebný peňažný obnos podľa priloženého rozpočtu. Aby tiež bolo láskavo dovolené študentom tohto ústavu navštevovať české vysoké školy ako pre počúvanie prednášok tak i pre prax; tento ústav učiteľský inštitút/ pri prvej možnosti bude preložený do Bieloruska.⁴⁹

Súčasťou žiadosti bol aj predbežný rozpočet,⁵⁰ v ktorom bolo uvedené, že mesačne by bola pre personál ústavu (traja profesori, dvaja lektori, asistent, tajomník, pisár, lekári a príplatok riaditeľovi) potrebná suma v celkovej výške 13 250 korún. Na hospodárske, kancelárske a iné výdavky (nájom, knižnica, lieky, palivo, svetlo, písací stroj), vrátane vydržiavania študentov, bolo potrebných ďalších 61 500 korún, čiže celková suma sa vyšplhala na 74 750 korún.⁵¹ No tak, ako v prípade podpory časopisu *Беларускі студэнт*, ministerstvo zahraničných vecí žiadosti Bieloruskej hromady v Prahe nevyhovelo⁵² a k vybudovaniu ústavu nedošlo.

Podpora bieloruských študentov, vydávanie časopisu a snaha o vybudovanie učiteľského ústavu, to všetko boli aktivity, ktorými sa Bieloruská hromada v Prahe prezentovala počas svojho dvojročného pôsobenia. K ďalším však už nepristúpila. Bolo to spôsobené tým, že na základe žiadosti M. Veršinina z konca roka 1923 a s povolením Ministerstva vnútra ČSR bola Bieloruská hromada v roku 1924 nahradená novým spolkom, a to *Bieloruskou radou v Prahe*.⁵³ Ukončenie činnosti Bieloruskej hromady v Prahe a vznik nového spolku bol podmienený predovšetkým tým, že na územie ČSR presídlili poprední predstavitelia Rady Bieloruskej národnej republiky, ktorí sa v novom spolku až do začiatku druhej svetovej vojny veľmi výrazne aktivovali. No aj napriek tomu je nutné uviesť, že spolok Bieloruská hromada v Prahe, a predovšetkým jeho hlavný predstaviteľ M. Veršnin, sa v rokoch 1922 – 1924 všemožne snažili pomôcť Bielorusom prichádzajúcim na územie ČSR, nezabúdajúc pritom na šírenie osvety a bieloruskej kultúry.

49 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

50 Súčasťou žiadosti neboli stanovy ústavu, ktoré mali byť ministerstvu doručené osobitne.

51 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

52 NA Praha, fond MZV – RPA, kar. 306, sign. Spolky cizí v ČSR, Běloruská hromada, 1922 – 1924.

53 Bližšie o Bieloruskej rade v Prahe, jej aktivitách a predstaviteľoch: HLAVÁČEK, Petr – KOTAU, Pavel. *Bělorusko mimo Bělorusko. Běloruští intelektuálové v meziválečném Československu*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016. 146 s.; HOPTOVÁ, Luciana. *Bieloruská emigrácia na území Československa (1918 – 1945)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. 144 s.; KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017. 288 s.; БУЧА, Андрэй. *Беларусы ў Чэхаславакіі (1921 – 1938 гг.): грамадска-палітычная і культурна-асветніцкая дзейнасць дыяспары*. In *Беларусь в европейском контексте: актуальные дискуссии о нациостроительстве*. Ольга Шпапара – Алесь Смоленчук (ред.). Вильнюс : ЕГУ, 2014, s. 170-183; ЧЕРНЯКЕВИЧ, Андрей. *Белорусская Народная Республика и советская власть : Берлинская конференция и предпосылки ликвидации правительства БНР*. In *ПЕРЕКРЁСТКИ – Журнал исследований восточноевропейского Пограничья*, № 1-2/2016, s. 15-32.

KULTÚRNA A SPOLOČENSKÁ ČINNOSŤ RÍMSKOKATOLÍCKEJ CIRKVI NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V ROKOCH 1945 – 1948

Zuzana DZIMKOVÁ

Abstract: *Cultural and social activities of Roman Catholic Church in eastern Slovakia in 1945 – 1948.* After the end of the Second World War Roman Catholic Church in Slovakia had to face consequences of close relationship some of its members had with previous fascist regime. Catholic society clubs were closed, schools and church properties were nationalized. Despite difficult situation Catholic Church managed to stay important part of culture and social life of people and tried to fight against restrictions. The submitted paper focuses on activities of Roman Catholic Church in Slovak part of Košice diocese, primarily on the cultural, religious, social and education aspect.

Key words: Roman Catholic Church. Society. Cross. Education. Publishing activity.

Spolková činnosť

Medzivojnové obdobie bolo priaznivé pre rozvoj katolíckej spolkovej činnosti. Okrem nábožensky orientovaných spolkov ako Mariánske kongregácie alebo Ružencový spolok existovali spolky zamerané na konkrétnu činnosť ako vydateľský Spolok svätého Vojtecha alebo na jednotlivé skupiny obyvateľstva, napr. Združenie katolíckej mládeže či Katolícka jednota, v ktorej boli organizované ženy. Aj počas existencie Slovenského štátu tieto spolky fungovali bez prekážok zo strany štátnej moci.

Dňa 25. mája 1945 bolo schválené nariadenie č. 51/1945 Zb. n. Slovenskej národnej rady (SNR) o rozpustení a zakladaní spolkov, ktorým boli rozpustené všetky organizácie a spolky na území prinavrátenom z Maďarska. Na ostatnom území boli zachované len spolky uvedené v prílohe nariadenia. Všetok majetok rozpustených spolkov získal štát. Náboženské a dobročinné spolky neboli zrušené, ale mali povinnosť do šiestich mesiacov predložiť stanovky na schválenie.¹ V praxi sa však táto výnimka nerešpektovala, najmä pri spolkoch, ktoré nemali čisto náboženský charakter a mali aj sekulárne aktivity – usporadúvali prednášky, kurzy, športové a kultúrne podujatia a pod. Poverenie vnútra rozpustilo množstvo katolíckych organizácií vrátane mariánskych kongregácií a tretích rádov a ich majetok bol zhabaný.

Dňa 16. júla 1945 sa Komunistická strana Slovenska (KSS) a Demokratická strana (DS) dohodli na rozpustení všetkých mládežníckych náboženských spolkov.² Najmä KSS mala záujem o vytvorenie jednotnej celoslovenskej mládežníckej organizácie, ktorá by bola pod jej vplyvom. Už na zasadnutí rozšíreného Predsedníctva KSS

1 Nariadenie SNR zo dňa 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov.

2 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS), šk. 2157. Rozhodnutie Národného frontu o rozpustení náboženských spolkov mládeže.

13. júla 1945 bolo prijaté uznesenie, že „s. Husák zariadi, aby boli rozpustené vedľajšie katolícke spolky, ktoré pracujú na spolkovom základe a ktoré sa politicky kompromitovali (SKM, Spolok katolíckych mužov, hospodárske inštitúcie, ako je Carita a Ústredná Carita, atď.), majetok rozpusteného SKM pripadne SSM“.³ Dňa 6. augusta 1945 rozpustilo povereníctvo vnútra Združenie katolíckej mládeže (ZKM) na Slovensku, významnú katolícku mládežnícku organizáciu s pobočkami vo väčšine farností. Zrušenie ZKM odôvodnili tým, že spolok združuje mládež aj inej než slovenskej národnosti a ako rokovaciu reč má v stanovách aj jazyky ďalších národností. Reprezentanti týchto menšín „sú stúpenci režimu z doby neslobody a podpisovali rôzne petície smerujúce proti terajšiemu právnemu poriadku. Jestvovanie a účinkovanie tohto spolku zapríčinilo v slovenskej verejnosti nespokojnosť, ktorá vyvrcholila v agresívnej ozvene v dennej tlači“.⁴ Ďalším dôvodom malo byť to, že podpisovali petície smerujúce proti právnemu poriadku štátu. Boli tým mienené petície za obnovu zrušeného cirkevného školstva, ktoré však neboli nezákonné, keďže petičné právo nebolo zrušené.⁵ Podľa názoru povereníctva vnútra existencia a pôsobenie tohto spolku zapríčinili nespokojnosť slovenskej verejnosti, preto bolo v záujme zachovania verejného poriadku nutné tento spolok rozpustiť.

Košický biskup Jozef Čársky nabádal, aby sa s mládežou v jednotlivých farnostiach pracovalo v rámci pokračovania náboženskej výchovy do doby, kým sa nevyrieši situácia so schválením spolkov pre katolícku mládež. Vyzýval, aby sa krúžky chlapcov a dievčat stretávali aspoň raz mesačne. Vystríhal však pred „politikárčením“ a ak sa niektorý pracovník dá na politiku, má sa nahradiť iným, politicky neexponovaným.⁶ Podľa uznesenia diecéznych moderátorov mládeže mala pracovať slovenská katolícka mládež vo farnostiach bez stanov ZKM až do ich schválenia a riadiť sa zatiaľ smernicami pre Katolícku akciu z rokov 1940 – 1941.⁷

V stredu 28. mája 1947 na spoločnom zasadnutí kultúrneho a právneho výboru SNR sa rokovalo o revízii nariadenia SNR o zakladaní o rozpúšťaní spolkov. Proti návrhu, ktorý sa týkal aj činnosti ZKM vystúpili zástupcovia KSS. Tí žiadali, aby rokovanie o návrhu bolo odložené, kým poverenec pre školstvo Ladislav Novomeský nepredloží návrh na vytvorenie jednotnej telovýchovnej organizácie Sokol, ktorej stanovy mal vypracovať. Keď nedošlo k dohode, opustili zástupcovia KSS rokovanie a poslanci DS následne návrhy schválili a postúpili Predsedníctvu SNR.⁸

3 SNA Bratislava, fond ÚV KSS – predsedníctvo, karton (kart.) 789. Záznam o zasadnutí rozšíreného Predsedníctva KSS konaného dňa 13. 7. 1945 v Bratislave v miestnosti Predsedníctva SNR.

4 Sdruženie katolíckej mládeže na Slovensku – rozpustenie. In *Circulares administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis et Vicariatus Cassoviensis in ČSR*. 1945, č. 4, s. 4-5.

5 VAŠKO, Václav. *Neumlčená. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhej svetovej válce*. I. Praha : Zvon, 1990, s. 92.

6 *Actio catholica iuventutis*. In *Circulares administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis, item Diocesum Cassoviensis et Rosnaviensis in ČSR*. 1946, č. 2, s. 8.

7 Úprava pre farské skupiny kat. mládeže. In *Katolícke noviny*, roč. 60, 23. 12. 1945, č. 30, s. 5.

8 Slovenský Svaz katolíckej mládeže zahájí opäť činnosť? In *Mladá fronta*, roč. 3, 20. 5. 1947, č. 125, s. 3.

Spolok sv. Vojtecha

Vydavateľský Spolok svätého Vojtecha, založený v roku 1870 na podnet Andreja Radlinského, sídlil v Trnave. Mal vlastnú tlačiareň, knižársku dielňu a kníhkupectvá a masívnu členskú základňu po celej krajine, ale aj v zahraničí. Ján Pöstényi uvádza, že v roku 1930 mal spolok 83 197 členov, z toho 16 019 ich bolo mimo územia Československa na piatich kontinentoch.⁹ Členmi spolku mohli byť jednotlivci alebo mohli byť členmi tzv. jednatelstiev, od ktorých dostávali podielové knihy. Spolok fungoval aj počas druhej svetovej vojny a svoju činnosť obnovil už desať dní po prechode frontu. Na zasadnutí vedenia spolku 1. augusta 1945 bol zvolený za dočasného správcu Msgr. Augustín Raška, za podpredsedu Ambróz Lazík a post predsedu naďalej zastával Jozef Čársky. K 1. júlu 1945 mal spolok 119 868 členov v 1 450 pobočkách po celom Slovensku a z prinavráteného územia sa vrátilo 8 000 členov, ktorí počas vojny fungovali v Spolku sv. Vojtecha v Maďarsku. Maďarská pobočka však ostávala fungovať aj naďalej.¹⁰ Okrem kníh vydával spolok aj dvojtyždenník *Pútnik* a od jesene 1945 začal vydávať aj časopis *Nová práca*.¹¹

Slovenský katolícky kruh v Košiciach

Jedným z najvýznamnejších spolkov pôsobiacich na východnom Slovensku bol košický Slovenský katolícky kruh (SKK). V roku 1932 ho v Košiciach založil biskup Jozef Čársky s cieľom koordinovať činnosť katolíckych spolkov v meste a zabezpečiť vhodné priestory pre spolkovú činnosť. Dňa 23. mája 1945 sa prvýkrát po vojne v budove Slovenského katolíckeho domu v Košiciach stretli členovia spolku. Spolok znovu fungoval podľa pôvodných stanov z roku 1938 a bolo naplánované valné zhromaždenie. Na zasadnutí boli prijatí aj noví členovia, najmä absolventi, ktorí sa vrátili do Košíc po ukončení vysokoškolského štúdia, ale aj mladší členovia, keďže sa prijímala mládež vo veku od 18 rokov.

Dňa 15. júla 1945 sa konalo riadne valné zhromaždenie spolku. Bol schválený rozpočet a zvolené nové predsedníctvo a výbor. Za predsedu bol opätovne zvolený profesor Anton Harčar a o dva týždne si výbor zvolil nových funkcionárov. Tajomníkom sa stal Karol Lipový, jeho zástupcom Juraj Skalon, na miesto zapisovateľky nastúpila Mária Graciková, ktorá bola aktívna aj v ochotníckom divadelnom krúžku, pokladníkom bol Ján Hreha a účtovníkom Ferdinand Segiňák.¹² Za vedúceho kultúrnej komisie bol zvolený ThDr. Innocent Müller z Rehole kazateľov, za hospodára Jozef Rybovič a jeho zástupcu Šimon Šprel, do sociálnej komisie boli zvolené Ružena Gajancová a Anna Vidonská, zábavným referentom sa stal podpredseda Vincent Duľa a právnym poradcom JUDr. František Drotár. Zároveň bolo prijatých 54 nových členov. SKK plánoval zriadiť a prenajať si výčap, aby mal zdroj príjmov a plánoval tlačiť noviny *Slovenská Jednota*, k čomu však už nedošlo.¹³

9 PÖSTÉNYI, Ján. *Dejiny Spolku sv. Vojtecha*. Trnava : SSV, 1930, s. 488-491.

10 Z činnosti Spolku sv. Vojtecha. In *Katolícke noviny*, roč. 60, 9. 9. 1945, č. 15, s. 4.

11 Nový tvorca katolíckeho myslenia a práce v SSV. In *Katolícke noviny*, roč. 60, 23. 9. 1945, č. 17, s. 3.

12 HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 319.

13 HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 320.

Na zhromaždení 18. augusta 1945 schválili členovia SKK zbierku na zaplatenie dlhu 100 000 korún Legio banke a po jeho splatení sa SKK stal vlastníkom polovice nehnuteľnosti Slovenského katolíckeho domu. Na schôdzi výboru 20. septembra 1945 bola zhodnotená zbierka a činnosť výboru. Rokovalo sa tiež o možnosti k už fungujúcej klubovni a výčapu otvoriť a prevádzkovať čítareň a knižnicu. ThDr. Müller, vedúci kultúrnej komisie, predložil plán historických prednášok.

Na schôdzi 20. marca 1947 bolo prijatých 57 nových členov. V roku 1947 spolu pribudlo do spolku dohromady 157 členov. SKK mal celkovo 33 zakladajúcich a 727 riadnych členov. Keďže v Košiciach po zriadení vysokej školy vzrástol počet študentov, boli pre mládež na prízemí spolkového domu vyhradené miestnosti a aktivity katolíckej mládeže dostali na starosť kapláni Vojtech Jenčík a Juraj Jendželovský.

Dňa 30. marca 1947 sa konalo valné zhromaždenie SKK, na ktorom bolo zvolené nové predsedníctvo. Do vedenia spolku sa dostali noví členovia, ale A. Harčar zostal predsedom na ďalšie funkčné obdobie. Následne sa 12. apríla zišiel nový výbor a boli zvolení noví funkcionári a členovia komisií. Spolok plánoval prestavbu a rozšírenie Slovenského katolíckeho domu, ktorý už bol príliš malý pre potreby rozrastajúceho sa členstva a početných aktivít. Po tom čo spolok získal so súhlasom poverenictva vnútra začiatkom roku 1948 vlastníctvo budovy rozpušteného maďarského spolku Katholikus Legény egyet (Katolícky tovarišský spolok), tak sa od prestavby upustilo. V tejto budove si ŠK Jednota vytvoril klubové miestnosti a výčap. V apríli 1949 bol však SKK v Košiciach rozpuštený rozhodnutím poverenictva vnútra a spolkový majetok bol skonfiškovaný.

Náboženské spolky

Bardejovský farár Gejza Žebrácky povzbudený povojnovou reštauráciou oltárov požiadal 25. októbra 1945 o založenie oltárneho spolku – organizovanej „oltárnej služby“. Biskup Čársky schválil tento spolok 10. novembra 1945. Zároveň vyjadril presvedčenie, že Kostolná družina oltárnej služby (Piae unionis altaris) v súlade s nariadeniami SNR nie je spolkom, ktorý by musel mať štátnymi úradmi schválené pravidlá alebo stanovy.¹⁴ Ešte 6. januára 1948 prijal bardejovský dekan Gejza Žebrácky do bardejovskej pobočky v Dóme sv. Egídia 50 nových členov.

Na sviatok Nepoškvrneného Počatia bolo v kostole v Stropkove 45 dievčat prijatých do Mariánskej kongregácie, ktorá bola založená päť mesiacov predtým.¹⁵ Podobne v Prešove pôsobila Mariánska kongregácia Immaculata.¹⁶

Jocistické hnutie

Už v roku 1943 začal profesor Kolakovič na Slovensku s jocistickým hnutím.¹⁷ Zásluhou Kolakovičových spolupracovníkov a podpory slovenských biskupov sa hnutie rozšírilo po celom Slovensku. Prudký rozmach nastal najmä v prvých povojnových

14 AACass, Bardiov, Založenie oltárneho spolku, sign. 2010.

15 Mladí si nedajú zatarasiť cestu k Spasiteľovi. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 20. 1. 1946, s. 3.

16 Malý oznamovateľ. In *Katolícke noviny*, roč. 60, 16. 12. 1945, s. 4.

17 Hnutie založil v roku 1924 belgický kňaz Joseph Léon Cardjin, z Belgicka sa rozšírilo do Francúzska a odtiaľ ďalej do sveta. Pojem jocizmus je odvodený z francúzskeho názvu

rokoch. Jociasmus bol na Slovensku chápaný širšie a netýkal sa len robotníckych krúžkov, ale aj roľníckych, krúžkov rôznych profesií alebo najrozšírenejších študentských.

Kolakovič zakladal kresťanské bunky nazývané Rodina z radov kňazov, rehoľníkov a laikov. Členmi Rodiny z východného Slovenska boli duchovní a laici, okrem iných profesor Bohosloveckej akadémie Anton Harčar, Jozef Hrušecký, profesor na gymnáziu v Trnave a neskôr v Michalovciach, košický kaplán Belo Jenčík, dominikán v Košiciach Mikuláš Lexmann, košický kanonik Mikuláš Pfeiffer a lekár v Sabinove Marcel Altman.¹⁸

Náboženské aktivity

Cirkev a kňazi v jednotlivých farnostiach sa snažili podporovať vieru svojich farníkov rôznymi náboženskými akciami. V dňoch 3. – 10. marca 1946 sa v Širokom konali misie vedené redemptoristom z Podolínce.¹⁹ Dňa 28. októbra 1946 Mariánska kongregácia dievčat v Michalovciach zorganizovala Misijnú nedeľu.²⁰ V dňoch 1. – 8. decembra 1946 sa konali misie u františkánov v Prešove. Na nich nadviazali spoločné misie rímskokatolíkov a gréckokatolíkov 16. – 23. marca 1947. Misií sa zúčastnili rímskokatolícky biskup J. Čársky z Košickej apoštolskej administratúry a gréckokatolícky biskup Pavol Peter Gojdič z Prešova. Počas trvania misií bolo vyspovedaných 18 000 ľudí a 35 000 veriacich pristúpilo ku prijímaniu. Misionári navštevovali chorých a 22. marca sa konalo slávnostné požehnanie detí.

Dňa 3. mája 1946 na sviatok Nájdenia sv. kríža sa konala púť na Kalváriu v Prešove. Púte sa zúčastnilo 30 000 veriacich vrátane biskupa Čárskeho.²¹

Nedeľa 24. októbra 1946 bola na Slovensku vyhlásená za Nedeľu katolíckej mládeže. Bola mienená ako hold oddanosti mládeže Kristovi a výnosy z kostolných zbierok boli venované na rozvoj pastorácie mládeže. Nedele katolíckej mládeže mali niekoľkoročnú tradíciu. Kým v predchádzajúcich rokoch mala akcia oficiálny a kultúrny charakter, ktorej súčasťou boli prejavy, slávnostné pochody, večierky či divadelné predstavenia, v povojnovom období bola akcia zameraná na duchovnú stránku.²² Napríklad v Košických Olšanoch a v Rozhanovciach ju oslávili svätou spovedou a spoločným svätým prijímaním.²³ Akcia bola zopakovaná 9. februára 1947 a ojedinele aj v roku 1948, ale neskôr jej konanie už nebolo možné.

Jeunesse ouvrière chrétienne (JOC), v preklade Mladí kresťanskí robotníci. Cieľom hnutia je duchovné a hmotné povznesenie mládeže.

18 MIKLOŠKO, František. *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943 – 1989*. Bratislava : Archa, 1991, s. 159-160.

19 Katolícka mládež sľubuje a plní. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 31. 3. 1946, s. 3.

20 Misijná nedeľa v Michalovciach. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 3. 11. 1946, s. 7.

21 Prešov v znamení kríža. Mohutná manifestácia za kresťanstvo. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 19. 5. 1946, s. 5.

22 HLAVÁČ, L. Nedeľa katolíckej mládeže. In *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 1, 1947, č. 6 – 7, s. 324-326.

23 Mládež v Košických Olšanoch a Rozhanovciach. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 14. 4. 1946, s. 3.

Dňa 6. októbra 1946 sa v Košiciach konali Slávnosti Kráľovnej sv. Ruženca. V dominikánskom kláštore sa slávnosti začali už v sobotu 5. októbra ružencovou pobožnosťou, večernou kázňou, litániami a nočnou adoračnou kázňou priora P. Piusa. Spolok bratstva sv. Ruženca usporiadal pri tejto príležitosti akadémiu vo dvorane Veritasu. V nedeľu sa začali o 4. hodine s omšami do pontifikálnej omše o 10. hodine celebrovanej J. Čárskym. Po omši sa konala procesia mestom zakončená Te Deum. K svätému prijímaniu pri tejto príležitosti pristúpilo niekoľko tisíc ľudí. Slávnosti boli popoludní zakončené kázňami, litániami a požehnaním.²⁴

V roku 1947 sa zintenzívnili náboženské akcie. Májové pobožnosti boli venované úcte Panne Márii a júnové Božskému srdcu Ježišovmu. Na júl a august pripravil slovenský episkopát v spolupráci s Ústrednou katolíckou kanceláriou celonárodnú akciu duchovnej obnovy. Pobožnosti mali byť zamerané na pokánie a zmier. Veriacim odporúčali chodiť denne k svätému prijímaniu a častejšie na spoveď. Dňa 15. júla 1947 zasvätili biskupi slovenský národ Božskému srdcu Ježišovmu. V lete 1947 sa v Košiciach konal sprievod Božieho Tela, ktorý viedol biskup Čársky. Sprievod začínal pri Dóme sv. Alžbety a pokračoval popri oltárikoch pri kláštore uršulínok, soche Panny Márie, pred starým mestským domom ku Štefánikovej soche. V sprievode boli okrem radových veriacich aj členovia SKK a vysokoškooláci združení v Spolku katolíckych akademikov Radlinský. Uskutočnila sa aj krížová púť z Košíc do Levoče pod vedením A. Harčara. Pútnici sa 1. júla 1947 v Levoči stretli s ďalšími dvoma procesiami zo Spiša a zo Spišskej Magury a spoločne vyšli na Mariánsku horu. Tejto púte sa zúčastnilo vyše 130 000 katolíkov z celého východného Slovenska.²⁵ Spišský biskup Ján Vojtaššák následne zasvätil svoju diecézu Fatimskej Panne Márii. Na sviatok Nepoškvrneného počatia Panny Márie, dňa 8. decembra 1947, boli všetky československé diecézy zasvätené Panne Márii.

Súčasne s krížovým púťami rozšírenými po celom Slovensku a krížikovou akciou, keď veriaci nosili na oblečení pripnuté odznaky – krížiky, sa medzi veriacimi konali aj zbierky a z výťažku sa kupovali kríže do tovární, dielní, kancelárií a pod. František Mikloško uvádza, že robotníci si zadovážili kríže v niekoľkých desiatkach tovární.²⁶

Obnova farností

Po druhej svetovej vojne ostalo viacero dedín, a teda aj viacero farností, zničených vojenskými operáciami. Cirkevný obežník vzhľadom na ťažkú situáciu upozorňoval kňazov, aby od svojich veriacich nepožadovali okamžitú starostlivosť o cirkevné budovy.²⁷ Napriek rozsiahlym hmotným škodám na vlastnom majetku začali veriaci s postupnou obnovou cirkevných stavieb a ich vybavenia.

24 Slávnosti sv. Ruženca v Košiciach. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 27. 10. 1946, s. 7.

25 MIKLOŠKO, František. *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943 – 1989*. Bratislava : Archa, 1991, s. 40.

26 MIKLOŠKO, František. *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943 – 1989*. Bratislava : Archa, 1991, s. 43.

27 *Restauratio vitae religiosae*. In *Circulares administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis*, 1945, č. 3.

Na sviatok Nanebovstúpenia Pána bola v Zborove posvätená socha sv. Jána Nepomuckého.²⁸ V ten istý deň sa konala cirkevná slávnosť v Župčanoch. Miestni hasiči sa rozhodli obnoviť zničené kaplnky a ako prvé boli vysvätené kaplnky patróna hasičov sv. Floriána a sv. Jána Nepomuckého.²⁹

Dňa 6. októbra 1946 bola v Brezovici nad Torysou zasvätená kaplnka Kráľovnej pokoja. Kaplnka zároveň slúžila aj ako pomník padlým v oboch svetových vojnách.³⁰ Dňa 13. októbra 1946 biskup J. Čársky posvätil vo františkánskom kostole v Košiciach nový oltár Božského srdca. Oltár bol postavený z príspevkov veriacich.³¹

Krížiková akcia

Na prelome rokov 1945 a 1946 sa na Slovensku rozšírila tzv. krížiková akcia. Desiatky tisíc katolíkov nosilo na retiazke alebo na oblečení krížik ako symbol svojho vierovyznania. Neskôr sa konali aj púte s nosením veľkých krížov na pleciah odkazujúc na Kalváriu. Pôvod tohto gesta siaha k Prvému zjazdu katolíkov v Československu v Prahe v júni roku 1935, keď sa na zjazde predávali malé krížiky. Podľa Pavla Čarnogurského³² sa táto forma znova rozšírila po Tisovej poprave ako prejav úcty popravenej hlave štátu. Katolícki hodnostári však túto interpretáciu opakovane odmietli. Začiatok krížikovej akcie predchádzal Tisovmu zatknutiu aj poprave, no aj napriek tomuto faktoru a dištancovania sa cirkvi existovali na dôvod nosenia krížikov rôzne názory.

Národná obroda, noviny SNR, spájala nosenie krížikov s podporou fašistického režimu. V jednom zo svojich príspevkov písala: „Ilegálne hnutie bolo najprv financované peniazmi, ktoré tu zanechali Dr. Jozef Tiso a spol., a neskôršie rozširovaním krížikov, ktoré sa nakúpili za nízke a výhodné ceny a predávali po 10 Kčs. V podstate ľudí, ktorí nosia krížiky, môžeme zadeliť do dvoch skupín. Sú to jednak takí, čo celkom pomýleným spôsobom týmto manifestujú za svoje politické presvedčenie a pokladajú z neznámeho dôvodu za nevyhnutné poukazovať na svoje náboženské cítenie. V druhej skupine sú však príslušníci ilegálneho hnutia, pre ktorých nosenie krížika je vzájomným poznávacím znamením. Môže sa preto tomu, kto nosí krížik, i keď s podzemným hnutím nemá nič spoločného, náhodou stať, že bude vypočúvaný a upodozrievaný zo styku s ilegálnym fašistickým hnutím.“³³ Inokedy noviny varovali pred zneužívaním náboženstva na politické ciele.³⁴

Presvedčenie, že môže ísť o prejav rešpektu voči Jozefovi Tisovi bolo príčinou rôznych potýčok, napr. *Katolícke noviny* informovali, že v Košiciach „zbieral krížiky jeden dôstojník“.³⁵ Katolícki cirkevní predstavitelia poverili *Katolícke noviny* uviesť, že malý krížik treba prehlásiť za katolícky náboženský odkaz s pôvodom v ce-

28 Posviacka sochy v Zborove. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 7. 7. 1946, s. 4.

29 Pekná cirkevná slávnosť v Župčanoch. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 7. 7. 1946, s. 4.

30 Brezovica prejavila svoju vďaku. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 27. 10. 1946, s. 7.

31 Posviacka nového oltára Božského Srdca v Košiciach. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 3. 11. 1946, s. 4.

32 ČARNOGURSKÝ, Pavol. *Svedok čias*. Bratislava : USPO, 1997, s. 256

33 Ilegálne fašistické hnutie u nás je dobre sledované. In *Národná obroda*, roč. 2, 23. 3. 1946, č. 70, s. 1-2.

34 Na okraj našich dní. Novodobé martýrstvo. In *Národná obroda*, roč. 2, 6. 3. 1946, č. 55, s. 3.

35 Útoky proti noseniu krížikov. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 3. 2. 1946, s. 3.

loštátnom zjazde československých katolíkov, ktorý sa konal v roku 1935 v Prahe. Zároveň odsudzovali násilné postupy voči noseniu krížikov, ale aj voči tým, ktorí by prípadne uvedené označenie zneužívali na protizákonnú a protištátnu akciu.³⁶ Nosenie krížikov pretrvalo medzi obyvateľmi ešte v priebehu roku 1947.

Katolícka akcia

Vo svojej encyklike *Urbi arcano* z decembra 1922 pápež Pius XI. položil základy hnutia *Actio Catholica* (Katolícka akcia). Aj keď snahy o väčšie zapojenie laikov do cirkevného života siahajú už do 19. storočia, a samotný pojem Katolícka akcia sa prvýkrát objavil v liste Leva XIII. *Permoti nos* z 10. júla 1885, až Pius XI. určil poslanie a organizačné usporiadanie Katolíckej akcie. Vo svojom prejave z 19. apríla 1931 definoval Katolícku akciu ako „účasť laikov na hierarchickom apoštoláte Cirkvi“. Cieľom bolo pomáhať pastoračnému úsiliu Cirkvi a zdokonaľovať ho. Na základe smerníc pápeža Pia XI. zorganizovali československí biskupi v roku 1927 Katolícku akciu. Kým jej celorepublikovým centrom bol československý biskupský zbor, na Slovensku pôsobilo krajinské centrum s krajinským poradným zborom ako výkonným orgánom. Uskutočňovaním Katolíckej akcie na Slovensku po skončení druhej svetovej vojny bola poverená Ústredná katolícka kancelária v Bratislave, založená v máji 1945, ktorá slúžila ako výkonný orgán biskupského zboru. Biskupi stáli na čele diecéznych centier s okresnými a krajskými výkonnými zbormi ako výkonnými orgánmi.

Na čele Katolíckej akcie v Košickom biskupstve bol Michal Adam, Jozef Leščák riadil Katolícku akciu kňazov, misie mali na starosti Melchior Zelený a Štefan Sninčák, dobročinnosť Jozef Števek a katechizáciu Štefan Hlaváč.³⁷ Košickým diecéznym moderátorom mládeže v Katolíckej akcii bol Michal Adam, dekan – farár v Uhorských Raslaviciach a jeho zástupcom Juraj Jendželovský, kaplán v Košiciach.³⁸

Na podporu Katolíckej akcie bolo vyhlásených viacero zbierok, na ktoré veriaci z jednotlivých farností prispievali v rámci svojich možností. Farnosť Bardejov vo februári 1946 oznámila, že na zriadenie Ústrednej Katolíckej akcie veriaci vyzbierali 3 400 Kč.³⁹ Niektoré farnosti sa však nemohli zapojiť kvôli svojej zlej finančnej situácii. Farský úrad Žalobín 25. februára 1946 napísal Košickej apoštolskej administratúre, že „pri úplnom vypálení veriacich a zničení celkového kostolného zariadenia vo vojne, na ten čas nemôže prispieť na jednorazovú zbierku pre sriadenie ústredia Kat. akcie.... Oferu s obsahom zvončeka z nedele kat. mládeže spolu 90,50 Kčs zároveň zasielam šekom na cieľ Kat. akcie“.⁴⁰

V novembri 1946 bolo z náborovej zbierky pre Katolícku akciu poukázaných 100 000 Kč, z toho z Apoštolskej administratúry košickej 75 000 Kč, z Košického biskupstva na Slovensku 20 000 Kč a z Apoštolskej administratúry satmárskej 5 000 Kč.⁴¹

36 Akým odznakom je krížik? Stanovisko príslušných cirkevných činiteľov. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 24. 2. 1946, s. 3.

37 *Schematismus venerabili cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis et Satmariensis in Cecoslovachia anno reparatae salutis 1948*. Cassoviae 1948, s. 13.

38 AACass, Actio Catholica, Odbor Katolíckej akcie pre mládež, sign. 2023.

39 AACass, Actio Catholica, Dištrikt humenský na zriadenie kanc. KA, sign. 720.

40 AACass, Actio Catholica, Dištrikt humenský na zriadenie kanc. KA, sign. 720.

41 AACass, Actio Catholica, Náborová zbierka, sign. 2861.

Spoločenské podujatia

Dňa 22. júla 1945 sa pri príležitosti 25-ročného kňazského jubilea Vojtecha Jančáryho, farára vo Veľkom Šariši, na jeho počesť konala slávnostná akadémia. Akadémiu predchádzala omša so slávnostným kazateľom A. Harčarom a spevom miestnej mládeže pod vedením organistu a kaplána.

Katolícka mládež v Humennom usporiadala počas adventu v roku 1945 misijnú akadémiu s programom. Otvoril ju kaplán Kostra, potom nasledoval spev, divadelné predstavenie a príležitostný prejav predniesol profesor Pavol Bilec.⁴² Dňa 3. februára 1946 katolícke spolky v Humennom usporiadali kultúrno-zábavný večierok. Na jar 1946 sa v Sečovciach uskutočnilo divadelné predstavenie Katolíckej mládeže pod vedením miestneho kaplána. Zisk z podujatia bol venovaný na obnovu kostola.⁴³

V Nedeľu katolíckej mládeže 24. februára 1946 sa konala slávnostná akadémia v miestnosti Katolíckeho kruhu v Bardejove. Po programe sa podávalo občerstvenie a v zbierke sa na katolícke ciele vyzbieralo 1 055 Kčs.⁴⁴ Na Nedeľu mládeže sa konali vo viacerých farnostiach slávnostné akadémie, napr. v Košických Oľšanoch, Haniske a Sokolanoch.⁴⁵ Súčasťou akadémie v Solivare pri Prešove bolo aj divadelné predstavenie *Neopúšťaj nás*.⁴⁶

V nedeľu 17. júna 1945 usporiadal SKK v košickom Veritase slávnostnú akadémiu na počesť výročia biskupskej vysviacky J. Čárskeho. Slávnosť otvoril tajomník SKK František Zámbořský.⁴⁷ V dňoch 29. novembra – 1. decembra 1945 zorganizoval SKK v Košiciach vianočný trh a zisk z neho sa použil na podporu a darčeky pre chudobných študentov. Pri príležitosti oslavy 60. narodenín J. Čárskeho usporiadal SKK v Košiciach vo Východoslovenskom divadle slávnostnú akadémiu. Pri tejto príležitosti na počesť svojho predsedu vydal Spolok sv. Vojtecha knihu *J. E. Jozef Čársky, biskup: K jeho šesťdesiatinám*. Okrem toho v roku 1946 SKK zorganizoval divadelné predstavenie na pripomenutie si výročia maďarskej okupácie, vianočné trhy a vianočnú akadémiu. Na tieto aktivity nadviazal začiatkom roku 1947 troma prednáškovými večerami, fašiangovým večierkom a počas pôstu sériou náboženských prednášok.

O váženom postavení cirkvi a jej predstaviteľov na východnom Slovensku svedčí aj skutočnosť, že množstvo podujatí svetskej podstaty sa nezaobišlo bez omše či účasti katolíckych duchovných. Viacerí kňazi zastávali aj svetské funkcie. Na území Košickej diecézy bol zrejme najvýraznejším príklad A. Harčar. Bol poslancom SNR, kultúrnym referentom Mestského národného výboru (MsNV) v Košiciach, predsedom SKK v Košiciach aj Športového klubu Jednota. Vo funkcii kultúrneho referenta MsNV v sobotu 15. septembra 1945 predniesol príhovor pri príležitosti slávnostného otvorenia Východoslovenského národného divadla.⁴⁸

42 Misijná academia v Humennom. In *Katolícke noviny*, roč. 60, 16. 12. 1945, č. 29, s. 4.

43 Katolícka mládež sľubuje a plní. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 31. 3. 1946, s. 3.

44 AACass, Bardiov, Akadémia kat. mládeže, sign. 739.

45 Naša mládež. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 14. 4. 1946, s. 3.

46 Posledné zprávy o Nedele mládeže. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 28. 4. 1946, s. 4.

47 HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 318.

48 Slávnostné otvorenie Národného divadla v Košiciach. In *Pravda*. Ústredný orgán Komunistickej strany Slovenska, 20. 9. 1945, č. 172, s. 4.

Na slávnostnom zasadnutí MsNV k prvému výročiu oslobodenia Košíc sa zúčastnil aj biskup J. Čársky.⁴⁹ Dňa 29. septembra 1946 sa v Košiciach konal jubilejný kongres Slovenskej ligy. S kongresom bol spojený pohrebný obrad Antona Prídavku, básnika, publicistu a osvetového pracovníka, ktorý celebroid J. Čársky.⁵⁰ Podobne aj prvý vysokoškolský rok v Košiciach bol otvorený slávnostnou omšou Veni Sancte v miestnych kostoloch. Pri tejto príležitosti biskup Čársky celebroid slávnostnú omšu v košickej katedrále. Omše sa zúčastnili študenti, profesori, zástupcovia škôl, úradov aj verejných korporácií.⁵¹

Vydavateľská činnosť a katolícka tlač

Po vojne boli katolícke časopisy (asi 40, napr. *Nová práca*, *Smer* a *Katolícke noviny*) pozastavené a ak chceli obnoviť svoje vydávanie, museli požiadať o súhlas poverenictvo vnútra. Súhlas sa však získaval pomaly a od 1. apríla do jesene 1945 nevychádzalo na Slovensku žiadne katolícke periodikum. Proti nevydávaniu katolíckej tlače biskupi protestovali v pozdrave Predsedníctvu SNR z biskupskej konferencie v auguste 1945 aj v memorande arcibiskupa Kmeťka z októbra 1945. Až na zákrok vlastníka, slovenského biskupského zboru, bolo 8. septembra 1945 obnovené vydávanie *Katolíckych novín*, ktoré po obnovení vychádzali v náklade 100 000 výtlačkov. Obnovením *Katolíckych novín* bol poverený Pavol Čarnogurský.⁵² V marci 1946 bola obnovená filiálka *Katolíckych novín* v Košiciach a jej vedúcim sa stal Ján Švec.⁵³ Od leta 1949 *Katolícke noviny* vychádzali ako tlačový orgán komunistami podporovanej Katolíckej akcie.

Dňa 28. novembra 1945 sa na ministerstve informácií konala porada štvorčlennej katolíckej delegácie vedenej strahovským opátom Bohuslavom Jarolímkom s ministrom Václavom Kopeckým. Porada sa týkala katolíckej tlače a minister na nej oznámil, že cirkev sa musí zmieriť s limitovaným prídelením papiera, keďže po vojne sú jeho zásoby obmedzené. Tvrdil, že ako bude cirkev s prídelením disponovať je na jej rozhodnutí, čo však bola zavádzajúca informácia. V skutočnosti mohli vychádzať iba časopisy schválené ministerstvom informácií a to – napriek neprekročeniu stanoveného limitu na papier – nepovolilo všetky periodiká žiadané cirkvou. Naopak, komunistické periodické aj neperiodické tlačoviny mohli vychádzať v neobmedzenom množstve.

Naďalej pretrvávala snaha o obmedzenie katolíckych periodík pod zámienkou nedostatku papiera. Keď slovenskí biskupi podali žiadosť o povolenie vydávať kato-

49 Košice oslávili výročie svojho oslobodenia. Oslobodenie Košíc znamenalo nástup na oslobodenie celej ČSR. In *Národná obroda*, roč. 2, 20. 1. 1946, č. 17, s. 2.

50 Jubilejný kongres Slovenskej ligy. In *Národná obroda*, roč. 2, 13. 9. 1946, č. 209, s. 3.

51 Školský rok na vysokej škole v Košiciach otvorený. In *Národná obroda*, roč. 2, 22. 10. 1946, č. 242, s. 4.

52 Pavol Čarnogurský pracoval v *Katolíckych novínach* do septembra 1946. Z novín musel odísť po svojom zatknutí Štátnou bezpečnosťou v súvislosti s obvinením chystania prevratu po víťazstve DS vo voľbách. Bližšie pozri: ČARNOGURSKÝ, Pavol. *Svedok čias*. Bratislava : USPO, 1997.

53 Filiálna redakcia *Katolíckych novín* v Košiciach. In *Katolícke noviny*, roč. 61, 31. 3. 1946, s. 3.

lícky denník, tak bola zamietnutá s odôvodnením, že bol schválený denník pre DS, ktorý má byť vedený v katolíckom duchu.⁵⁴ Aj keď po uzatvorení Aprílovej dohody reprezentovala DS záujmy politického katolicizmu, nie je možné stotožňovať všetky jej názory a priority s mienkou a záujmami katolíckej cirkvi.

V druhej polovici roka 1945 a v roku 1946 sa postupne obnovili niektoré katolícke periodiká a boli založené nové, vychádzalo tak široké spektrum od detských časopisov až po intelektuálne revue. Po vojne bolo v Košiciach založené katolícke vydavateľstvo Verbum, nakladateľské a vydavateľské družstvo, s. r. o., Mäsiarska 4, neskôr Šrobárová 14, napojené na košickú kníhtlačiareň Alžbeta. Verbum vydávalo sedem knižných edícií. Svetonáhľadovú edíciu Logos redigoval A. Harčar, druhou bola edícia časových úvah Vita, edíciu liturgického hnutia Signum redigoval Ján Jalovecký, edíciu poézie Lux Janko Silan, Jozef Bánsky redigoval edíciu monografií o slovenských katolíckych dejateľoch Profily a Jozef Butvin redigoval dramatickú edíciu.⁵⁵ Verbum tiež vydávalo obrázkový týždenník *Slovenský svet* a mesačník *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*. Verbum vydávalo predovšetkým preklady svetovej katolíckej filozofickej, asketickej a teologickej literatúry.

V dňoch 9. – 10. novembra 1948 bola vo vydavateľstve vykonaná domová prehliadka, na ktorú nadviazalo ďalšie šikanovanie zo strany štátnej moci.⁵⁶ Vo februári 1949 došlo k likvidácii vydavateľstva a rozhodnutím povereníctva informácií a osvety bol do vydavateľstva dosadený kňaz spolupracujúci s režimom Dr. Jozef Straka. Dňa 14. apríla 1949 sa konala ďalšia prehliadka a Dr. Straka prevzal majetok nakladateľského družstva. S jeho súhlasom prešlo vlastníctvo skladu kníh vydavateľstva na Spolok sv. Vojtecha, len hodnota prevedených kníh bola 340 380 Kčs.⁵⁷ Štefan Kuca, bezpečnostný referent národného výboru v Košiciach, 20. apríla 1949 zastavil prevádzkovanie živnosti družstva Verbum. Zdôvodnil to skutočnosťou, že publikácie *Naše ideály* a *Kresťanský sociálny poriadok* boli súdne pozastavené pre ich údajný chybný a protiľudovodemokratický obsah, a preto si verejný poriadok, pokoj a bezpečnosť vyžaduje toto opatrenie.⁵⁸ Družstvo sa proti tomuto rozhodnutiu síce odvolalo, ale keďže Dr. Straka zhabal majetok, inventár aj agendu družstva, zástupcovia vydavateľstva nemali možnosť predložiť požadované doklady. K 20. decembru 1949 prestalo vydavateľstvo Verbum právne aj fakticky existovať.⁵⁹

54 VAŠKO, Václav. *Neumlčená. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhé svetové válce I*. Praha : Zvon, 1990, s. 188.

55 *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 2, 1947 – 1948.

56 ZUBKO, Peter. Prvá perióda dejín Verbumu. In *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 27, 2016, č. 2. Ružomberok : Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, s. 11.

57 ZUBKO, Peter. Prvá perióda dejín Verbumu. In *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 27, 2016, č. 2. Ružomberok : Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, s. 11-12.

58 ZUBKO, Peter. Prvá perióda dejín Verbumu. In *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 27, 2016, č. 2. Ružomberok : Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, s. 11.

59 HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : Lúč, 2003, s. 401-402.

Týždenník *Slovenský svet, obrázkový spoločenský zábavnopoučný týždenník* vychádzal v rokoch 1946 – 1948. Bol vydávaný každú sobotu, redakcia sídlila na Kapitulskej ulici v Bratislave a zodpovedným zástupcom časopisu bol redaktor Dr. Roman Justín Štibraný. Okrem fotografií z kultúrnych, spoločenských a politických udalostí časopis uverejňoval poviedky a mal rubriky s reportážami, s radami pre ženy, správy z kultúry, spoločenského poradcu a rubriku so zaujímavosťami.

Časopis *Verbum* nadväzoval na časopis *Obroda*, ktorý vychádzal v Ružomberku od novembra 1943 do začiatku roku 1945. *Obrodu* redigoval Ladislav Hanus a neskôr sa podieľal aj na činnosti *Verba*, čím bola zachovaná kontinuita. Zodpovedným redaktorom *Verba* bol A. Harčar, redigovali Vendelín Jankovič, Jozef Bánsky, A. Harčar, Ján Švec Slavkovian, Janko Silan. Obsah časopisu sa delil na sedem tematických celkov: Štúdie, Beletria, Básne, Domov, Diaľky, Knihy a Náková. Časopis vychádzal mesačne okrem prázdnin, ročník začínal v septembri a končil v júni. Prvé číslo vyšlo k 1. novembru 1946.

Časopis *Verbum* bol priaznivo prijatý odbornou verejnosťou. Mesačník Spolku slovenských spisovateľov *Elán* uviedol: „*Nová revue, ktorá sa predstavila v prvom čísle pomerne hodnotnými literárnymi príspevkami a stojaca svetónázorove na pôde katolicizmu, sľubuje stať sa veľmi aktívnou a je možné, že sa okolo nej združí väčšia a veľmi závažná skupina spisovateľov, inklinujúcich ku katolíckemu svetónázoru. Víťame túto revue, nech si ktokoľvek a čokoľvek myslí. A víťame ju z celkom principiálnych dôvodov literárnych... Víťame túto revue, lebo nepochybujeme o tvorivých fondoch celej jej skupiny prispievateľov.*“⁶⁰

Po februárovom prevrate bol časopis ideologicky neprijateľný a stal sa terčom útokov v dobovej tlači. Šikanovanie družstva *Verbum* možno tiež považovať za spôsob nepriameho útoku na rovnomenný časopis.⁶¹ V marci 1948 vyšlo posledné číslo časopisu, jeho ďalšie vydávanie bolo zastavené zo strany štátnych orgánov.

Po skončení druhej svetovej vojny bola pozícia katolíckej cirkvi naštartená kvôli väzbám niektorých jej predstaviteľov na Slovenský štát. Po obnovení ČSR bolo pozastavené vydávanie katolíckej tlače, niektoré spolky boli zrušené a ich majetok bol skonfiškovaný. Časom sa síce situácia stabilizovala, niektoré spolky boli obnovené, iné vznikli nové a znovu začala vychádzať aj katolícka tlač. Veriaci sa aktívne angažovali vo svojich farnostiach či už pri náboženských alebo kultúrnych podujatiach. Tento stav však dlho nevydržal. Cirkev opakovane protestovala proti zasahovaniu do svojej činnosti, ale do februára 1948 nedošlo k dohode a po prevrate už nebola nádej na zmenu.

60 *Verbum* ad „*Verbum*“. In *Elán*, roč. 16, november – december 1946, č. 3 – 4, s. 16.

61 ZUBKO, Peter. Prvá perióda dejín Verbumu. In *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*, roč. 27, 2016, č. 2. Ružomberok : Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, s. 11-12.



A
D. PEDRO IV
A
CIDADE DO PORTO
1846



LUDIA A DOBA



Sé Velha (Stará katedrála) zo 16. storočia v meste Coimbra, prvom hlavnom meste portugalskej ríše, dnes po Lisabone a Porte treťom najdôležitejšom meste Portugalska. Slúži ako univerzitná katedrála jednej z najstarších univerzít v krajine. Foto Peter Švorc

➤ *Porto. Socha portugalského kráľa Pedra IV., prvého brazílskeho kráľa (vládol ako Pedro I.) z roku 1870. Foto Peter Švorc*

GUSTÁV ADOLF KORIČANSKÝ (1822 – 1898)

Osobnosť slovenských študentských spoločností
na historickom území východného Slovenska¹

Libuša FRANKOVÁ

Abstract: *Personality of Slovak student associations at the historical territory of Eastern Slovakia.* Significant and irreplaceable role in national-cultural life in the historical territory of Eastern Slovakia was played by members of Slovak intelligence – educated people. Many of them came from other Slovak regions, and some already during the secondary school studies were activating themselves through the student self-learning activities to develop Slovak national cultural efforts. Among them is Gustáv Adolf Koričanský. He was not one of the leading representatives of Slovak national efforts in the revolutionary and post-revolutionary period, but he closely followed events in Slovak society besides preaching and priestly duties. In the memorandum and Matica period, he re-activated in national and school life for the benefit of Slovaks.

Key words: Gustav Adolf Koričanský. Slovak student movement in 19th century. Eastern Slovakia.

Významnú a nenahraditeľnú úlohu v národnokultúrnom živote aj na historickom území východného Slovenska zohrali príslušníci slovenskej inteligencie – vzdelanci. Mnohí z nich pochádzali z iných slovenských regiónov a niektorí už počas stredoškolských štúdií sa pronárodne aktivizovali prostredníctvom študentskej samovzdelávacej spolkovej činnosti na rozvíjaní slovenských národnokultúrnych snáh.² Nachádzame medzi nimi aj Gustáva Adolfa Koričanského. V revolučnom a porevolučnom období nepatrí k popredným predstaviteľom slovenských národných snáh, pozorne však sledoval popri vykonávaní kazateľských a kňazských povinností dianie v slovenskej spoločnosti. V memorandovom a maticnom období sa opätovne aktivizoval v národnokultúrnom a školskom živote v prospech Slovákov.

V špecifických podmienkach formovania moderného slovenského národa v 19. storočí, s cieľom dosiahnuť plnohodnotnú národnú existenciu Slovákov vytvá-

- 1 Príspevok je výstupom z grantového projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periferií*.
- 2 Z osobností spolkového života slovenských študentov na evanjelických stredných školách na skúmanom území, pochádzajúcich z iných slovenských regiónov, možno uviesť Jána Chalupku (1781 – 1871), Štefana Marka Daxnera (1822 – 1892), Jozefa Srnku (1808 – 1853), Ladislava Jesenského (1812 – 1870), Jána Čipku, Ondreja Vlastimila Srnku, Adolfa Reussa, Jozefa Janča (pred 1823 – 1893), Jána Francischo (1822 – 1905), Mikuláša Štefana Ferienčíka (1825 – 1881), Leopolda Abaffyho. FRANKOVÁ, Libuša. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov : Mana-Con, 1999, s. 81-122; FRANKOVÁ, Libuša. *Z histórie „Toryského kraja“. Osobnosti slovenského národnokultúrneho života v historickom regióne Šariša, Spiša a Zemplína (19. storočie)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017, s. 5-20.

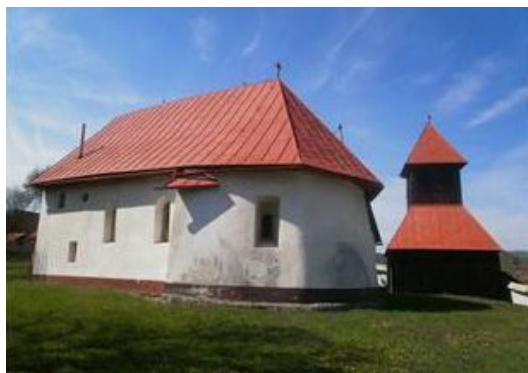
raním hodnôt, ktoré boli samozrejmosťou pre národné štáty v západnej Európe, absentovali v slovenskom národnom živote na ceste k liberálnej, demokratickej a národnostne rovnoprávnej spoločnosti moderné podnikateľské skupiny. Na rozdiel od centrálnych oblastí spoločenského života v rakúskej monarchii neboli šľachta a meštianstvo na území obývanom Slovákmi schopné vytvoriť spoločenskú bázu slovenským národným snahám. Uvedené determinácie boli na historickom území východného Slovenska – Šariš, Spiš, Zemplín, dané najmä nepriaznivými geografickými a hospodárskymi faktormi, prehľbovanými po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 silnejúcimi maďarizačnými mocenskými snahami v Uhorsku, ktoré viac ako na ostatnom území obývanom Slovákmi ovplyvňovali až do konca prvej svetovej vojny ich národný vývin v spoločensko-politickom a kultúrnom zmysle.

K nim nesporne patrila aj Gustáv Adolf Koričanský, ktorý si už v čase bratislavských štúdií na evanjelickom lýceu začiatkom 40. rokov uvedomoval postavenie Slovákov a Slovanov v uhorskej spoločnosti a najmä modernizačné európske tendencie, súvisiace s formovaním moderných národov s vlastnou štátnosťou a občianskym usporiadaním spoločnosti: „V otroctve cudzoty a vlastnej svojvôle ujarmené žili deti Slovanstva nepoznajúce seba, svojich síl a svojho poslania.... nastúpila doba prítomná, ktorá je dobou uvedomovania sa a začiatku duchovného života Slovanstva.“³ Do rozvíjania slovenského národného života v podmienkach mnohonárodnostného uhorského spoločenstva sa aktívne zapojil aj počas stredoškolských štúdií v Levoči a Prešove.

Narodil sa v dedinke Ladzany v Hontianskej župe, ležiacej na úpätí Štiavnických vrchov, v doline Klastavského (Báčovského) potoka. Otec Pavol bol hospodárskym úradníkom a zomrel v čase jeho detstva. Matkou mu bola Katarína, rodená Semianová. Základné vzdelanie získal v hontianskej obci Beľuj u učiteľa Jána Diakovského a v Krupine u učiteľa Ondreja Braxatorisa, otca Andreja Sládkoviča. V Banskej



Románsky evanjelický kostol z 13. storočia v obci Ladzany. (<http://www.najkrajisikraj.sk>)



Evanjelický kostol v obci Ladzany (súčasný stav). (<http://www.pamiatkynaslovensku.sk>)

3 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK) Martin, sign. 1953. Ústavu Slovenskému v Levoči Koriczanský. In *Listár bratislavských študentov 1841 – 1843*.

Štiavníci absolvoval štvorročné štúdium na lýceu, potom sa jeden rok zdokonaľoval v maďarskom jazyku na lýceu v Lučenci a opäť sa vrátil na lýceum do Banskej Štiavnice, na ktorom absolvoval filozofický kurz u Daniela Licharda, ktorý ovplyvnil formovanie jeho národného vedomia. Na bratislavskom evanjelickom lýceu, kde sa aktívne zapojil do činnosti Ústavu slovanského pod Štúrovým vedením, študoval teológiu. Ako jeden zo signatárov študentskej deklarácie proti zákazu Štúrovej prednášateľskej činnosti na bratislavskom evanjelickom lýceu patrila na jar 1844 aj k organizátorom protestného odchodu študentov z Bratislavy na evanjelické lýceum do Levoče, ktorý je v slovenskej historiografii známy ako bratislavský exodus.⁴ V rokoch 1844 – 1845 študoval právo na evanjelickom kolégiu v Prešove.⁵ V roku 1846 zložil kandidátsku skúšku z teológie u superindententov Pavla Jozeffyho a Jána Szeberínyiho a v roku 1846 bol ordinovaný za kňaza. Teologické štúdiá si doplnil v školskom roku 1846/47 na univerzite v Halle.⁶

Do študentských samovzdelávacích a pronárodných snáh, ktoré mali už v tom čase významné literárne a národnokultúrne úspechy na bratislavskom evanjelickom lýceu sa zapojil hneď po príchode na školu. Slovenskí študenti uvedené aktivity rozvíjali na pôde *Spoločnosti česko-slovanskej*, založenej v roku 1829. Neskôr v podmienkach tajne založenej študentskej spoločnosti *Vzájomnosť v roku 1837, ktorá bola do začiatku 40. rokov organizačnou základňou slovenského študentského hnutia*. Do spolkovej činnosti na bratislavskom evanjelickom lýceu sa zapojil v školskom roku 1841/42 na Ústave slovanskom a bol evidovaný medzi jeho 56 členmi. V Pamätnici Ústavu slovanského sa nachádza medzi básnickou tvorbou Ondreja Braxatorisa, Petra Kellnera-Hostinského, Samuela Štúra, Jána Matušku, Ľudovíta Gála, prozaických prác Jána Kalinčiaka, Jozefa Procházku, Samuela Štúra, Eduarda Škultétyho a posudzovaných prác s filozofickou, náboženskou, estetickou, historickou a prírodovedeckou tematikou aj práca Koričanského pod názvom *Pojednání o příčinách různého stavu slovenského národa*, v ktorej prejavil svoje sociálne cítenie.⁷

Z čias bratislavských štúdií sú známe jeho korešpondenčné kontakty so slovenskou študujúcou mládežou, najmä s Ústavom slovanským v Levoči. V nedatovanom liste Ústavu zdôraznil význam slovenských študentských spoločností pre rozvoj národného vedomia ich členov: „*I pekné je určenie Ústavov slovenských pripravujúcich nás v prísnu avšak posvätnú službu ducha národa a tým i človečenstva. Ústavy sú teraz školou národnou*“ v presvedčení, že nastala doba, „*ktorá je dobou uvedomovania sa a začiatku duchovného života Slovanstva*“, keď aj Slováci majú možnosť zaradiť sa medzi moder-

- 4 PARENÍČKA, Pavol. Peter Kellner v kontexte bratislavského exodu. In Hleba, Edmund, zost. 150. *výročie bratislavského exodu*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1995, s. 51.
- 5 Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov (EKP), inv. č. 248. V matrike kolégia bol zapísaný na štúdium pod č. 41.
- 6 Gustáv Adolf Koričanský (Koriczansky, 9. 2. 1822 Ladzany, okr. Krupina – 15. 10. 1898 Terany, okr. Krupina). Národný biografický ústav (NBÚ), SNK Martin, sign. 6229. *Kniha narodení*; AMBRUŠ, Ján. Bratislavský exodus. In *Literárny archív*, roč. 12, 1975, s. 97; KORIČANSKÝ, Milan. Gustáv Koričanský 1822 – 1898. In *Evanjelický posol spod Tatier*, roč. 62, 1972, č. 5, s. 59.
- 7 DUBOVSKÝ, Ján. Pamätnica Ústavu slovenského v Bratislave zo školských rokov 1841/42 a 1842/43. In *Literárnemuzejný letopis*, roč. 14, 1980, s. 136.

né európske národy. Vyjadril radosť z národných snáh levočských študentov, konštatujúc „v otroctve cudzoty a vlastnej svojvôle ujarmené žili deti Slovanstva nepoznajúci seba, svojich síl a svojho povolania; ale útechy a nádeje plné devätnáste storočie, dennica národnosti vzbudila u nich útechy a nádeje plné očakávania východu slnka nad Slovanstvom“. V závere listu informoval levočských študentov o činnosti bratislavského Ústavu, že „sedemdesiat mladíkov sa nachádza v Ústave... i z iných kmeňov... menovite z českého, poľského a srbského“.⁸

Zaujímal sa o aktivity slovenských študentov na ďalších evanjelických stredných školách, čo možno dokumentovať listom Ladislavovi Paulinymu,⁹ ktorý od septembra 1840 začal pôsobiť ako evanjelický kňaz v nitrianskej Prietři, v ktorom ho informoval o oživení spolkovej činnosti na levočskom ústave: „Mŕtve ľady spánku a nečinnosti boli Tatranských Slovákov; dlholeté putá nevedomosti národného života zvierali Váhu, Hrona synov; až potom východom život a činnosť vzbudzujúceho slnka, ľady sa stopili, putá rozpraskli a Slováci život nový, život to prísnu prácou ducha požadujúceho náročnosť, zaviazali.“ Zároveň ho požiadal o poslanie obrazu Pavla Jozeffyho bratislavským študentom.¹⁰ V tom čase superintendent Potiského dištriktu Jozeffy bol známy národno-obrannými snahami v jazykovej, školskej a cirkevnej oblasti, snažiac sa tlmieť maďarizačné tlaky v národnom aj cirkevnom živote Slovákov.

V školskom roku 1842/43 pokračoval Koričanský v činnosti na bratislavskom ústave a na jeho prvom zasadnutí 6. septembra 1843 bol popri Samuelovi Štúrovi, Jánovi Kučerovi, Petrovi Kellnerovi, Karolovi Hrenčíkovi, Jankovi Matuškovi, Karolovi Štúrovi, Ľudovítovi Gálovi a Karolovi Černom zvolený za člena výboru. Na druhom zasadnutí 13. septembra bol poverený verejne vystúpiť s vlastnou prácou, ktorú posudzoval Ľudovít Štúr a v oficiálnom zápise členov ústavu v počte 63 bol zapísaný pod číslom 11. Spolková činnosť Koričanského sa v školskom roku 1843/44 vyznačovala naďalej pravidelným verejným vystupovaním s vlastnými prácami a účasťou na zasadnutiach.¹¹ Dňa 14. októbra 1843 predniesol úryvok z Hollého eposu *Svätopluk* a jeho vystúpenie posudzoval a pozitívne ohodnotil ako „vydarené“ Peter Kellner. Dňa 18. októbra Samuel Štúr posudzoval jeho prácu *Pavel Apoštol*, za-

8 LA SNK Martin, sign. J 1953. Listár bratislavských štúrovcov 1841 – 1843. *List Koričanského Ústavu slovenskému v Levoči*.

9 Ladislav Pauliny (1. 7. 1815 Zemianske Podhradie – 25. 4. 1906), cirkevný historik, spisovateľ, publicista s prevažne náboženským a historickým zameraním. Literárnej a publicistickej činnosti sa venoval pod pseudonymom Branislav Podolinský. Práce uverejňoval v almanachu Nitra. K najvýznamnejším patria Dejiny superintendencie Nitrianskej 1 – 3, 4 (Senica 1891 – 1893, Jasenová 1894). Jeden z najbližších spolupracovníkov Ľudovíta Štúra, účastník slovenských dobrovoľníckych výprav v rokoch 1848 – 1849. Zapojil sa do osvetovej a ľudovýchovnej práce v národnom živote Slovákov, propagujúc moderné spôsoby hospodárenia. *Slovenský biografický slovník* 4. Zdp. red. MAŤOVČÍK, Augustín. Martin : Matica slovenská 1990, s. 409–410.

10 LA SNK Martin, sign. J 1953. Listár bratislavských štúrovcov 1841 – 1843. *List Koričanského Dvojctihodnému Pánu Ladislavovi Paulinymu, Kňezu v Přitože*.

11 Vyplýva to z analýzy faksimilných materiálov z Pamätnice, ktoré ani raz neuvádzajú jeho neprítomnosť v závere každého zápisu zo zasadnutia ústavu. KASSÁYOVÁ, Terézia. *Pamětnice Ústavu slowenského w Břetislavě 1843/44*. Martin : Matica slovenská, 1991, nestránkované.

meranú na život a činnosť svätého Petra a 9. decembra predniesol vypracovaný posudok na prácu Sama Hanzlička *Příčiny Slovanů, proč oni v křesťanských těžních podílu nebrali*. Posledné zasadnutie ústavu v roku 1843 sa konalo 13. decembra a prijalo rozhodnutie, že na ďalšom stretnutí vystúpi s prácou aj Koričanský. Kvôli udalostiam na lýceu v súvislosti s pozbavením Ľudovíta Štúra miesta námestníka profesora Juraja Palkoviča na Katedre reči a literatúry česko-slovenskej sa už nekonalo.¹²

Do študentskej spolkovej činnosti sa zapojil v zložitom období slovenského národného života, keď na Generálnom konvente Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v septembri 1840 vyvrcholili v slovenskom evanjelickom cirkevnom a školskom živote maďarizačné snahy v prospech maďarského jazyka. Organizovanú podobu dostali v aktivitách Karola Zaya, zvoleného za generálneho dozorca uhorskej evanjelickej cirkvi a jej škôl. V inauguračnej reči sa zamerail na náboženské a výchovné úlohy na školách so zdôraznením podpory maďarskému jazyku. Vyučovať sa v ňom mali všetky predmety, v ktorých sa pri prekladaní z latinčiny narážalo na väčšie ťažkosti v terminológii – dejepis, zemepis, prírodné vedy a právo. Prednášať sa mali vo všetkých triedach, najmä nižších. Aj školské vysvedčenia mali byť v maďarčine.¹³ V roku 1841 Zay dal tiež podnet k presadeniu únie kalvínskej a evanjelickej cirkvi, s cieľom pomaďarčiť slovenských evanjelikov. V tom čase sa koncom septembra 1840 vrátil do Bratislavy zo štúdií v Halle Ľudovít Štúr, ktorý sa opäť ujal miesta námestníka profesora Juraja Palkoviča na evanjelickom lýceu. Námestnícke miesto považoval za dočasné a neisté, preto sa snažil získať právne postavenie adjunkta – pomocného zamestnanca a pre Katedru reči a literatúry česko-slovenskej právne postavenie ako dištriktuálnej ustanovizne. Začiatkom februára 1841 začalo na Zayov príkaz vyšetrovanie na ústave a keď neprinieslo očakávané výsledky, pokúsil sa Zay začiatkom mája 1841, ale bezúspešne, získať pre svoje zámery samotného Štúra. Bratislavský generálny konvent Evanjelickej cirkvi a. v. na zasadnutí 8. – 10. septembra 1841 prijal v duchu predstáv Lajosa Kossutha o boji proti panslavizmu, ilyrizmu a rusofilstvu uznesenie o zrušení, alebo aspoň obmedzení činnosti slovenských vzdelávacích spolkov na evanjelických stredných školách so zameraním len na jazykové a homiletické cvičenia pre budúcich kňazov. Po neúspechu získať Štúra pre vyššie uvedené zámery a po prijatí uznesení generálneho konventu záviselo už len od Karola Zaya ako ich bude realizovať v praktickom živote. Prvýkrát sa pokúsil presadiť uznesenia na zasadnutí profesorského zboru bratislavského evanjelického

12 KASSÁYOVÁ, Terézia. *Pamětnice Ústavu slowenského w Břetislavě 1843/44*. Martin : Matica slovenská, 1991, neštránkované.

13 V dôsledku nespokojnosti a pripomienok učiteľov k navrhovaným zmenám v otázke jazyka došlo na porade u Karola Zaya v Uhrovci 20. – 27. 7. 1841 k úprave školského poriadku, ktorý vyšiel tlačou pod názvom *Školský poriadok evanjelikov aug. vyznania maďarskej vlasti v roku 1842*. Nešlo o definitívnu úpravu školského poriadku na evanjelických školách a k ďalším úpravám už do konca 40. rokov nedošlo. Školám, ktoré prijali nový poriadok bolo priznané právo hmotnej a morálnej podpory zo strany cirkvi aj generálneho konventu. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 129. *Elaboratum Conventus Scholastici in Zay-Ugroc...* 1842. *Systema Scholarum Evangelicorum*; RAPANT, Daniel. *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. II*. Dokumenty. Dokument č. 63. Porada v Uhrovci 20. – 27. júla 1841 k novému učebnému poriadku. Liptovský Sv. Mikuláš, 1943, s. 246-249.

lycea 25. novembra 1841, a to zákazom činnosti Ústavu slovanského. Vedenie lýcea aj miestny evanjelický konvent nepokladali zákaz za záväzný a ústav naďalej pracoval pod Štúrovým vedením.¹⁴

V roku 1842, v reakcii na národné aktivity bratislavského Ústavu slovanského, bol z iniciatívy Kossutha zriadený osobitný vyšetrovací výbor, ktorý mal prešetriť najmä jazykové aktivity slovenských študentov. Vyšetrovanie prebiehalo od 27. do 29. júna 1843 a bolo zamerané na činnosť profesora Juraja Palkoviča, Ľudovíta Štúra a študentov Jána Francisciho a Jána Kalinčiaka. Pre maďarskú stranu však nepriineslo očakávané výsledky.¹⁵

Tlaky zbaviť Štúra miesta na Katedre reči a literatúry česko-slovanskej naďalej silneli a nepomáhali ani iniciatívy profesora Juraja Palkoviča na vyššej školskej a cirkevnej správe, či aktivity študentov Ústavu slovanského, ktorého členom výboru bol aj Koričanský a ktorí sa formou listov obracali v Štúrov prospech k popredným cirkevným predstaviteľom, až sa napokon v decembri rozhodli hromadne opustiť lýceum. Evanjelický cirkevný konvent v snahe predísť študentským nepokojom oznámil, že o ďalšom Štúrovom pôsobení rozhodne na zasadnutí 24. decembra. V čase vianočných sviatkov, v dôsledku zostrenej situácie na škole, ostalo v Bratislave 46 študentov, čakajúcich na rozhodnutie konventu. Konal sa 31. decembra 1843 za prítomnosti Karola Zaya a svojím rozhodnutím pozbavil Štúra prednáškovej činnosti na lýceu a bol suspendovaný aj z miesta námestníka na katedre.¹⁶

Rokovania bratislavského konventu prebiehali do marca, ale nepriniesli pozitívne výsledky v riešení Štúrovho námestníctva. Medzi študentmi – deklarantmi, dochádzalo k postupnej názorovej diferenciacii v riešení otázky exodu, ktorú negatívne ovplyvnili ich možnosti materiálneho zabezpečenia a ktoré urýchlili aj odchod študentov, plánujúcich pokračovať v štúdiu v Levoči. Na levočskom evanjelickom lýceu našli podporu u profesorov Michala Hlaváčka, Juraja Müllera, Jána Pavla Tomášeka a mestského školského inšpektorátu.¹⁷ V tom čase mal Koričanský 21 rokov a na bratislavskom evanjelickom lýceu študoval teológiu. Patril k 23 študentom, ktorí prijali deklaráciu a boli rozhodnutí pre protestný odchod z Bratislavy.¹⁸ Z 18 deklarantov do Levoče prišli 15. marca pod vedením Jána Kučeru ôsmi študenti, medzi nimi aj Koričanský a 18. marca piati študenti. Cestou z Bratislavy do Levoče oboznamovali študenti slovenskú verejnosť o maďarizačných útokoch na

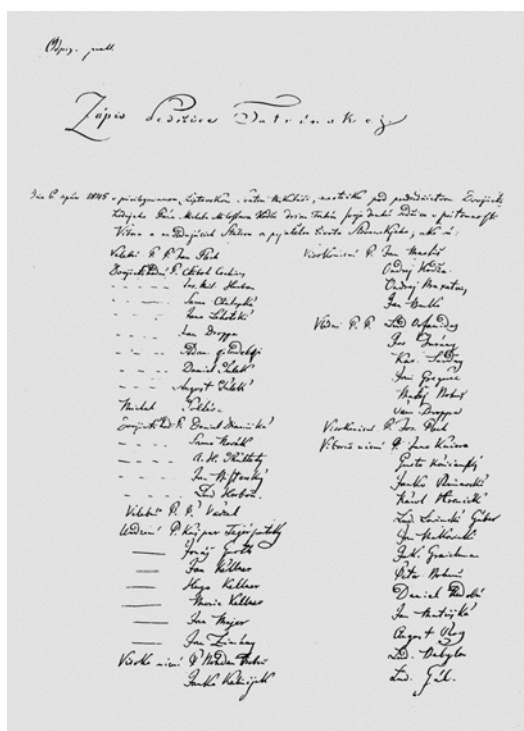
14 GOLÁŇ, Karol. *Rok so štúrovcami*. Myjava : Nakladateľstvo Daniela Pažického, 1945, s. 23-25, 30-32; HUČKO, Ján. *Život a dielo Ľudovíta Štúra*. Martin : Osveta, 1984, s. 78.

15 GOLÁŇ, Karol. *Rok so štúrovcami*. Myjava : Nakladateľstvo Daniela Pažického, 1945, s. 41-46.

16 GOLÁŇ, Karol. *Rok so štúrovcami*. Myjava : Nakladateľstvo Daniela Pažického, 1945, s. 59.

17 AMBRUŠ, Ján. Bratislavský exodus. In *Literárny archív*, roč. 12, 1975, s. 97; PARENÍČKA, Pavol. Peter Kellner v kontexte bratislavského exodu. In HLEBA, Edmund, zost. 1995. 150. výročie bratislavského exodu. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1995, s. 49.

18 Z nich nakoniec zmenili rozhodnutie Pavol Bottka, Karol Černo, Samuel Hanzlíček, Peter Jamriška a Fridrich Salaj, ktorí zostali študovať na lýceu v Bratislave. Ako uviedol Jozef Ambruš, išlo zrejme o študentov, ktorých rodičia alebo vychovávatelia upozornili, že v prípade odchodu ich prestanú materiálne podporovať v štúdiu. AMBRUŠ, Jozef. Bratislavský exodus. In *Literárny archív*, roč. 12, 1975, s. 96.



Zápis zo zasadnutia Tatrína v septembri 1846
s účasťou Koričanského.

(LA SNK Martin. Tatrín 1844 – 1847.

Dokumnty. Martin : Matica slovenská, 1972).

studentoch Jozefovi Srnkovi, Ondrejovi Srnkovi, Ctibohovi Zochovi, Jánovi Franciscim, Jánovi Matuškovi, Jankovi Kráľovi, Jánovi Kučerovi, Jurajovi Hodžovi, Ľudovítovi Hroboňovi, Karolovi Seredayovi, Jánovi Ondrušovi, Jánovi Dušanovi Makovickom, Jánovi Matuškovi, Petrovi Kellnerovi, Móricovi Jureckom, zakladajúcich členoch slovenského národnokultúrneho spolku *Tatrín* 26. – 28. augusta 1844 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Vedenie Tatrína poverilo Koričanského „zberateľskou“ funkciou ako nestáleho člena pre Prešov a okolie, s povinnosťou vyberať peňažné príspevky od členov spolku, aj dary od podporovateľov a rozširovať a predávať tatrínske knihy. Na druhom zhromaždení Tatrína v roku 1845 v Liptovskom Sv. Mikuláši ho už nenachádzame v zozname 77 stálych členov po tom, ako bola zrušená skupina zberateľov, ktorých povinnosti prebrali stáli členovia.²⁰

evanjelické lýceum v Bratislave, Ústav slovanský a Katedru reči a literatúry česko-slovanskej.¹⁹

Bratislavskí študenti priniesli do Levoče odpisy Štúrových prednášok a niektorí z nich sa sami zapojili do prednáškovkej študentskej činnosti na pôde lyceálneho Ústavu slovanského, ktorého členom sa 27. marca 1844 stal aj Koričanský. Samovzdelávaciu činnosť levočských študentov obohatili o nové impulzy, venujúc sa naplno organizačnej aj literárno-umeleckej činnosti. Prispeli k udomácneniu štúrovského spisovného jazyka na lýceu, ktorý u slovenských študentov nahradil dovtedy používanú slovakizovanú češtinu. Pod Francisciho vedením sa naplno venovali prednáškovkej a literárnej činnosti. Koričanského v tom čase nachádzame aj pri národných dejateľoch Ľudovítovi Štúrovi, Michalovi Miloslavovi Hodžovi, Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi, Gašparovi Fejérpataky-Belopotočkom, Jonášovi Guothovi, Jánovi Plechovi a pri stu-

19 Na štúdium v Levoči sa zapísali Mikuláš Dohnány, Ľudovít Gáber, Karol Hajíček, Karol Hrenčík, Peter Kellner, Michal Kolpaský, Gustáv Adolf Koričanský, Janko Kučera, Daniel Minich, Ľudovít Reuss, Eduard Škultéty a Samuel Štúr. Ostatní bratislavskí deklaranti pripravujúci sa na exodus nastúpili na učiteľské, kňazské a vychovávateľské miesta, respektíve sa vrátili domov. GOLÁŇ, Karol. *Rok so štúrovcami*. Myjava : Nakladateľstvo Daniela Pažického, 1945, s. 75.

20 Tatrínsky výbor podporil Koričanského finančne počas prešovských štúdií, keď mu na zasadnutí 7. 8. 1845 odsúhlasil pomoc v sume 16 zlatých. Finančnú pomoc od Tatrína

Samovzdelávaciu činnosť levočských študentov narušili koncom roka 1844 udalosti spojené s rozhodnutím levočského školského a cirkevného konventu zakázať verejnú a vôbec činnosť ústavu na lýceu. Študenti nahradili verejné národné snahy súkromnou formou, schádzajúc sa na stretnutiach vo večerných hodinách v podnájdoch u Daniela Minicha a Karola Drahotína Hajíčka, ktorých sa zúčastňoval aj Koričanský a na ktorých Francisci pokračoval v prednáškach o slovenskej literatúre a gramatike, aj o potrebe písania v štúrovskej slovenčine. Levočské študentské aktivity nadobúdali novú intenzitu práve zásluhou bratislavských študentov a Levoča preberala v študentskom hnutí aktivity bratislavského ústavu, najmä po ustanovení Francisciho za námestníka profesora Michala Hlaváčka 29. mája 1844. Organizačnou základňou slovenských študentských národných aktivít sa od 15. februára 1845 stala lyceálna *Jednota mládeže slovenskej* a od 6. augusta ústredná *Jednota mládeže slovenskej pri ev. a. v. školách v Uhorsku – Bratstvo slovenské* so sídlom v Levoči. Okrem samovzdelávacej činnosti slovenských študentov podnietila Jednota ich záujem aj o národnopolitické otázky.²¹

Koncom školského roku 1844/45 odišiel Koričanský z Levoče, aby pokračoval v štúdiu práva na prešovskom evanjelickom kolégiu.²² Malý počet prešovských študentov na pôde Slovenskej spoločnosti podnietil v samovzdelávacej činnosti k novým aktivitám, ktoré zodpovedali požiadavkám študentského hnutia na pôde ústrednej Jednoty mládeže slovenskej v Levoči a predstavám jej predsedu Jána Francisciho. Prispel k rozvíjaniu spolkových národnokultúrnych snáh, keďže prešovská spoločnosť mala okrem črt charakteristických pre všetky vtedajšie študentské spoločnosti na stredných školách, ktoré boli zamerané najmä na rozvíjanie jazykových a kultúrnych aktivít, aj vlastné špecifiká. Masovosť nebola jej silnou stránkou a jej činnosť viac menej odrážala prítomnosť pribojnejších študentských osobností. Začiatkom 40. rokov bola nepatrná, aj v dôsledku narastajúcich maďarizačných tlakov na evanjelických školách. Nepomohli ani organizačné a pronárodné snahy Štefana Marka Daxnera a Jána Čipkaya, ktorí prišli z Levoče študovať právo v školskom roku 1842/43, či v školskom roku 1843/44 aktivity študentov Adolfa Reussa a Ondreja Vlastimila Srnku, ktorý prišiel z Levoče študovať na kolégium teológiu.²³ Srnka sa pokúsil v prešovskom študentskom prostredí stanoviť po „prvýkrát za prioritnú úlohu vzdelávanie sa v rodnom jazyku“.²⁴

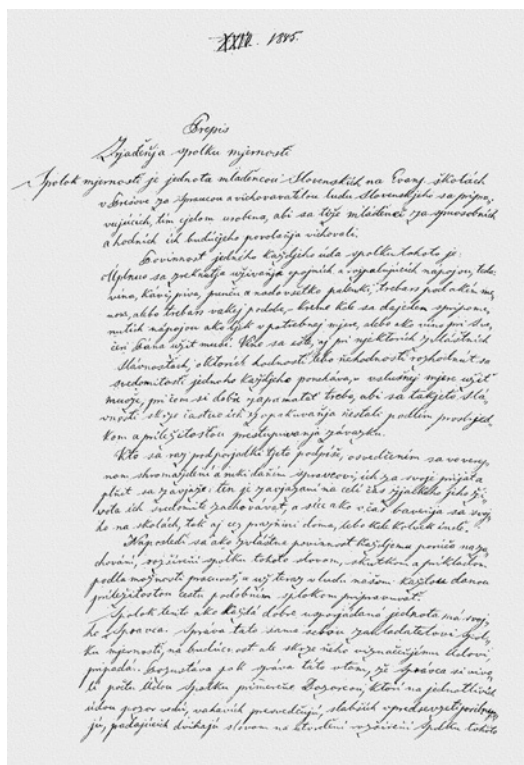
dostali tiež Ján Francisci v Levoči v sume 50 zlatých, Ján Kučera v Kežmarku 50 zlatých, umelec Beláni v Prahe 20 zlatých, umelec Peter Bohún v Prahe 20 zlatých a Ľudovít Dohnány v Modre 8 zlatých. RAPANT, Daniel. *Tatrín. Osudy a zápasy*. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 3-5, 6, 11-13, 49, 52, 81.

21 SUCHÝ, Michal, zost. *Dejiny Levoče I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 374-378.

22 Na štúdium v školskom roku 1844/45 bol zapísaný pod číslom 4. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 248. *Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871*.

23 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 248. *Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871*.

24 LA SNK Martin, sign. C 1446. *Pamětník Společnosti Slowenské v Prešově*. Rozlúčková reč Srnku z 20. 6. 1844.



Začiatok písomného dokumentu o zriadení študentského Spolku miernosti v roku 1845 na prešovskom kolégiu.
(LA SNK, Martin, sign. M 39 A 27 – Právne ustanovenie Spolku miernosti v Prešove).

venskej pod správcovstvom Michala Miloslava Moravčíka. Prednáškovú spolkovú činnosť zamerali najmä na Štúrovu Náuku reči slovanskej. Pracovné stretnutia boli však študentmi zriedkavo navštevované a spolkové aktivity postupne slabli. Listom z apríla 1845 sa prešovskí študenti prihlásili za členov ústrednej Jednoty v Levoči a listom z júna vyslovili podporu vzájomnému dopisovaniu a ochotu vystupovať s vlastnými literárnymi prácami na jej všeobecných zhromaždeniach.²⁶

Z iniciatívy Koričanského bol pri prešovskej Jednote založený 3. apríla 1845 Spolok miernosti, ktorého sa stal správcom. Spolok mal vlastné zákony pod názvom *Prepis zriadenia Spolku miernosti*, s niektorými úpravami a doplnkami z pôvodných zákonov študentského Spolku miernosti v Levoči. Za dozorcov spolku vybral Ondreja Vlastimila Srnku a Michala Miloslava Moravčíka. V ustanoveniach zákonov prešovského spolku miernosti bolo okrem iného konštatované, že „spolok miernosti

Podmienky pre národnokultúrnu prácu prešovských študentov ovplyvnila v čase Koričanského štúdia predovšetkým malá členská spolková základňa, a to najmä v dôsledku maďarského a promaďarského ovzdušia v meste a na škole. V liste neznámemu adresátovi k uvedenej situácii uviedol: „Dlhého času potrebuje rozsievanie a ešte dlhšieho dozretie, na nezoranom úhore rozsypané semeno: i nemôžem Vám tak radostne, tak zvláštne ako by som si to sám prial správy zdeliť, a to tým viac, bo to na čom teraz stojíme, v čom sa hýbeme a hráme, z úst Janka Kráľa Vám známe bude. Istý však buďte, že sa nepostávame, aspoň z väčšej čiastky, že sa nebojíme, nenariekame, ale napred a napred ďalej a ďalej stúpame.“²⁵

V kolegiálnom prostredí sa spolu s Adolfom Drahotínom Ghillánym, Ondrejom Vlastimilom Srnkom, Matúšom Miloslavom Plechom, Danielom Novákom, so Srbom Bogulubom Dimičom, Jozefom Jaroslav Lilgom, Adolfom Reussom a ďalšími usiloval rozvíjať študentskú činnosť už na pôde prešovskej Jednoty mládeže slo-

25 LA SNK Martin, sign. 44 CH 42. List Gustáva Koričanského nezistenému adresátovi zo dňa 26. 10. 1844.

26 LA SNK Martin. KOCÁK, Michal, zost. Pavol Dobšínský. *Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. III. Jednota v Prašove či Prašovanov*. Faksimile, zv. 3. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 1-3, 104.

je jednota mládeňcov slovenských na evanj. školách v Prešove, za správcov a vychovávateľov ľudu slovenského sa pripravujúcich, s tým cieľom urobená, aby sa títo mládeňci za spôsobných a hodných ich budúceho povolania vychovali“. Povinnosťou každého člena bolo „úplne sa zrieknuť užívania opojných a rozpaľujúcich nápojov“, každý člen sa zaviazal „na celý čas žiackeho jeho života zákony svedomite zachovávať, a síce ako v čase bavenia sa svojho na školách, tak aj cez prázdniny doma, alebo kdekoľvek inde“.²⁷

Ani Franciscimu, Ferienčíkovi a Abaffymu,²⁸ ktorí prišli do Prešova na jednoročné štúdium práva v školskom roku 1846/47, sa však už nepodarilo oživiť spolkovú činnosť prešovských študentov. V čase konania všeobecného zhromaždenia ústrednej Jednoty mládeže slovenskej 2. augusta 1847 v Liptovskom Sv. Mikuláši nebol na prešovskom kolégiu študent, ktorý by dokázal získať pre spolkovú činnosť aspoň niekoľkých slovenských študentov.²⁹

Aktívne pôsobenie Koričanského v študentskom spolkovom hnutí na kolégiu sa skončilo po zložení kandidátskej skúšky z práva a teológie u superintendentov Pavla Jozeffyho a Jána Szeberínyiho a odchode na štúdium do Halle v školskom roku 1846/47. Po ukončení štúdií v roku 1847 a návrate domov sa už aktívne nezapojil do slovenských národnokultúrnych a politických snáh v predrevolučnom období, podobne ani v revolučných rokoch 1848 – 1849, ktoré prežil u svojej matky v Hontianskych Tesároch.

Začiatkom roka 1849, po smrti evanjelického kňaza Jána Kysľa, si ho farníci v Horných Teranoch zvolili za svojho duchovného. V roku 1853 sa oženil s Lujzou Nándoryovou z Dvorník v Hontianskej župe, pochádzajúcej zo zemianskej rodiny. Ani v porevolučnom období nepôbil priamo v centre slovenského národného emancipačného zápasu, ale pozorne sledoval dianie v slovenskom národnom živote.³⁰ Nenachádzame ho medzi národnými dejateľmi, zrejme sa venuje početnej rodine a svojim kazateľským a kňazským povinnostiam.³¹ Zo zdravotných dôvodov sa 28. septembra 1890 vzdal kňazského úradu a na uvoľnené miesto evanjelického kňaza nastúpil jeho syn Pavol, ktorý tu pôsobil do roku 1937.³²

27 LA SNK Martin, sign. M 39 A 27. *Právne ustanovenie spolku miernosti v Prešove.*

28 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 248. *Az eperjesi ev. egyházkerületi Collegium Anyakönyvei 1840 – 1871.*

29 LA SNK Martin. Kocák, Michal, zost. *Pavol Dobšínský. Deje Jednoty mládeže slovenskej do roku 1848. III. Školský rok 1847/48. Jednota v Prešove. Faksimile*, zv. 3. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 228.

30 KORIČANSKÝ, Viliam. Gustáv Koričanský 1822 – 1898. In *Evanjelický posol spod Tatier*, roč. 62, 1972, č. 5, s. 59.

31 S manželkou mali osem detí, päť synov a tri dcéry. Dvaja synovia sa stali evanjelickými kňazmi a dvaja pôsobili ako učitelia – syn Emanuel bol v rokoch 1869 – 1875 učiteľom vo Važci a od roku 1875 do konca života pôsobil na cirkevnej škole v Smrečanoch. Syn Gustáv vstúpil do armády a pôsobil v nej ako evanjelický vojenský senior. ILAVSKÝ, Ján. Štúrovský evanjelický farár a učitelia vo Važci. In *Tranovský evanjelický kalendár na rok 1997*. Liptovský Mikuláš : Tranoscus, 1996, s. 110; KORIČANSKÝ, Viliam. Gustáv Koričanský 1822 – 1898. In *Evanjelický posol spod Tatier*, roč. 62, 1972, č. 5, s. 59.

32 AMBRUŠ, Ján. Bratislavský exodus. In *Literárny archív*, roč. 12, 1975, s. 99.

Najšie potrebu, väčšinu, vzkypenja národu našmu nesúcej v Spoloch Mier
 nosti zavinutej misie: niu neovšetnim Slovákum nemuže
 byť vitanijšého, niu v oblnostach hieho hodnijšého, ako zít a prauwa
 na rošiveni a usotveni talonichto Spolku. K ucinovani tomuto se.
 duci pruvstjedoh terajšie polučenia podava nam v Dopisoch smenijšich
 ak l jednolivim mizom tal k akim Spolkom Mjernosti. O poeek,
 nanom pruvstbeni talonichto Dopisou slze zbudovani, povil,
 nuvanja vo vici svatej, duveni a laški rozhojnuvanja, života ljazenja
 nikdo pochibovati nesmie: preto mi uclvoja Spolku Mjernosti Pra.
 šovského, VAS, brachich našich akoti v spdi Spolku Tatrandských
 siddiacich, oharosti pija napojari sledlivich v otlivosti majicich
 k tomu predvšim počtom polučeniim povolanich Levovských. Ma
 tou l podobnim dopisom a menovite l podpisuvani i ro mi.
 nu našho Spolku Mjernosti, Velečeného Pána Janka
 Francisciho akoti hlavneho Spravca Spolku Mjer.
 Tatrandských, po širom Slovensku splnomocnujeme, podrijac
 si pravo a hlas navrhujuci v zakážostach Spolku Mjernosti.
 Uclvoja Spolku Mjernosti. Prašovského:
 v Prašove d:3 Dubna 1845.

V Ondrej Štecha
 Doroza Spolku Mjernosti
 Matias Miloslav Plechý

Miloslav Gupar Koričan
 Spravca Sp. Mjer.
 bozrande Lumatke
 Miloslav Miško Koričan
 Doroza Spolku Mjernosti
 Jaroslav Jozef Ligez
 Danjel Novák a v.
 Dr. Adolf Philippi a v.

Rukopis listu G. A. Koričanského levočským študentom z apríla 1845
 (LA SNK Martin, sign. M 39 A 39 C).

Počas viac ako štyridsaťročnej kňazskej činnosti³³ sa Gustávovi Koričanskému po-
 darilo zrealizovať viacero aktivít v prospech teranskej farnosti. V rokoch 1851 – 1869
 sa uskutočnili práce na oprave a prestavbe kostola za finančnej podpory farníkov
 v sume 5 000 zlatých a boli zadovážené kostolné zvony. V Horných Teranoch bola
 postavená nová fara a škola s bytom pre učiteľa, aj s hospodárskymi budovami a vo
 filiálke v Dudinciach bola v roku 1871 postavená zvonica a zakúpené dva zvony.³⁴

33 K zlúčeniu Dolných a Horných Terian došlo až v roku 1944 pod názvom Terany. KORIČANSKÝ,
 Milan. Gustáv Koričanský 1822 – 1898. In *Evanjelický posol spod Tatier*, roč. 62, 1972, č. 5, s. 59.

34 KORIČANSKÝ, Viliam. Gustáv Koričanský 1822 – 1898. In *Evanjelický posol spod Tatier*,
 roč. 62, 1972, č. 5, s. 59.

Zmenené spoločensko-politické pomery po páde neoabsolutizmu a oživujúce národné aktivity slovenských dejateľov priviedli Koričanského k aktívnejšej podpore národných emancipačných snáh Slovákov v memorandovom a matičnom období. Prijal Memorandum národa slovenského z roku 1861 s myšlienkou vytvorenia tzv. slovenského Okolia, stal sa riadnym členom Matice slovenskej, založenej v roku 1863, čo možno dokumentovať prvým číslom *Letopisu Matice slovenskej* z roku 1864, v ktorého siedmej časti bol uverejnený menoslov matičných členov a Koričanský bol z celkového počtu 484 registrovaný pod číslom 174 a jeho ročný príspevok Matici predstavoval sumu 50 zlatých.³⁵ V apríli 1865 bol matičným výborom poverený funkciou jednatela – tajomníka pre Hontiansku župu, spolu s Jánom Adamovským, mešťanom z Banskej Štiavnice a Štefanom Lukáčkom, evanjelickým učiteľom v Pukanci. Funkciu tajomníka zastával nepretržite do roku 1875.³⁶ Nachádzame ho aj v zozname jednatelov zbierok na stavbu Domu Matice slovenskej z roku 1869,³⁷ patril k podporovateľom prvého slovenského patronátneho vyššieho evanjelického a. v. gymnázia v Revúcej.³⁸

Gustáv Adolf Koričanský – aj keď nepatril k popredným predstaviteľom slovenského národného života – sa aktívne podieľal v čase stredoškolských štúdií na realizácii národnokultúrnych snáh slovenských študentov. Neskôr, aj keď už nepôsobil priamo v centre národného emancipačného zápasu Slovákov pozorne sledoval popri vykonávaní kazateľských a kňazských povinností dianie v slovenskej spoločnosti. V liste Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi z marca 1863 napríklad vyjadril poďakovanie za jeho obranný článok v Cirkevných listoch, ktorý sa pravdepodobne týkal patentálnych bojov v Evanjelickej cirkvi, a. v., ktoré nasledovali po vydaní Protestantského patentu 1. septembra 1859 cisárom Františkom Jozefom I. s cieľom posilniť štátny dozor nad evanjelickou a kalvínskou cirkvou, ale aj obmedziť právomoci šľachtických patrónov, stúpcov maďarizačných snáh a upevniť v evanjelických cirkevných zboroch postavenie Slovákov.³⁹ Aktivizoval sa v odberateľskej a distribučnej oblasti slovenských kníh, novín a časopisov, považujúc to za „správny spôsob“ ako prispieť za daných spoločensko-politických pomerov k národným snahám Slovákov, a tiež k formovaniu národného povedomia širších vrstiev slovenskej spoločnosti. Podporoval národnokultúrne a školské snahy Matice slovenskej, vyššieho patronátneho evanjelického a. v. gymnázia v Revúcej a na jeho zmysel pre podporu národnému životu poukazuje informácia v časopise Sokol, kde v zozname

35 Anonym. Menoslov členov Matice slovenskej. In *Letopis Matice slovenskej*, roč. 1, 1864, č. 1, s. 60-89.

36 Anonym. VIII. Zasadnutie Výboru Matice slovenskej. In *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 5, 1865, č. 40, s. 1.

37 Anonym. Zoznam jednatelov zbierok na Dom Matice slovenskej. In *Slovenské noviny*, roč. 2, 1869, č. 113, s. 3.

38 Na gymnáziu začali študovať v školskom roku 1871/72 jeho traja synovia – Pavol, žiak prvej triedy, Imrich, žiak druhej triedy a Gustáv, žiak piatej triedy. Gustáv sa zapojil do študentskej literárno-jazykovej spolkovéj činnosti s ručne písanými žiackymi časopismi *Svit*, *Zora*, *Bubon* a *Včela*, v školskom roku 1873/74 uverejnil v časopise *Svit* veršovanú poviedku *Práčka* a v školskom roku 1874/75 bol redaktorom časopisu *Včela*. GALLO, Ján. *Revúcke gymnázium (1862 – 1874)*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 59-63, 151-152.

39 LA SNK Martin, sign. M 23 D 30. *List Gustáva Koričanského J. M. Hurbanovi zo dňa 16. 3. 1863*.

prispievateľov na pomník Ľudovíta Štúra nachádzame aj jeho meno so sumou 2 zlaté.⁴⁰ Prispel tiež 2 zlatými do celonárodnej zbierky na stavbu náhrobného pomníka Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi.⁴¹

V Horných Teranoch žil pri synovi do svojej smrti 15. októbra 1898. V nekrológu od neznámeho autora bolo v Cirkevných listoch uvedené, že zomrel v 77. roku života a kňazom v Horných Teranoch bol 41 rokov ako pobožný muž „*pánu svojmu verne slúžiaci, kazateľ pravoverný... Každé cirkevné dielo i spisbu našu podporoval ochotne. Pre neduživosť vzdal sa roku 1890 úradu a žil od toho času na odpočinku pri synovi Pavlovi, ktorého vďačná cirkev za jeho nástupcu vyvolila*“.⁴²

40 Anonym. Pomník Štúrov. In *Sokol*, roč. 2, 1861, č. 3, s. 24.

41 LA SNK Martin, sign. M 49 A 15. *List Gustáva Koričanského J. Franciscimu* zo dňa 25. 6. 1890.

42 Anonym. Nekrológ. (Zprávy.) In *Cirkevné listy*, roč. 12, 1898, č. 11, s. 178.

DLHOROČNÝ „TAKMER“ HLAVNÝ ŽUPAN EDUARD KAPY (1817 – 1886)¹

Patrik DERFIŇÁK

Abstract: *Longlife „nearly“ main district administrator Eduard Kapy (1817 – 1886).* Many of the personalities who played an important role in the political life of Hungary during the second half of the 19th century fell into oblivion recently. One to mention is Eduard Kapy, a lawyer and a high-ranking official. His political career peaked in 1849 – 1867 when, as a loyal supporter of the emperor and the Viennese court, held virtually the highest posts in the district administration. For almost twenty years, he had been entrusted with the management of the various Hungarian districts, however, he never was the main administrator. From 1867 and the Austro-Hungarian compromise his involvement, like many other Vienna-based politicians, is suddenly over. He retired and died forgotten on a small farm, the last remnant of the once vast property of the Kapy family in Šariš.

Key words: Eduard Kapy. Hungary. Politics. 19th century.

Sledovanie osudov osobností, ktoré sa v rôznych obdobiach či už v rámci konkrétneho regiónu, alebo tiež v širšom meradle zapísali do histórie, sa v súčasnosti teší stále väčšej pozornosti. Ich pôsobenie pritom spravidla nebolo bez ťažkostí a ich životné osudy často viac či menej odrážajú politický, hospodársky či kultúrny vývoj priestoru, kde pôsobili. Niektorým z nich sa podarilo získať mimoriadny úspech rýchlo, akoby bez väčších ťažkostí. Iní museli na svoju príležitosť čakať celé roky a napriek tomu sa im ten vytúžený posledný krok často ani nepodarilo urobiť. Do tejto druhej skupiny možno zaradiť aj Eduarda Dionýza Jozefa Kapyho, dnes už takmer úplne zabudnutú osobnosť pochádzajúcu zo Šariša. Narodil sa 9. októbra 1817 v Tulčíku, obci, ktorá už od stredoveku tvorila súčasť hradného panstva Kapušany.² Tento pomerne rozsiahly majetok získali jeho predkovia začiatkom 15. storočia do vlastníctva od cisára Žigmunda Luxemburského. Andrej Kapy zastávajúci okrem iných aj dôležitú funkciu pri správe soľnej komory (*Comes lucris Camerae*), dostal od cisára tiež povolenie na obnovu hradu v Kapušanoch (dnes Kapušany, okr. Prešov).³

- 1 Text vznikol ako súčasť riešenia vedeckého projektu APVV 15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periferie*.
- 2 Napriek tomu, že v tomto prípade ide o zaujímavú osobnosť, podobne ako viacerí príslušníci tejto rodiny sa nedostal do monografie venovanej dejinám tejto obce. Vo všeobecnosti sa konštatuje, že Kapyovcom patrili na prelome 18. a 19. storočia oba miestne kaštiele, pričom samotný Tulčík patrili k väčším šarišským obciam. Bližšie: ULIČNÝ, Ferdinand – MICHNOVIČ, Imrich. *Dejiny obce Tulčík*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998, s. 31.
- 3 SLIVKA, Michal – VALLAŠEK, Adrián. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 137. Pôvodne bol Andrej „de Koka“ – Kapy budínskym mešťanom, ktorý sa vďaka príbuzenským vzťahom i priazni panovníka dostal do šľachtického stavu a získal aj šarišské majetky.

V nasledujúcich storočiach si príslušníci tohto rodu nielen udržali toto panstvo, ale postupne sa usadili aj v ďalších častiach habsburskej monarchie. Vytvorili pritom hneď niekoľko samostatných, viac či menej úspešných rodových línií.⁴

Eduard Kapy pochádzal z najstaršej šarišskej vetvy tohto rodu. Napriek tomu, že i v priebehu 19. storočia sa Kapyovci na Šariši stále hrdo hlásili k starobylej šľachte, tunajšie majetky rodiny boli už silne zadlžené a ich príjmy obmedzené. Dôvodom komplikovanej ekonomickej situácie boli jednak staršie, dlhodobé súdne spory o pozemky, nevýhodné pôžičky či nákladný životný štýl. Stav rodinných financií však tiež výrazne poznamenala zložitá hospodárska situácia v monarchii, strata obchodných stykov s niekdajším územím Poľska a v konečnom dôsledku tiež meniace sa podmienky hospodárenia na pôde. Podobne ako členovia viacerých iných miestnych rodín,⁵ aj jednotliví Kapyovci preto v závere 18. a prvej polovici 19. storočia hľadali uplatnenie predovšetkým v rôznych oblastiach miestnej či štátnej správy.⁶ Už Eduardov otec Štefan Kapy zastával viaceré dôležité funkcie v rámci správy Šarišskej stolice. Evidujeme ho nielen ako podslúžneho či hlavného slúžneho, ale tiež ako hlavného notára či podžupana. V rokoch 1850 – 1854 bol už hlavným slúžnym dolnotoryského obvodu, neskôr dokonca stál aj na čele Zemplínskej stolice. Eduardova matka Amália Bánó pochádzala z rozvetvenej a pomerne zámožnej rodiny, ktorej majetky a sídla sa nachádzali nielen na Šariši, ale tiež vo viacerých okolitých stoliiciach.

Eduard Kapy zvolil podobne ako jeho otec dráhu úradníka v stoličnej, resp. štátnej správe. Najlepšou prípravou na toto povolanie i vzdelaním pre mladého muža zo starobylej, váženej šľachtickej rodiny bolo už tradične štúdium práva.⁷ On sám navštevoval postupne stredné školy v Levoči, Miskolci, Sátoraljaujhely a nakoniec právnickú akadémiu v Košiciach. Advokátsku skúšku sa mu podarilo úspešne zložiť v roku 1838. O jeho aktivitách v nasledujúcich rokoch nevieme veľa. Isté je, že cestoval a navštívil viacero krajín v západnej Európe. Príležitostne sa tiež venoval novinárskej činnosti. V tom čase vznikol, aj keď dlho bol iba v rukopise, napríklad rozsiahlejší súbor textov o jeho ceste po západnej Európe. Oveľa neskôr, v roku 1865, ho vydal v Pešti pod názvom *Német, franczia és olaszországi utazásom naplója 1841. évből*.⁸ Z viacerých publicistických článkov uverejnených v prvej polovici 40. rokov 19. storočia možno spomenúť napríklad rozsiahlu reakciu na kritiku stoličnej správy, ktorú uverejnil v proreformne orientovaných novinách Pesti Hirlap. Už tu sa

4 NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 6. kötet. Pest : Kiadja Ráth Mór, 1860, s. 76–82.

5 Do mimoriadne zložitej finančnej situácie sa tak na území Šarišskej stolice dostali napríklad príslušníci kedysi majetných rodín Berzeviczy, Szirmay, Dessewffy a ďalší.

6 Členov rodiny nachádzame od 17. storočia nielen v armáde či stoličnej správe, ale aj medzi vzdelancami. Gabriel Kapy (1658 – 1728) sa ako jezuita stal rektorom univerzity v Trnave, František Kapy pôsobil začiatkom 18. storočia ako učiteľ na univerzite v Košiciach.

7 Štúdiu práva sa venoval aj Eduardov mladší brat Imrich Kapy (*1834). Nedokončil ho a po pôsobení v armáde sa zamestnal najprv ako úradník pri železnici, následne zastával viaceré vysoké funkcie v bankovníctve. Známy sa stal aj ako autor viacerých divadelných hier.

8 KAPY, Ede. *Német, franczia és olaszországi utazásom naplója 1841. évből*. Pest, 1865.

výrazne prejavili jeho konzervatívne postoje. So solídnu znalosťou reálnej situácie bránil pozície najmä slúžnych, ako do veľkej miery rozhodujúceho článku miestnej správy. Horlivo obhajoval ich neľahkú prácu v období, keď sa vo verejnosti stále nástojčivejšie volalo po výraznejších reformných krokoch.⁹

Napriek tomu, že samotný Eduard Kapy patril napriek istému obdobiu hľadania sa k nádejným mladým príslušníkom tohto rodu, ten v tom čase v priestore Šariš prežíval mimoriadne komplikované obdobie. Pod tlakom stále výraznejších existenčných starostí, keďže Kapyovci ako vlastníci Tulčíka, Nemcoviec či Vagaša,¹⁰ ale i ďalších obcí neboli vždy dobrými hospodármi. Niektorí členovia tohto rodu sa stali známymi pre niektoré povahové zvláštnosti, existuje o tom v zachovaných prameňoch viacero informácií. Jednou z posledných, ktorá ponúka nezvyčajný pohľad na správanie posledných Kapyovcov je netradičný zámer Františka Kapyho oženiť sa vo vysokom veku. V roku 1840 si kvôli tomu podal aj inzerát, ktorý sa rozšíril predovšetkým do priestoru dnešného východného Slovenska. Ako výber z toho podstatného ponúkame: „*Podľa levočského kalendára mám už 70 rokov, no ja sám sa cítim na 25 rokov. Tá, ktorá sa chce za mňa vydať, nesmie byť staršia ako 16 – 20 rokov. Musí mať pekné zuby a nepoškvrnenú povesť. Nesmie nosiť náhrdelníky, náušnice ani prstene či podobné hlúposti. Neznesiem, aby nosila papuče, šatky na hlave, stužky, falošné vlasy ani šaty si nesmie dávať šiť podľa poslednej módy. Nosiť môže to, čo iné nosia. Nesmie pliesť, pretože táto nová hra je nezmysel na vyplnenie času. Hudbou sa iba v tom prípade môže zaoberať, ak svoju hru dovedla na umeleckú úroveň. Na mojich cestách ma všade musí nasledovať, pretože tak cítim, že pre muža je to hanba, ak on sa kade tade potuluje a chodí po krčmách, kým jeho žena sa doma nudí. V deň sobáša dostane 30 000 zlatých, z ktorých úroky môže podľa vlastnej úvahy utrátiť, pretože niet škaredšej vlastnosti ako lakomstvo. Tancovať nikdy nesmie, pretože nechcem vidieť svoju manželku poskakovať ako blázna.*“¹¹

Táto na tú dobu veľmi zvláštna ponuka, dokumentujúca v prvom rade osobitú povahu zadávateľa, pritiahla pozornosť väčšieho množstva mladých žien. Niektoré možno zaujala otvorenosť a šarm muža, ktorý bol v tom čase všeobecne známy ako vzdelaný a súčasne zábavný spoločník. Iné možno navadila naozaj veľkorysá finančná motivácia, vyplatená v deň sobáša. V tomto období išlo o veľkú sumu, ktorá postačovala napríklad na založenie súkromnej banky. I samotné úroky z tejto sumy predstavovali príjem porovnateľný s platom vysokého štátneho úradníka. K svadbe nakoniec došlo, no manželstvo napriek zaujímavému začiatku nebolo šťastné a po krátkej dobe došlo k rozchodu manželov. O tom, že podobné správanie malo katastrofálny dopad na rodinné financie nemožno pochybovať.

V 40. rokoch 19. storočia došlo k viacerým významným udalostiam, ktoré v konečnom dôsledku zásadným spôsobom zmenili život samotných Kapyovcov i obyvateľov obcí, ktoré patrili k ich pôvodným majetkom. Tou prvou, ktorá sa uskutočnila v roku 1843, bola zmena majiteľov veľkej časti bývalého kapušianskeho panstva.

9 KAPY, Eduárd. Sárosbol. In *Nemzeti Ujság*, 36, 1841, č. 101, s. 403.

10 Dnes obec Šarišská Poruba, okres Prešov.

11 Úryvky pôvodného text uverejnili v závere 19. storočia už ako kuriozitu viaceré periodiká na východe Slovenska, okrem iného napríklad prešovské *Eperjesi Lapok*. Bližšie: DERFIŇÁK, Patrik. Prijali by ste takúto ponuku na sobáš? In *Prešovský večerník*, roč. 23, 2012, č. 5386, s. 11.

V tom roku totiž Štefan Kapy, otec Eduarda Kapyho, dal svoje majetky v Tulčíku, Fulianke, Tálke (dnes súčasť Nemcoviec) a Lipníku (dnes časť Šarišskej Poruby) do zálohu Antonovi Ghillánymu na 32 rokov.¹² Tieto majetky mali byť zárukou za poskytnutú pôžičku. Keďže Kapyovci peniaze, ktoré použili jednak na splatenie časti starých dlhov, jednak na pokrytie životných potrieb nakoniec nevrátili, stali sa po uplynutí tejto lehoty vlastníkami rozsiahleho majetkového komplexu Ghillányovci.¹³

Eduard Kapy ako právnik a publicista nepôsobil dlho. Zložitá materiálna situácia rodiny ho nútila hľadať si vhodné zamestnanie. Vcelku logické preto bolo, že svoje služby vzápätí ponúkol vedeniu Šarišskej stolice. V roku 1844 ho tak prvýkrát evidujeme v pozícii stoličného podnotára. O dva roky neskôr bol už hlavným slúžnym dôležitého dolnotoryského obvodu.¹⁴ Angažoval sa však nielen v miestnom meradle. Výrazne širšími možnosťami uplatnenia ho stále viac lákala celouhorská politická scéna. Vďaka aktívnemu vystupovaniu i širokým znalostiam sa pri poslednom zasadnutí krajinského snemu zaradil nielen k výrazným, ale dokonca vedúcim predstaviteľom konzervatívnej politickej línie. Uhorské konzervatívne hnutie sa podobne ako jeho liberálna opozícia rýchlejšie rozvíjalo od polovice 30. rokov 19. storočia. Do začiatku 40. rokov nevytvorili jeho príslušníci samostatný program, vystupovali v prvom rade ako podporovatelia viedenského dvora, proti reformnému hnutiu i aktivitám jednotlivých národností hlásiacich sa o svoje práva v rámci Uhorska. Až pod tlakom politického a spoločenského vývoja začiatkom 40. rokov prijali myšlienku postupného prijímania pomalých reformných krokov.¹⁵

Hnutie sa rozdelilo do dvoch hlavných prúdov, pričom okrem starokonzervatívcov, ktorí stále odmietali zásadnejšie reformy, sa stále viac do popredia dostávali mladokonzervatívci. Do tejto skupiny, ktorá sa od roku 1846, keď došlo k vypracovaniu samostatného programu začala oficiálne nazývať konzervatívnou stranou, sa zaradil aj Eduard Kapy. Ciele a požiadavky obsiahnuté v programe bolo možné rozdeliť do viacerých oblastí. V politickej rovine bol spočiatku iba málo konkrétny. Celkovo vychádzal zo stavovskej nezávislosti Uhorska na ostatných častiach monarchie. Nepožadoval často diskutované zdanenie šľachty, keď hovoril iba o „účelnej úprave šľachtických statkov“. Rovnako opatrne sa program vyjadroval k otázke poddanstva, keď presadzoval „úpravu a uľahčenie poddaným“.¹⁶ Podstatne kon-

-
- 12 Štátny archív (ŠA) Prešov. Fond Rodina Ghillány (1263) 1591 – 1926. ič. č. 62. kr. 20. *Majetkové písomnosti členov rodiny*.
 - 13 Ghillányovci, resp. zemianska vetva tohto rodu spravovali tieto majetky až do polovice 20. storočia. V rámci Šarišskej stolice však pôsobila aj druhá barónska vetva Ghillányovcov, ktorých sídlom bol kaštieľ vo Fričovciach. Bližšie DERFIŇÁK, Patrik. Barón Imrich Ghillány, šarišský župan v rokoch 1904 – 1905. In *Annales historici Presovienses*, roč. 14, 2014, č. 1, s. 72-105.
 - 14 NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 6. kötet. Pest : Kiadja Ráth Mór, 1860, s. 81.
 - 15 Tu je napríklad veľmi významná a v súčasnosti stále nie celkom docenená úloha grófa Aurela Desseffyho (1808 – 1842), ako jedného z hlavných ideových tvorcov politickej línie tejto strany, spisovateľa, člena korešpondenta Uhorskej akadémie vied a zakladajúceho člena Kisfaludyho spoločnosti.
 - 16 CHROMEKOVÁ, Valéria. *Politické strany Uhorska*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979, s. 26.

krétnější boli jeho autori v záležitostiach trestného a väzenského práva, pokrývania peňažných potrieb štátu či úpravy stoličnej samosprávy. Ambicióznou časťou mala byť mimoriadne potrebná vnútorná reorganizácia slobodných kráľovských miest a ich volebné právo na sneme, zlepšenie podmienok na získanie lacných dlhodobých úverov i modernizácia bankových zákonov.¹⁷

Vo voľbách do uhorského snemu Eduarda Kapyho zvolili za poslanca v prešovskom obvode 20. júna 1848. Jeho konzervatívne postoje sa vzápätí prejavili aj v skutočnosti, že sa na rozdiel od prevažnej väčšiny mladých Šarišanov z „lepších“ rodín nepripojil k revolúcii rokov 1848/1849 a zostal neochvejne na strane cisára. Tento jeho postoj mu nepriniesol veľa priateľov a sympatizantov medzi vrstovníkmi, ani v regióne, kde sa narodil a vyrastal. Predstavitelia konzervatívnej strany sa prostredníctvom viacerých memoránd i vlastnou aktivitou usilovali pôsobiť na pomery v Uhorsku počas povstania i po jeho potlačení. Samotný Eduard Kapy na svoj poslanecký mandát v podstate rezignoval. Na zasadnutiach uhorského snemu koncom februára a v marci roku 1849 sa neprihlásil a nepredložil ani hodnoverné ospravedlnenie svojej neúčasti. I preto sa jeho postoj považoval podľa schválených zásad za vzdanie sa mandátu. Jeho prípad však zďaleka nebol ojedinelý, v podobnej situácii sa nachádzalo celkovo 60 poslancov.¹⁸ Návrhy, ktoré predkladali konzervatívni politici na územnosprávnú reorganizáciu Uhorska, vychádzajúce z centralistickej koncepcie monarchie, menovanie kráľovských komisárov na čelá stolíc či úprava volebného systému podľa rakúskeho vzoru, to boli iba niektoré z tých, ktoré však po porážke revolúcie stratili na aktuálnosti. Prispelo k tomu aj to, že v nových iba postupne sa upravujúcich pomeroch sa predbežne skončil politický zápas medzi liberálnymi a konzervatívnymi politikmi. V službách viedenského dvora pri konsolidácii pomerov v Uhorsku nakoniec zostali takmer výhradne predstavitelia mladokonzervatívneho prúdu, ktorí našli výhodné uplatnenie na rôznych úrovniach štátnej a miestnej správy.¹⁹

Eduard Kapy sa po definitívnej porážke povstania, a v stále komplikovanejšej majetkovej situácii rodiny, rozhodol neašpirovať na významnejšie miesto v správe rodnej Šarišskej stolice. Vzhľadom na jeho postoje v druhej polovici 40. rokov i počas obdobia revolúcie bolo celkom prirodzené, že pri postupnej likvidácii povstania a obnove kontroly nad územím Uhorska ho predstavitelia cisárskej administratívy postupne a stále vo väčšej miere poverovali viacerými dôležitými úlohami. Keď napríklad 25. júla 1849 obsadili Eger ruské vojenské jednotky, rozhodovalo sa tu

-
- 17 Práve snaha presadzovať niektoré požiadavky, ktoré boli veľmi blízke aj liberálnym politikom, viedli do istej miery k zblížovaniu mladokonzervatívcov a liberálov. Po vypuknutí revolúcie v roku 1848 sa však všetky konzervatívne prúdy jednoznačne postavili za podporu viedenského dvora.
 - 18 ÁRVA, Ferenc – RÓZSA, György Gyula. Az 1848 – 1849-és forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltárban. In *Acta Archivistica* 4. Miskolc : Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár, 1998, s. 136.
 - 19 Liberálni uhorskí politici skončili po porážke povstania vo väzení, v emigrácii či niektorých prípadoch na popraviske. Ani viedenský dvor podporujúci predstavitelia starokonzervatívneho prúdu nenachádzali po roku 1849 uplatnenie a vo väčšine prípadov zvolili odchod do ústrania a pasivity.

o novom kráľovskom miestodržiteľovi. Ten mal v rámci vojenského obvodu pozostávajúceho z pôvodných stolíc Borsod, Heves a Külső Szolnok v prvom rade obnoviť poriadok. Spočiatku bol touto náročnou úlohou poverený gróf Štefan Szirmay. S jeho pôsobením však cisársko-kráľovský miestodržiteľ barón Karol Geringer nebol spokojný. I preto už 29. júla 1849 pricestoval do Egeru Eduard Kapy. Ako nový kráľovský poverenec sa usadil v tamojšom biskupskom paláci. Spočiatku však disponoval iba obmedzenými právomocami. V prvom období sa tak jeho hlavnou úlohou stalo obnovenie a udržiavanie poriadku v rámci civilnej správy. Plukovník Köllő, vojenský veliteľ tohto obvodu, ho 24. augusta 1849 oslovil, aby do čela jednotlivých pôvodných stolíc pripravil vhodné osoby na vymenovanie nového správneho aparátu. Od začiatku septembra, keď dostal aj oficiálne poverenie, postupne ustanovoval jednotlivých slúžnych a ďalších úradníkov na rôznych stupňoch miestnej správy. I napriek rôznym ťažkostiam a pasívnemu postoju väčšiny kvalifikovaných a skúsených úradníkov z predrevolučného obdobia, vďaka značnému úsiliu Eduarda Kapyho mohli už od 7. septembra 1849 začať pracovať noví slúžni.

Ako miestodržiteľ zastupujúci a vykonávajúci povinnosti pôvodných županov tak spravoval nielen Boršodskú, Hevešskú stolicu a stolicu Külső-Szolnok, spojené v egerskom vojenskom obvode, ale tiež „cisársku“ stolicu Szolnok. Oficiálne poverenia dostával nielen od baróna Geringera, ako cisársko-kráľovského miestodržiteľa, ale tiež od generála Haynaua,²⁰ ktorý ho aspoň dočasne poveril tiež úlohami hlavného župana egerského obvodu. Tento úrad však napriek viacerým úspechom zastával krátko, od 9. októbra 1849 do 21. januára 1850.²¹

O tom, aké úlohy mal na starosti sa zachovalo viacero záznamov. Okrem konštituovania novej správy lojálnej cisárskemu dvoru to bola napríklad otázka riešenia, resp. likvidácie dôsledkov nepokojov po zrušení bankoviek vydávaných revolučnou vládou, tzv. „košútoviek“. Zabezpečoval tiež pokojný priebeh núteného odovzdávania zbraní obyvateľstvom. Súčasťou jeho aktivít sa stalo úsilie čo najskôr vymazať u verejnosti akékoľvek spomienky na povstanie. Okrem iného Eduard Kapy v osobitnom prípise uviedol, že: „*nosenie pier za klobúkom, oblekov národnej gardy a trojfarebných stúh sa pod ťarchou prísnych trestov zakazuje...*“.²²

Jeho povinnosti ako „povereného“ hlavného župana civilnej správy egerského vojenského obvodu sa skončili už koncom januára 1850, keď z neho opäť vyčlenili stolice Heveš a Külső-Szolnok. Jeho postavenie bolo do veľkej miery špecifické. I keď spravoval stále menšiu oblasť, patrila medzi verných a spoľahlivých úradníkov, ktorých v tom čase nebol dostatok. Ešte 1. augusta bol menovaný za hlavného župana v Egeri. Zdá sa však, že išlo iba o formálne ocenenie náročnej a celkovo úspešnej práce, ktorú navyše v zložitom období realizoval vo zverenom obvode. Spolu s týmto menovaním totiž dostal za zásluhy aj Rad Františka Jozefa. Už 31. augusta 1850 sa stal ministerským zástupcom so sídlom v Košiciach, jednom z piatich vojenských

20 Barón Július Jacob von Haynau (1786 – 1853), rakúsky generál, ktorý sa významne podieľal na potlačení povstania v Uhorsku, súčasne majiteľ panstva v Szatmárskej stolici.

21 Heves megye történeti archontológiája (1681 –) 1687 – 2000. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai. 14. Eger, 2011.

22 Heves megye történeti archontológiája (1681 –) 1687 – 2000. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai. 14. Eger, 2011.

obvodov, na ktoré predbežne rozdelili Uhorsko. I toto jeho pôsobenie bolo krátkodobé. Organizačné schopnosti Eduarda Kapyho využili, keď od 21. marca 1851 opäť ako kráľovský miestodržiteľ začal spravovať stolicu Pest – Pilis – Solt. V rovnakom čase uskutočnil významnú zmenu aj v osobnom živote. Dňa 12. mája 1851 sa oženil s Rozinou Axmann v Egeri. Jeho pôsobenie, i keď ako vzorný úradník rešpektoval v prvom rade nariadenia prichádzajúce z Viedne, možno označiť za úspešné. Napriek tomu oficiálne menovanie za hlavného župana až do svojho odchodu z tejto funkcie nedostal. Keď ho 31. marca 1854 vymenovali do čela správy Novohradskej stolice, prejavil sa nielen ako schopný úradník, ale aktívne sa zapojil do hospodárskeho či kultúrneho života tohto regiónu.

Eduard Kapy sa jednak prostredníctvom funkcií, ktoré zastával, ale tiež ako podnikavý človek, ktorý žil v dynamickej dobe ponúkajúcej príležitosti na podnikanie, zapojil do zaujímavých podnikateľských projektov. V 50. rokoch 19. storočia sa napríklad opäť stala veľmi aktuálnou otázka budovania železničných tratí, prostredníctvom ktorých sa oblasti disponujúce nerastnými surovinami, alebo významnejším objemom poľnohospodárskej produkcie mohli vo väčšej miere zapojiť do hospodárskeho života krajiny. Podporu v tomto smere prinieslo tiež prijatie koncesionárskeho zákona v roku 1854.²³ Tieto súvislosti našli odozvu aj v priestore Novohradu, kde sa okrem hľadania odbyťísk pre poľnohospodársku či priemyselnú produkciu hľadali možnosti využitia tamojších nálezísk uhlia. O prvý krok smerujúci k výstavbe železničného spojenia sa pokúsili miestni statkári už v prvej polovici 50. rokov. Dňa 18. novembra 1854 pozval Augustín Kubínyi, jeden z miestnych statkárov a súčasne riaditeľ Národného múzea v Budapešti, záujemcov o vybudovanie železničnej trate údoliami riek Ipeľ a Slaná z Novohradu, Gemera a Borsodskej stolice. Spomedzi významnejších štátnych úradníkov sa tejto schôdzky zúčastnil Eduard Kapy, práve vymenovaný miestodržiteľ Novohradskej stolice, radca miestodržiteľského úradu, navyše aj statkár a majiteľ uhoľnej bane. Prítomní sa zhodli na potrebe vybudovať železniciu, na jej značnom význame pre celý región. Aby čo v najväčšej miere zohľadnili záujmy statkárov, obchodníkov i majiteľov baní dohodli sa na trase Szob – Šahy – Balážske Ďarmoty – Lučenec – Filákov – Rimavská Seč – Rožňava, resp. na alternatíve Rimavská Seč – Putnok – Miskolc. Zámer bol zaujímavý a zúčastnení vyvinuli v záujme vybudovania tejto trate značné úsilie. Chýbali im však potrebné peniaze. Najmä väčší statkári boli v záujme realizácie projektu ochotní vložiť do prípadnej akciovej spoločnosti aspoň potrebné pozemky. V roku 1855 sa im navyše podarilo na viedenskom ministerstve obchodu získať oficiálne povolenie na vybudovanie tejto trate.²⁴ Celý projekt sa však nakoniec nepodarilo v tomto období realizovať ani v obmedzenej miere.

Eduard Kapy na čele Novohradu opäť ako miestodržiteľ pracoval úspešne v rokoch 1854 – 1860. Nasledujúci rok nastala v jeho kariére ďalšia zmena. Dňa 8. októbra 1861 ho cisár František Jozef I., opäť ako miestodržiteľa dosadil do čela stolice Pest – Pilis – Solt. O tom, že začiatkom 60. rokov 19. storočia situácia vo viacerých

23 Bližšie o rozvoji a význame budovania železničných tratí v priestore Uhorska: HOLEC, Roman. *Štát s dvoma tvármi*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 187-188.

24 SZABÓ, Béla – HORVÁTH, István. *Nógrád megye története II. 1849 – 1919*. Salgotarján 1969, s. 48.

častiach Uhorska už nebola z pohľadu úradníkov lojálnych viedenskému dvoru jednoduchá, svedčí aj opätovný nástup Eduarda Kapyho do tohto úradu. V jednom z hlásení napríklad konštatoval, že v prvých týždňoch po svojom príchode musel zápasit s „veľkým pobúrením“. O tom, že jeho nástup nebol bez ťažkostí, referovali aj viaceré miestne periodiká. Napriek počiatočnému odporu časti verejnosti sa mohol oprieť o miestny úradnícky aparát i armádu, vďaka čomu postupne napätie kleslo. Tento úrad úspešne vykonával až do roku 1864.

Za svoju prácu v úrade najvyššieho predstaviteľa viacerých uhorských stolíc i neochvejnú vernosť viedenskému dvoru získal viacero ocenení. Okrem iného ho v roku 1859 odmenili titulom cisársko-kráľovského komorníka. Prečo mu však v konečnom dôsledku nebol priznaný titul hlavného župana v niektorej zo stolíc, ktoré spravoval – i keď fakticky stál na ich čele často celé roky – nie je celkom jasné. Podobne ako pre mnohých úradníkov verných viedenskému dvoru, i pre Eduarda Kapyho bol z hľadiska ďalšieho pôsobenia zásadný rok 1867. Udalosti vedúce k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu definitívne zmenili pomery v krajine. Nastúpila nová generácia politikov, resp. vrátila sa časť osobností, ktoré museli z politiky odísť po potlačení revolúcie v rokoch 1848/1849. Svoju aktívnu politickú činnosť ukončila aj samotná konzervatívna strana. Počas obdobia Bachovho absolutizmu ju tvorili predstavitelia uhorskej šľachty, angažujúci sa v službách režimu. Viacerí z nich sa hlásili k obnove legitímnych panovníckych práv v Uhorsku. Základnou zložkou samosprávy v Uhorsku sa mal stať uhorský snem, miestodržiteľstvo, centrálna riadená stoličná správa a používanie maďarčiny ako krajinského jazyka.²⁵ Aktívny postup rozvinuli predstavitelia tejto strany aj v druhej polovici 50. rokov, keď okrem iného pripravili osobitnú petíciu, ktorú odovzdali cisárovi Františkovi Jozefovi I. pri jeho návšteve Uhorska v roku 1857. S rôznymi návrhmi prišli aj po páde Bachovho absolutizmu, podieľali sa na príprave Októbrového diplomu v roku 1860 a pod. Viacerí z predstaviteľov tejto strany, ako napríklad gróf J. Majláth, síce zaujali v rámci správy Uhorska významnejšie pozície, v uhorskom sneme však nemali dostatočne silné postavenie. Obmedzený vplyv jej predstaviteľov a istá izolovanosť sa výrazne prejavila už vo voľbách v roku 1861, keď získali malý počet kresiel v uhorskom sneme. Pokusy o zvýšenie aktivity, napríklad prostredníctvom Apponyiho programu z roku 1862, sa nestretli s úspechom. Postupne sa tak konzervatívni poslanci zbližovali s Deákovou stranou, pričom v roku 1867 sa z veľkej časti stali jej súčasťou, keď v rámci nej vytvorili osobitný prúd.²⁶

Nielen pre politikov, ale aj pre konzervatívnych cisárskych úradníkov tak zrazu nastala úplne nová situácia. V novej štátnej a stoličnej správe už pre nich nebolo miesto. Aj Eduard Kapy preto v roku 1867 odišiel radšej do penzie.²⁷ Posledné roky

25 *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Zostavil Ľubomír Lipták. Bratislava : ARCHA, 1992, s. 54.

26 CHROMEKOVÁ, Valéria. *Politické strany Uhorska*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. s. 83.

27 V priestore Šarišskej stolice patrilo k takýmto úradníkom napríklad Edmund Berzeviczy (1836-1902), ktorý dlhodobo zastával vysoké funkcie v stoličnej správe, resp. zastupoval hlavného župana Šarišskej stolice. V roku 1867 odišiel do výslužby. Nasledujúce desaťročia venoval hospodáreniu na svojom statku v Brezovici, prekladom a historickému výskumu.

života trávil väčšinou na svojom šarišskom majetku Grodzin Puszt.²⁸ To bol posledný drobný pozostatok kedysi rozsiahlych kapyovských majetkov v tomto regióne. Tu aj 6. augusta 1886 prakticky zabudnutý zomrel. Pochovali ho o dva dni neskôr na rímskokatolíckom cintoríne v Hanušovciach nad Topľou. V miestnej tlači sa však už o ňom, ani o jeho úmrtí neobjavila žiadna zmienka.

28 Tento majetok sa nachádzal v katastri dnešnej obce Ďurďoš.

ŽIVOTNÝ MEDZNÍK ČLENA NAŠEJ REDAKCIE JÁN DŽUJKO ŠTYRIDSATROČNÝ

Peter KOVAL



PhDr. Ján Džujko, PhD.

Člen Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) a redakcie časopisu *Dejiny* PhDr. Ján Džujko, PhD., sa v januári tohto roku dožil 40 rokov. Je rodákom z východoslovenského mesta Humenné. Vo svojom rodisku absolvoval elementárne vzdelanie na ZŠ Kudlovská, resp. CZŠ Cyrila a Metoda a stredoškolské na Gymnáziu armádneho generála Ludvíka Svobodu. Rané študijné roky rozhodli, že sa jeho kroky budú uberať na vysokú školu so zameraním na učiteľskú profesiu. Univerzitné štúdium ukončil na FF PU v Prešove v roku 2003 v odbore dejepis – filozofia absolvovaním štátnych skúšok a obhajoby diplomovej práce s názvom *Tlač na východnom Slovensku v medzivojnovom období 1918 – 1938*. Hneď po skončení univerzity nastúpil ako učiteľ dejepisu a občianskej náuky na ZŠ Pugačevova v Humennom, kde pôsobil v školskom roku

2003/2004. Na jeseň roku 2004 sa stal členom IH, keď bol prijatý za interného doktora na Katedru slovenských dejín.

Tri roky precízneho štúdia a intenzívneho vedeckého bádania sa pretavili do obhajoby dizertačnej práce (*Formovanie slovenského národného povedomia na stránkach východoslovenskej tlače 1918 – 1939*). Od roku 2008 pôsobí ako odborný asistent na IH FF PU v Prešove.

Vedecké zameranie Dr. Džujka, ako naznačujú názvy jeho spomínaných záverečných prác, je nasmerované na výskum dejín žurnalistiky v medzivojnovom období s presahom aj na ostatné oblasti regionálnej histórie východného Slovenska v 20. storočí. Pravidelne sa zapája do kolektívov grantových úloh riešených na Inštitúte histórie FF PU. Doteraz najväčší a pravdepodobne najvýznamnejší je súčasný projekt agentúry APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

Dôkazom jeho precízneho bádania primárnych prameňov a sekundárnej literatúry sú desiatky vedeckých a odborných štúdií/článkov publikovaných tak v domácich, ako aj v zahraničných vedeckých prácach. K najvýznamnejším vedeckým výstupom patria kapitoly v kolektívnych monografiách vydaných v domácich vydavateľstvách – *Ethnic minorities in Slovakia in the years 1918 – 1945 : a survey* (Prešov, 2011); *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia* (Prešov, 2012), ale aj v zahraničí – *T. G. Masaryk a Slované* (Praha, 2013); *Kapitoly z dejín medicíny, farmacie a veterinárneho lékařství* (Brno, 2015); *K problematice dějin průmyslu, techniky a exaktních věd v českých zemích a na Slovensku v 19. a 20. století* (Brno, 2017). Kvalita publikačnej činnosti dr. Džujka je oceňovaná citáciami a ohlasmami od viacerých autorov. Ako

historik je stavovsky zapojený do aktivít Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a Historickej spoločnosti kráľovského mesta Prešov.

PhDr. Ján Džujko, PhD., ako odborný asistent na IH FF PU v Prešove, zabezpečuje viacero povinných disciplín: *Úvod do štúdia dejín, Historický proseminár, Diplomový seminár, Seminár k záverečnej práci, Základy vedeckej práce*. Študenti odboru história či učiteľstvo dejepisu v kombinácii si majú možnosť vybrať aj z ponuky jeho povinne výberových predmetov: *Česká a slovenská kultúra po roku 1918, Dejiny slovenského novinárstva v rokoch 1918 – 1989, Osobnosti československých dejín 20. storočia, Vybrané kapitoly z dejín slovenskej žurnalistiky*. Dr. Džujko viedol a aj v súčasnosti vedie viacero bakalárskych, magisterských a rigorózných prác. Na domovskom inštitúte je členom štátnicových komisií.

Použitá literatúra:

- Ján Džujko. In *Inštitút histórie*. [on-line]. 2019. [cit. 2019-04-10] Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/Jan-Dzujko>
Katalóg evidencie publikačnej činnosti PU. [on-line]. 2019. [cit. 2019-04-11] Dostupné na internete: [http://www.pulib.sk/web/kniznica/epc/autor/Dzujko+Ján+\(1979\)](http://www.pulib.sk/web/kniznica/epc/autor/Dzujko+Ján+(1979))

VÝBER Z PERSONÁLNEJ BIBLIOGRAFIE

PhDr. Jána Džujka, PhD.

- Peter Švorc a kol. 2012. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. 251 s. ISBN 978-80-555-0465-0.
- Ethnic minorities in Slovakia in the years 1918 – 1945 : a survey*. Martin Pekár et al. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 195 s. ISBN 978-80-555-0442-1.
- DŽUJKO, Ján. 2017. Slovenský drevársky priemysel (1928) – jediný odborný časopis Slovenska pre všetky odvetvia drevárskeho priemyslu. In *K problematice dějin průmyslu, techniky a exaktních věd v českých zemích a na Slovensku v 19. a 20. století*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2017, s. 153-163. ISBN 978-80-87896-46-4.
- DŽUJKO, Ján. 2015. Boj o zdravie (1926 – 1950). Slovenský zdravotnícky časopis. In *Kapitoly z dějin medicíny, farmacie a veterinárního lékařství*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2015, s. 77-91. ISBN 978-80-87896-17-4.
- DŽUJKO, Ján. 2013. Tomáš Garrigue Masaryk na stránkach východoslovenskej stanovnickej tlače v medzivojnovom období. In *T. G. Masaryk a Slované*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2013, s. 205-219. ISBN 978-80-7286-221-4.
- DŽUJKO, Ján. 2018. Slovenský gazda, tlačový orgán Československej strany lidovej na periférii krajiny v rokoch 1925 – 1926. In *Annales historici Presovienses*. Roč. 18, č. 2 (2018), s. 73-83. ISSN 1336-7528.
- DŽUJKO, Ján. 2017. Zástava, Slovenská zástava (1927). In *Annales historici Presovienses*. Roč. 17, č. 1 (2017), s. 61-70. ISSN 1336-7528.
- DŽUJKO, Ján. 2016. 28. október (30. október) – dobová interpretácia vzniku ČSR v slovenskej stanovnickej regionálnej tlači v medzivojnovom období. In *Annales historici Presovienses*. Roč. 16, č. 1 (2016), s. 97-110. ISSN 1336-7528.

- DŽUJKO, Ján. 2010. 28. október 1918 – medzník vo vývoji slovenského novinárstva: (slovenská tlač vychádzajúca v Prešove). In *Annales historici Presovienses*. Vol. 9 (2010), s. 199-214. ISSN 1336-7528.
- DŽUJKO, Ján. 2008. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici Presovienses*. Vol. 8 (2008), s. 138-154. ISSN 1336-7528.
- DŽUJKO, Ján. 2018. Košické katolícke cirkevné zprávy (1930 – 1938) (náboženský katolícky časopis na periférii Slovenska). In *Historia Ecclesiastica: časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe*. Roč. 9, č. 2 (2018), s. 183 – 195. ISSN 1338-4341.
- DŽUJKO, Ján. 2018. Rok 1918 – zlom vo vývoji východoslovenského novinárstva. In *Československo 1918 – 1938/2018*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018, s. 170-188. ISBN 978-80-7394-725-5.
- DŽUJKO, Ján. 2017. Zdravie ľudu (1928) – príloha Slovenského východu. In *Medicína, farmacie a veterinárni lekárstvi. Kapitoly k dejinám a vybraným tematám*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2017, s. 221-231. ISBN 978-80-87896-43-3.
- DŽUJKO, Ján. 2016. Reflexia tuberkulózy na stránkach časopisu Boj o zdravie v medzivojnovom období. In *Fragmenty z histórie medicíny a veterinárneho lekárstvi*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2016, s. 89 – 101. ISBN 978-80-87896-31-0.
- DŽUJKO, Ján. 2016. Slovenská tlač vydávaná v Prešove v medzivojnovom období [Prasa slowacka wydawana w Preszowie w okresie miedzywojennym]. In *Miasto w Europie Srodkowo-Wschodniej: procesy modernizacyjne*. Krakow : Wydawnictwo Naukowe UP, 2016, s. 248 –267. ISBN 978-83-7271-984-3.
- DŽUJKO, Ján. 2018. Šarišské noviny (1928) – pokus Republikánskej strany zemeľského a maloroľníckeho ľudu vydávať regionálny týždenník na východnom Slovensku. In *Východné Slovensko vo vzťahu centra a periférie*. Prešov : Vydavateľstvo Universum EU, 2018, s. 159 –171. ISBN 978-80-89946-09-9.
- DŽUJKO, Ján. 2017. Predvolebná kampaň na Podkarpatskej Rusi na stránkach Slovenského východu v roku 1924. In *Podkarpatská Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918 – 1939): čriečky z histórie*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 53-69. ISBN 978-80-555-1941-8.
- DŽUJKO, Ján. 2016. Prehľad po slovensky písanej tlači vydávanej v Šariši v rokoch 1848 – 1949. In *Šariš v dobových prameňoch: príspevky k dejinám Šariša v 19. a 20. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 15-23. ISBN 978-80-555-1764-3.
- DŽUJKO, Ján. 2015. Reflexia Podkarpatskej Rusi na stránkach východoslovenskej tlače v rokoch 1919 – 1920. In *Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919 – 1945: venované životnému jubileu 80. narodeninám Dr.h.c. prof. PhDr. Michala Daniláka, CSc.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 151-162. ISBN 978-80-555-1541-0.
- DŽUJKO, Ján. 2014. Presadzovanie „slovenského rázu“ Prešova v rokoch 1919 – 1929 na základe analýzy dobovej tlače. In *Východné Slovensko v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. a v prvej polovici 20. storočia: (vybrané kapitoly)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 125-150. ISBN 978-80-555-1093-4.

- DŽUJKO, Ján. 2013. Prehľad židovských periodík vydávaných na východnom Slovensku v medzivojnovom období – Kronika (1936 – 1937). In *Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 308-315. ISBN 978-80-555-1043-9.
- DŽUJKO, Ján. 2011. Poľská menšina na Slovensku 1918 – 1989. Náčrt problematiky v legislatívno-historickom kontexte. In *Slovensko a Poľsko – geopolitické, politologické, historické a humánnogeografické súvislosti: vybrané problémy*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 112-127. ISBN 978-80-555-0472-8.



ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY



Interiér v Kostole Sancta Maria v Alcobace. Foto Miroslav Kollár

- ◀ Stredoveký cisterciánsky kláštor v Alcobace zapísaný na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO s najväčším gotickým kostolom v Portugalsku. Založil ho prvý portugalský kráľ Alfonz I. v roku 1153. Foto Peter Švorc

VÝVOJ MONUMENTÁLNEJ ARCHITEKTÚRY V STAROVEKU. MEZOPOTÁMIA A EGYPT

Matúš VOJNA

Abstract: *The development of monumental architecture in ancient times. Mesopotamia and Egypt.* The monumental architecture had its irreplaceable place in history of antiquity. Together with development of ancient civilisations there was development of their architecture from poor buildings built by perishable materials to colossal constructions of temples, palaces or funeral structures which outwear centuries. This contribution is dedicated to development of monumental architecture. We will introduce the most famous and the most important structures from antiquity, but on the other side we will not describe each colossal ancient civilisation but we take a closer look on monumental ancient architecture of Mesopotamia and Egypt.

Key words: Architecture. Art. Monuments. Antiquity. Mesopotamia. Egypt.

Monumentálna architektúra má v poznaní dejín staroveku svoje nezastupiteľné miesto. Tak ako sa vyvíjali staroveké civilizácie, vyvíjala sa aj ich architektúra od prostých príbytkov z netrvácnych materiálov až po kolosálne stavby chrámov, palácov či pohrebných stavieb, ktoré pretrvali tisícročia. V tomto príspevku sa pozrieme na ich dejinný vývoj a predstavíme si najznámejšie a najvýznamnejšie architektonické pamiatky z tohto obdobia. Nebudeme sa však venovať všetkým veľkým starovekým civilizáciám, ale bližšie si zatiaľ všimneme len monumentálnu starovekú architektúru Mezopotámie a Egypta.

Mezopotámia

Staroveká Mezopotámia sa rozprestierala približne na území dnešného Iraku. Táto oblasť má prevažne rovinný charakter, ktorý členia dve veľké rieky Eufrat a Tigris. Hranice Mezopotámie netvorí žiadne výrazné prírodné útvary, ale pozvoľne prechádza na východe do Iránu, na severe do Anatólie a na západe do Sýrie. Počiatky monumentálnej architektúry v tejto oblasti sa spájajú s civilizáciou Sumerov, ktorá tu začala vznikáť niekedy v druhej polovici 4. tisícročia p. n. l.¹

Hlavnými stavebnými materiálmi v Mezopotámii bola hlina, trstie a prírodný asfalt, v oveľa menšej miere drevo a kameň, ktorých bol v tejto oblasti veľký nedostatok.² Hlina bola najdôležitejším stavebným materiálom, z ktorého sa vyrábali najmä na slnku sušené a v menšej miere aj vypaľované tehly. Tehla zohrávala dôležitú úlohu nielen pri stavbe príbytkov, ale aj pri výstavbe veľkých palácov, chrámov

-
- 1 GARBINI, Giovanni. *Staroveké kultúry Blízkeho východu*. Bratislava : Pallas, 1971, s. 9.
 - 2 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svato-pluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 35; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 63-65; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 59.

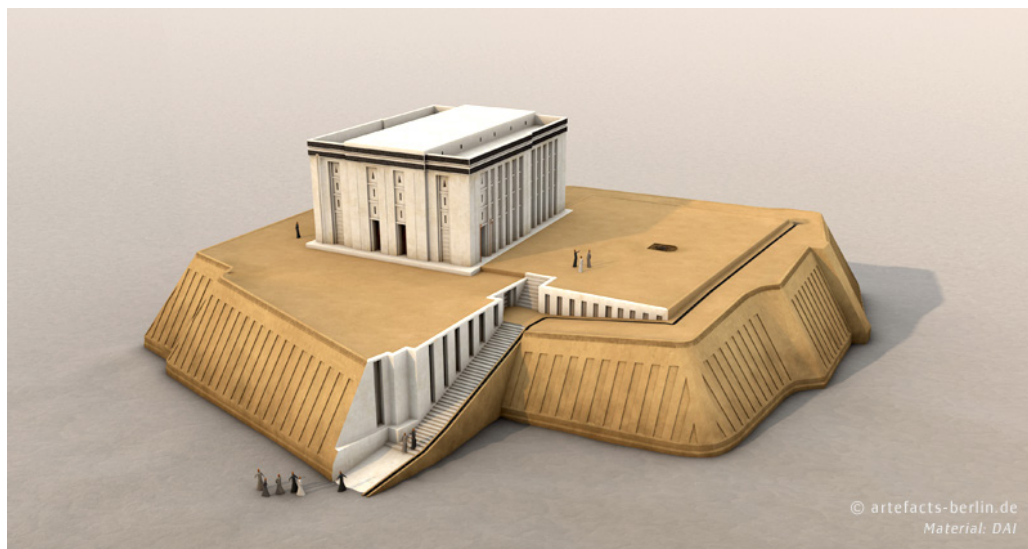
či zikkuratov.³ Používané tehly mali zväčša štvorcovú základňu. V babylonskom období sa používali tehly o rozmeroch 31 – 34 cm a ich výška bola 8 – 10 cm. V asýrskom období boli rozmery základne 32 – 35 cm alebo 37 – 38 cm a ich výška bola 10 – 15 cm. Používali sa aj tehly zdobené farebnými vyobrazeniami, tzv. glazované. Ako spojovací materiál sa pri sušených tehľách používala hlinená alebo sadrová malta a pri tehľách vypaľovaných sa používal prírodný asfalt.⁴

Konštrukcie palácov a hradieb boli tvorené z mohutného, niekoľko metrov hrubého muriva. Vonkajšie steny boli členené výstupkami a v horných častiach boli hradby zúbkovito (cimburoidne) prelamované. Ako sme už spomenuli, v Mezopotámii bol nedostatok dreva a kameňa, ktoré sa napr. v Egypte bežne používalo na stropné konštrukcie, preto v Mezopotámii vynasli konštrukciu klenby, budovanú z tehál. V Mezopotámii poznali pravú aj nepravú (prečnelkovú) klenbu. Zatiaľ najstaršia známa pravá klenba pochádza z mesta Ur z doby okolo r. 3300 p. n. l.⁵ Okrem klenby poznali v Asýrii už aj kupolu, ktorú používali zrejme na budovách sýpok.⁶ Oproti Egyptu sa v Mezopotámii stĺpy používali veľmi málo. Väčšinou ani neplnili nosnú funkciu, ale len dekoratívnu. Stĺpy sa začali vo väčšej miere používať až v neskoršom období Perzskej ríše.⁷

V každom väčšom a významnejšom mezopotámskom meste sa spravidla nachádzal chrámový areál zasvätený určitému božstvu. Mezopotámske chrámy sa delia na tri typy: sumerský, babylonský a asýrsky. Neoddeliteľnou súčasťou týchto chrámov, resp. chrámových areálov boli zikkuraty. Medzi najstaršie sumerské mestá patrí napr. Uruk, z ktorého pochádzajú dva veľké posvätné komplexy. Prvým bol chrámový okrsok E-anna (Dom nebies), ktorý sa skladal z niekoľkých chrámov. Patril sem napríklad tzv. Vápencový chrám, nazvaný podľa materiálu, z ktorého bol vybudovaný. Mal rozmery 30,5 x 67,5 m. V jeho strede sa nachádzala veľká sieň pôdorysu v tvare písmena T, po stranách ktorej sa nachádzali malé miestnosti. Steny chrámu boli spevnené piliermi. Druhý veľký chrámový komplex tvoril tzv. Anuov zikkurat, aj keď ešte nešlo o zikkurat v pravom slova zmysle, ale o typického pred-

- 3 ŠUTEKOVÁ, Jana. Hlina v architektúre staroveku alebo o počiatkoch tehly. In *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum 3. Laterárius – Dejiny tehliarstva na Slovensku*. Bratislava : SNM – Archeologické múzeum, 2011, s. 16.
- 4 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 63-64; VLČEK, Pavel. *Dejiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 59.
- 5 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svatoopluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 35; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 65-66; VLČEK, Pavel. *Dejiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 60.
- 6 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 66.
- 7 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svatoopluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 35-36; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 66-68; VLČEK, Pavel. *Dejiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 60.

chodcu zikkuratov. Išlo o veľkú tehlovú vyvýšeninu o rozmeroch 70 x 30 m a jej výška bola 15 m. Na jej vrchole sa nachádzala budova známa pod menom Biely chrám. Chrám mal tiež obdĺžnikový pôdorys s vnútornou sieňou s bočnými miestnosťami. Vonkajšie múry chrámu boli členené výčnelkami a výklenkami.⁸



Obr. 1. Ideálna rekonštrukcia tzv. Anuovho zikkuratu v meste Uruk, predchodcu vlastných zikkuratov, na plošine sa nachádza tzv. Biely chrám. Koniec 4. tisícročia p. n. l.⁹

Zo sumerských chrámov sa vyvíjali aj neskoršie chrámy babylonské a asýrske. Babylonský chrámový areál bol sústavou pravouhlých budov s niekoľkými dvormi. Oproti vstupu do chrámového areálu bola spravidla umiestnená samotná svätyňa, skladajúca sa z predsiene a širokej cely. V hlavnej svätyni zväčša stála zlatá socha určitého boha a vedľa chrámu stál zikkurat. Asýrčania prebrali tento model babylonského chrámu, avšak postupom času sa zmenila orientácia predsiene a svätyňa sa zmenšila.¹⁰

O výzore mezopotámskych miest si môžeme utvoriť predstavu z opisu mesta Babylonu, ktorý nám zanechal otec dejepisu Herodotos: „Mesto leží na veľkej rovine, má štvorcový pôdorys, ktorého každá strana je dlhá stodvadsať stadií, takže celý obvod mesta má 408 stadií. Takýto je teda veľký Babylon, ktorý je vyzdobený ako nijaké iné mesto, ktoré poznáme. Najprv je obohnaný hlbokou a širokou priekopou plnou vody, potom je hradobný múr široký 50 kráľovských lakťov a vysoký 200 lakťov. Hneď pri kopaní priekopy robili z vykopanej hliny tehly, ktoré pekne vyhladili a potom vypaľovali v peciach. Ako maltu potom používali teplý asphalt a vždy po 30 vrstvách tehiel kládli trstinové rohože. Tak vymurovali najprv steny priekopy, potom tým istým spôsobom aj sám hradobný múr. Hore na hradbe

8 GARBINI, Giovanni. *Staroveké kultúry Blízkeho východu*. Bratislava : Pallas, 1971, s. 11-13.

9 <http://www.artefacts-berlin.de/en/uruk-visualisation-project-the-white-temple/>

10 SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Architektúra – Svědectví dob. Přehled vývoje stavitelství a architektury*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1974, s. 43.

postavili na jej okrajoch jednoposchodové veže, vždy dve proti sebe, a uprostred medzi týmito vežami nechali priestor pre štvorzáprah. V hradbách sa koldokola nachádza 100 brán, všetky bronzové, tak ako aj ich zárubne a prahy. Takto bol teda Babylon opevnený. Mesto sa delí na dve časti. Cez jeho stred totiž preteká Eufrat. Na obidvoch brehoch vybiehajú hradby svojimi krídlami až k rieke a odtiaľto sa po oboch brehoch rieky ťahá od nich ešte múr z pálených tehliel. Samo mesto, ktoré má takmer len troj a štvorposchodové domy, je rozdelené rovnými ulicami. Vonkajšie hradby sú ako pancier mesta. Vnútri za nimi stojí druhá hradba, nie oveľa slabšia od vonkajšej, ale nižšia. V strede každej časti mesta stála obrovská budova, v jednej to bol kráľovský palác s veľkou a pevnou ohradou, v druhej chrám Dia Béla s bronzovými dverami. Chrám vytvára štvorec, ktorého strana je dlhá dve stadiá. V jeho strede sa nachádza pevná veža so základňou dlhou a širokou jedno stadion. Na tejto veži stojí druhá veža, na nej opäť ďalšia a tak ďalej, až ich je celkovo osem. Vystupuje sa na ne zvonka schodmi, ktoré vedú koldokola všetkých veží... Na poslednej veži je veľký chrám, v ktorom stojí veľké a krásne prestreté ležadlo a vedľa neho zlatý stôl. No nie je tam nijaká socha boha a nijaký človek tam nestrávi noc okrem ženy, pochádzajúcej z Babylonu, ktorú si boh vyberie zo všetkých. Do posvätného obvodu v Babylone patrí ešte jeden chrám dolu, kde je veľká zlatá socha Dia, pri ktorej stojí veľký zlatý stôl, zlatá podnožka a zlatý trón. Pred chrámom stojí zlatý oltár.¹¹ Ako vidíme, Herodotos opisuje osemstupňovú posvätnú vežu, ktorá má na svojom vrchole chrám. Ide o už spomínaný zikkurat, ktorý sa nachádzal vedľa chrámového areálu v každom významnom mezopotámskom meste.

Zikkuraty boli typickými stavbami chrámovej architektúry v Mezopotámii od 3. tisícročia p. n. l. Spravidla mali pravouhlý pôdorys v tvare štvorca, menej obdĺžnika či oválu. Mali tri až sedem terasovitých stupňov. Na najvyššom stupni sa nachádzal chrám, ktorý mohol slúžiť aj k astronomickým účelom. Zikkuraty sa delia na tri typy: schodiskový, rampový a kombinovaný. Dnes poznáme celkom 46 zikkuratov. V niektorých mestách existovalo aj viac týchto stavieb, napr. v Aššure, kde stáli minimálne tri zikkuraty.¹²

Herodotom opisovaný zikkurat v Babylone, stotožňovaný so známou biblickou Babylonskou vežou, je jedným z najznámejších zikkuratov vôbec. Rovnako ako iné zikkuraty, mal aj babylonský jadro zo sušených tehál, ktoré bolo obložené vypaľovanými tehliami. Tento vonkajší obklad mal hrúbku až 2 m. Mal štvorcový pôdorys, ktorého strana bola dlhá 91,5 m a vysoká 91 m. Jednotlivé stupne mali výšku 33, 18, 6, 6, 6 a 6 m. Posledný stupeň tvoril spomínaný chrám, ktorý bol dlhý 24 m, široký 21 m a vysoký pravdepodobne až 15 m. So svojou výškou 91 m to bol najvyšší postavený zikkurat vôbec.¹³

11 HERODOTOS. *Dejiny*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 86-88. Preklad: ŠPAŇÁR, Július.

12 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli nejvyšší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 76.

13 KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn. *Starověký Babylon*. Praha : Vyšehrad, 1983, s. 70-71; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 68-69.



Obr. 2. Ideálna rekonštrukcia starovekého Babylonu
a tzv. Babylonskej veže – babylonského zikkuratu¹⁴

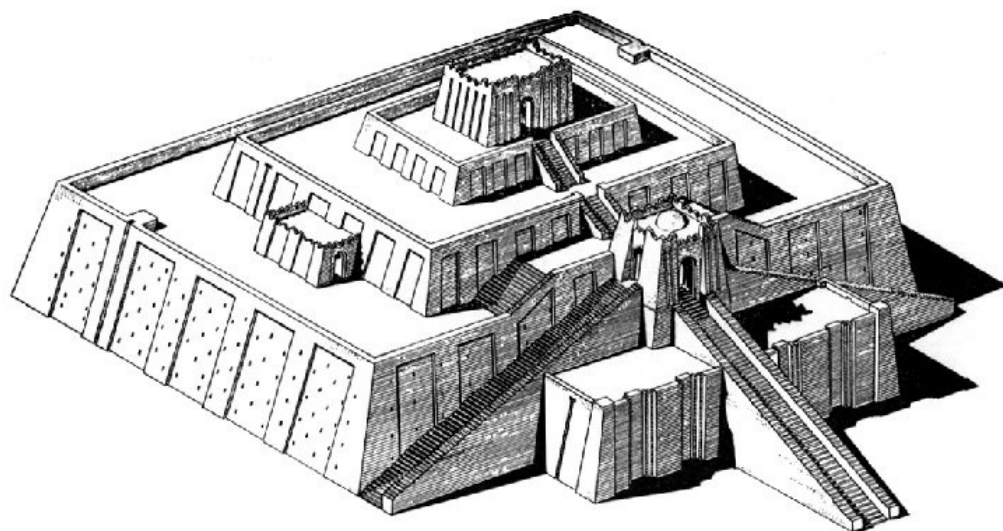
Najlepšie zachovaný a dnes už aj čiastočne zreštaurovaný zikkurat sa nachádza v meste Ur. Bol postavený niekedy okolo roku 2000 p. n. l. Základňa urského zikkuratu má rozmery 62,5 x 43 m. Tento zikkurat bol zložený zo štyroch stupňov a chrámu na vrchole stavby. Prvý stupeň je vysoký 11 m. Druhý stupeň mal rozmery približne 36 x 26 m a výšku 5,7 m. Tretí stupeň sa nezachoval, ale jeho výška bola vypočítaná na 2,9 m. Minimálna výška zikkuratu bola teda 18,6 m. Prístup k chrámu na vrchole stavby umožňovali tri schodiská z pálených tehál na jeho severovýchodnej strane. Hlavné schodisko viedlo priamo ku chrámu, zvyšné dva boli postranné a priliehajúce priamo k stene stavby.¹⁵

Paradoxne jeden z najväčších a najviac zachovaných zikkuratov sa nenachádzal na území Mezopotámie, ale v starovekom Elame, v dnešnom juhozápadnom Iráne na lokalite Dúr Untaš, dnes Čóga Zanbíl. Pochádza z obdobia okolo roku 1250 p. n. l. Má štvorcovú základňu o rozmeroch 107 m a jeho celková výška bola asi 50 m. Skladal sa zo štyroch stupňov a chrámu. Objem tohto zikkuratu bol až 160 000 m³. Na každej strane stavby presne v ose steny bola cesta umožňujúca vstup do preklenutej chodby cez masívne propylaje. Potom nasledovalo strmé schodisko spájajúce jednotlivé poschodia zikkuratu. Vonkajší obklad stavby obsahoval množstvo tehál s donekonečna sa opakujúcimi prosbami k bohom, písaných klinovým písmom.¹⁶

14 <http://www.kadingirra.com/babylon.html>

15 SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha : Slovart, 2005, s. 97-99; WALKER, Charles. *Kamenní svědkovia dávných čias*. Bratislava : Mladé letá, 1987, s. 44-47.

16 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 85; STIERLIN, Henri. *Starověká Persie*. Praha : Euromedia Group – Knižní klub, 2007, s. 34-35.



Obr. 3. Ideálna rekonštrukcia zikkuratu v meste Ur. Okolo roku 2000 p. n. l.¹⁷

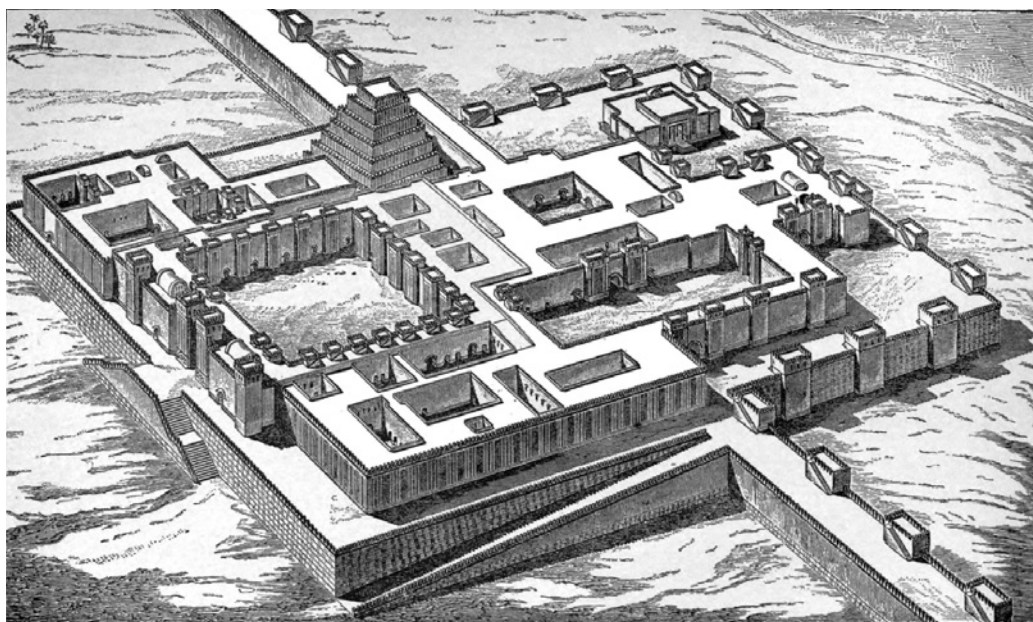
Náš prehľad vývoja starovekej mezopotámskej monumentálnej architektúry by nebol kompletný, ak by sme ešte nespomenuli kráľovské paláce. Paláce sa zväčša nachádzali vedľa chrámových areálov. Najznámejším a najväčším palácom z obdobia asýrskej ríše je Sargonov palác v Chorsabade, ktorý sa začal stavať roku 713 p. n. l. Tento palác je tvorený z 210 miestností a 30 nádvorí. Bol postavený na terase v tvare dvoch obdĺžnikov o rozmeroch 314 x 194 m a 237 x 50 m. Terasa bola 14 m vysoká, jej jadro bolo tvorené z nepálených tehál a plášť bol z vápencových blokov. Hlavné nádvorie malo rozmery 110 x 61 m. Vedľa sa nachádzalo menšie nádvorie, okolo ktorého boli rozmiestnené kráľovské komnaty. Reprezentačné miestnosti boli až 40 m dlhé, ale široké najviac 10 m, keďže v Asýrii sa nepoužívali stĺpy na nesenie stropu, boli tieto miestnosti len zaklenuté a nemohli dosahovať väčšie rozmery. V areáli paláca sa nachádzal aj chrámový komplex tvorený šiestimi chrámami spolu so sedemstupňovým zikkuratom vysokým približne 42 m. Okrem týchto súkromných, reprezentačných a chrámových častí sa v paláci nachádzala ešte hospodárska časť tvorená rôznymi dielňami, skladiskami, kuchyňami a pod. Miestnosti paláca zväčša nemali okná a presvetlené boli zrejme len dverami a možno aj stropnými otvormi. Vnútorne steny paláca boli zdobené reliéfmi, ktoré zobrazovali sprievod hodnostárov vzdávajúcich hold svojmu panovníkovi.¹⁸

17 BERTMAN, Stephen. *Handbook to life in Ancient Mesopotamia*. New York : Facts On File, 2003, s. 127.

18 ALPATOV, Michail. V. *Dejiny umenia 1. Praveké umenie*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 70-71; KOL. *Egyptania a prvé civilizácie*. Bratislava : Ikar, 2001, s. 151-154; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 74-76.

Okrem Sargonovho ešte spomenieme palác Nabopolassara a Nabukadnesara v Babylone pochádzajúci zo 7. až 6. stor. p. n. l. Palácový komplex zaberal plochu 540 x 420 m a bol rozdelený trojitou hradbou. Starý Nabopolassarov palác bol postavený ešte zo sušených tehál na kamenných základoch, ale nový Nabukadnesarov palác už bol vybudovaný z vypaľovaných tehál. Miestnosti boli zdobené glazovanými tehľami. Reprezentačný trónny sál mal rozmery 52 x 17 m a okolo neho sa nachádzalo množstvo miestností určených úradníkom. Trónny sál mal trámový strop a steny omietnuté bielou sadrou. V komplexe sa nachádzali aj byty úradníkov a rôzne remeselnícke dielne.¹⁹

V areáli paláca sa nachádzal jeden zo siedmich divov starovekého sveta – visuté záhrady. Zachovala sa z nich len spodná časť stavby tvorená sústavou pozdĺžnych zaklenutých komôr. V jednej z nich boli tri studne s mechanizmom na čerpanie vody. Nad týmito komorami mali byť vybudované stupňovité terasy, na ktorých malo byť navrstvené veľké množstvo zeminy, aby tam mohli rásť stromy, kroviny a ďalšie rastliny.²⁰

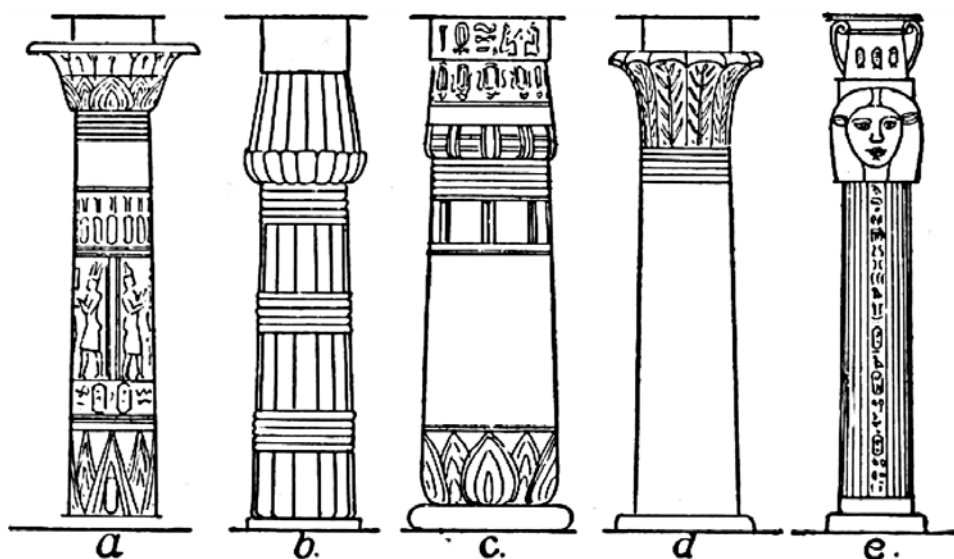


Obr. 4. Rekonštrukcia Sargonovho paláca v Chorsabade. Prelom 8. a 7. stor. p. n. l.²¹

- 19 KLENGELOVÁ-BRANDTOVÁ, Evelyn. *Staroveký Babylón*. Praha : Vyšehrad, 1983, s. 58-59; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 71-74.
- 20 MOŽEJKO, Igor. *V. 7 a 37 divov sveta*. Bratislava – Moskva : Obzor – Mir, 1984, s. 14-17; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha : Slovart, 2005, s. 27-29; VAHLENOVÁ, Angelika. *Sedm divů světa*. Praha : Horizont, 1986, s. 43-52.
- 21 BERTMAN, Stephen. *Handbook to life in Ancient Mesopotamia*. New York : Facts On File, 2003, s. 18.

Egypt

V starovekom Egypte sa monumentálna architektúra vyvíjala samostatne, ale aj tak mala spočiatku mnoho spoločných prvkov s architektúrou starovekej Mezopotámie. Rovnako ako v Mezopotámii, tak aj v Egypte bola jedným z hlavných stavebných materiálov hlina a z nej vyrábané tehly či už sušené alebo neskôr aj vypáľované. Sušené tehly z ranodynastického obdobia mali rozmery 24 x 10 x 5 cm alebo 23 x 12 x 7 cm. Neskôr sa rozmery tehál zväčšili na 38 x 18 x 12 cm. Hojne používaným materiálom bolo rákos (trstie) a na rozdiel od Mezopotámie aj drevo. V Egypte sa používalo drevo domáceho pôvodu (palma, sykomora), alebo sa dovážalo z Núbie, Sýrie či z Libanonu (céder). V Egypte sa na monumentálne stavby používal skoro výhradne kameň, ktorého mal Egypt dostatočne veľké množstvo. Hlavným stavebným kameňom bol vápenec a pieskovec, menej sa používala žula, syenit, diorit, čadič či alabaster.²²



Obr. 5. Typy egyptských stĺpov. a – b – lotosové hlavice (otvorená a zatvorená); c – d – papyrusové hlavice (zatvorená a otvorená); e – Hathorina hlavica²³

Základnými architektonickými článkami staroegyptskej architektúry bola stena, pilier a stĺp, na ktorých bol položený trámový strop. Piliere a stĺpy boli spočiatku monolitické z jedného kusa kameňa, až neskôr sa začali skladať z jednotlivých častí.

22 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 168-171; SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Kámen v architektuře*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1984, s. 12-16; ŠUTEKOVÁ, Jana. Hlina v architektúre staroveku alebo o počiatkoch tehly. In *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia Supplementum 3. Laterárius – Dejiny tehliarstva na Slovensku*. Bratislava : SNM – Archeologické múzeum, 2011, s. 16.

23 <https://www.studyblue.com/notes/note/n/lecture-2-egyptian-architecture-i-landscape-and-monumental-tombs/deck/3949918>

Bežné zastropenie malo až 8 m. Klenbu síce Egyptania poznali, ale často ju nepoužívali. V Egypte sa vyvinul klasický stĺp členený na pätku, driek a hlavicu, neskôr využívaný ako jeden z hlavných stavebných prvkov v starovekom Grécku či Ríme. Egyptania používali viacero druhov stĺpov, delených buď podľa pôdorysného tvaru drieku alebo podľa tvaru stĺpovej hlavice. Podľa pôdorysného tvaru drieku boli najrozšírenejšie stĺpy štvorcové, kruhové, osemuholníkové a pod. Stĺpových hlavíc používali tiež niekoľko druhov, najčastejšie s rastlinným motívom: hlavica palmová, lotosová (otvorená alebo zatvorená), papyrusová (otvorená alebo zatvorená), hlavica s motívom kvetov a v neskoršom období tzv. Hathorina hlavica tvorená portrétom bohyně Hathor.²⁴

V starovekom Egypte sa vyvinul zložitý kult mŕtvych, s ktorým úzko súviseli zádušné predstavy a spôsoby pochovávaní mŕtvych. Spočiatku sa v Egypte pochovávalo buď do podzemných komôr alebo do mohýl. Spojením týchto dvoch spôsobov pochovávaní vznikli tzv. mastaby. Tieto mastaby môžeme považovať za prvý prejav monumentálnej staroegyptskej architektúry, ktorý sa zachoval až do dnešných čias. Mastaby mali spravidla tvar skoseného ihlanu so sklonom stien okolo 75 stupňov. Mastaby mali rôzne rozmery – základňa v tvare obdĺžnika mala dĺžku od 10 do 50 m a šírku od 5 do 25 m. Výška sa menila podľa rozlohy od 3 do 12 m. Z rovnej strechy viedla šachta do sarkofágovej komory, ktorá bola pod zemou niekedy v hĺbke až 30 m. Spočiatku boli mastaby budované z nepálených tehál. Počas prvých dynastií používali mastaby aj egyptskí panovníci až kým sa z nich nevyvinuli pyramídy. Okrem nich si stavbu mastaby mohli dovoliť aj iní nekráľovskí príslušníci staroegyptskej spoločnosti, ktorí mali významné postavenie.²⁵

Postupom času sa architektúra mastáb menila a vznikali už mastaby veľkých rozmerov so zložitými podzemnými riešeniami komôr a s vonkajším areálom zádušných stavieb. Pravdepodobne najväčšiu mastabu si dal postaviť posledný faraón 4. dynastie Šepseskaf v Sakkáre. Je to prekvapivé, keďže všetci ostatní panovníci 4. dynastie si dali postaviť pyramídy obrovských rozmerov. Dnes je táto mastaba nazývaná Mastabat Faraún (Faraónova mastaba). Svojím vonkajším vzhľadom napodobňovala sarkofág a jej základňa mala rozmery 99,6 x 74,4 m a jej výška bola až 18 m. Spodná časť hrobky bola obložená červenou asuánskou žulou. Pred jej východnou stenou stál zádušný chrám a celý areál bol ohradený dvojítm múrom.²⁶

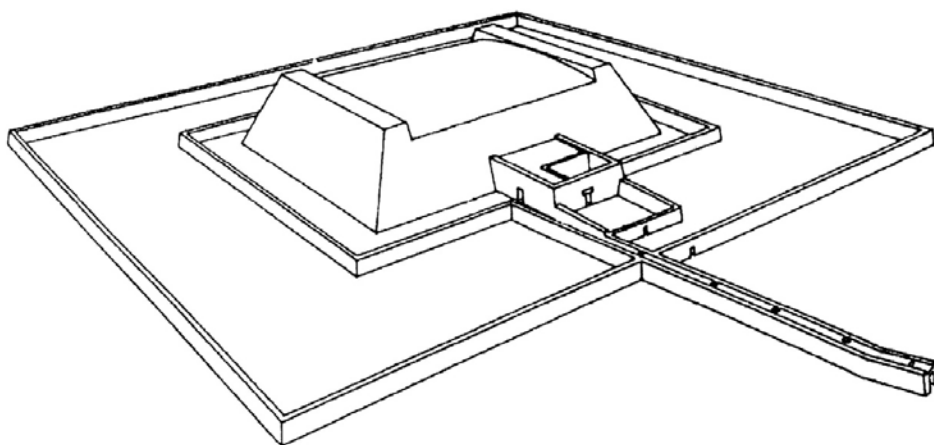
Z mastáb sa postupom času vyvinula najmonumentálnejšia pohrebná architektúra starovekého sveta, ktorú predstavuje pyramída. Pyramídy vznikli najpravde-

24 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svato-pluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 40; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 179-182, 196-202.

25 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 101-102; SYROVÝ, Bohuslav a kol. *Architektura – Svědectví dob. Přehled vývoje stavitelství a architektury*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1974, s. 51-52.

26 MAŘÍKOVÁ-VLČKOVÁ, Petra a kol. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. Praha : Libri, 2009, s. 135; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 233-238.

podobnejšie stupňovitým vrstvením jednotlivých mastáb na seba.²⁷ Pyramída nikdy nebola samostatným objektom, ale bola najvýznamnejšou súčasťou pyramídového komplexu. Vzhľad pyramíd sa nijak významne nemenil, významný rozdiel je len medzi pyramídami 3. a 4. dynastie. V 3. dynastii sa budovali najmä stupňovité pyramídy a od 4. dynastie sa ustálil klasický ihlanovitý tvar. Ďalšími významnými súčasťami pyramídového komplexu bol údolný chrám na brehu Nílu a zádušný chrám na úpätí pyramídy, ktoré boli spojené tzv. vzostupnou cestou, ktorú predstavovala krytá chodba. Pyramídový komplex obsahoval aj ďalšie objekty, napr. oveľa menšie satelitné pyramídy, rôzne administratívne, obytné, hospodárske budovy a pod.²⁸



Obr. 6. Ideálna rekonštrukcia mastaby a pohrebnejšieho areálu faraóna Šepseskafa v Sakkáre²⁹

Medzníkom vo vývoji monumentálnej kamennej architektúry v starovekom Egypte, ale aj vo svete je pyramídový komplex faraóna Džosera v Sakkáre. Džoser bol prvým panovníkom 3. dynastie a jeho pyramída je datovaná do doby okolo roku 2650 p. n. l. Tu bol po prvýkrát vo veľkej miere použitý nový stavebný materiál – vápenec, a taktiež tu bola postavená prvá veľká pyramída. Poznáme dokonca aj meno architekta tohto komplexu, ktorým bol Imhotep. Ide zároveň o prvého architekta v dejinách, ktorého poznáme po mene. Tento pyramídový komplex bol celý obklopený obrovskou priekopou o rozmeroch 750 x 600 m, ktorá mala šírku až 40 m. Areál bol ešte ohraničený mohutným múrom s 15 bránami, avšak len jedna brána bola skutočná a zvyšných 14 bolo nepravých. Vstupná chodba komplexu bola tvorená 20 stĺpmi vysokými až 6 m, ktoré boli postavené z bubnov.

27 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svato-pluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha : Sobotáles, 2005, s. 42.

28 SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 34-36; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 68-75.

29 MAŘÍKOVÁ-VLČKOVÁ, Petra a kol. *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*. Praha : Libri, 2009, s. 135.

Samotná Džoserova pyramída prešla dlhým stavebným vývojom. Spočiatku išlo o mastabu, ktorá bola následne dvakrát rozšírená. Stupňovitá mastaba bola v ďalších etapách prestavaná najprv na štvor a napokon na šesťstupňovú pyramídu. Základňa pyramídy má rozmery 109 x 121 m a jej výška je 62,5 m. V areáli pyramídového komplexu sa nachádzalo množstvo ďalších budov. Napríklad tzv. chrám „T“ s obdĺžnikovým pôdorysom, pozostávajúci z troch siení a troch vnútorných dvorov. Komplex sviatku „sed“ tvorili symbolické stavby, ktorých jadrom je otvorený dvor ohraňovaný kaplnkami, v ktorých sa nachádzali sochy. Okrem týchto budov sa v areáli nachádzal ešte tzv. Južný a Severný dom. Po pyramíde bol najdôležitejším objektom zádušný chrám, ktorý bol centrom kultu panovníka. Ten sa nachádzal na úpätí severnej strany pyramídy. V chráme sa nachádzala obvykle panovníkova socha.³⁰

Významnou stupňovitou pyramídou je pyramída v Medúme. Touto pyramídou sa zároveň začína éra pravých pyramíd. Staviteľom tejto pyramídy bol Snofru, zakladateľ 4. dynastie. Táto pyramída bola pôvodne stupňovitá, ale Snofru ju napokon dal dostavať na hladkostennú. Pôvodná pyramída mala sedem stupňov, ale po prestavbe ich už mala osem. Základňa pyramídy bola štvorcového pôdorysu o hrane 140 alebo 144 m a jej výška mala dosahovať 80 alebo až 92 m. Napokon ju Snofru dal obložiť a tým získala pyramída tvar klasického ihlanu. Dnešný podivný tvar tejto pyramídy má na svedomí buď to, že sa obloženie pyramídy časom zosunulo alebo existujú aj názory, že táto pyramída nebola nikdy dokončená. Práve táto pyramída vytvorila spojovací článok medzi stupňovitými a klasickými pyramídami.³¹

Snofru si počas svojej vlády dal postaviť ešte ďalšie dve pyramídy, tentoraz na lokalite Dahšúr. Prvou z nich je Lomená pyramída. Lomená preto, že pôvodný projekt počítal s dosť strmým uhlom steny až 60 stupňov, počas stavby zníženým na necelých 55 stupňov. Počas výstavby sa tento uhol vo výške 45 m opäť znížil až na 43 stupňov. Vďaka týmto zmenám získala pyramída svoj charakteristický tvar a označenie. Strana základne tejto pyramídy je dlhá skoro 190 m a jej výška je 105 m. Táto pyramída je výnimočná aj tým, že obsahuje až dva vchody, jeden na severnej stene a druhý na západnej. V interiéri bola použitá prečnelková klenba. Na južnom úpätí pyramídy sa prvýkrát objavuje aj menšia satelitná pyramída o rozmeroch základne 52 m a výške 26 m. Tak ako všetky egyptské pyramídy, aj táto mala svoj vlastný komplex budov s rôznymi kaplnkami, údolným a zádušným chrámom.

Asi 4 km severne od Lomenej pyramídy sa nachádza tretia Snofruova pyramída, tzv. Červená, pomenovaná kvôli farbe kameňa, z ktorého bola vybudovaná. Ide už o prvú klasickú pyramídu v tvare hladkého ihlanu. Sklon stien bol znížený na

30 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 86-89; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 138-141; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 102- 113; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 118-145; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 18-25.

31 SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 144-147; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 154-156; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 155-163; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 25-27.

45 stupňov a vďaka tomu má Červená pyramída najostrejší uhol zo všetkých egyptských pyramíd. Základňa pyramídy má rozmery hrany 220 m a jej výška bola pôvodne 104 m. Vo vnútri sa nachádzajú tri komory a aj v tejto pyramíde bola použitá prečnelková klenba. Červená pyramída bola potom vzorom pre veľkú Chufuovu pyramídu v Gíze.³²

Egyptskí panovníci 4. dynastie dosiahli dokonalosť výstavby pyramíd na lokalite Gíza. Tu boli postavené tri najznámejšie egyptské pyramídy. Najväčšia je Chufuova (Cheopsova) pyramída, potom Chafrénova (Rachefova) a napokon najmenšia Menkaureova (Mykerinova). Okrem nich sa tu nachádza aj pozoruhodná socha Sfingy. Veľká Chufuova pyramída je dodnes jediným skoro úplne zachovaným starovekým divom sveta.



Obr. 7. Veľké pyramídy v Gíze. Zľava Menkaureova, v strede Rachefova a vpravo Chufuova³³

Chufuova Veľká pyramída, nazývaná tiež „Chufu je na obzore“ je najväčšia egyptská pyramída aká kedy bola postavená. Dĺžka strany základne je 230 m a jej výška je neskutočných 146,5 m. Sklon stien pyramídy je 51°50'. Materiál na výstavbu jadra pyramídy je z miestneho vápence, ale jeho obloženie bolo už z iného jemného bieleho vápence z pohoria Mukkatam. Zložitý systém miestností umiestnených ako v podzemí, tak aj v tele pyramídy patrí k vrcholným dielam nielen staroegyptskej,

32 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 90-91; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 142-145; VERNER, Miroslav. *Pyramídy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 168-181; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 27-29.

33 <http://www.mrwallpaper.com/view/Pyramids-Egypt-1920x1080/>

ale aj starovekej architektúry vôbec. Pôvodný vchod do pyramídy sa nachádza v jej severnej stene a je len 96 cm vysoký. Pyramída je pretkaná celým radom chodieb a šacht, medzi ktoré patrí tzv. Veľká galéria, ktorá je jedným z vrcholných diel staroegyptskej architektúry. Táto Veľká galéria je dlhá 47,8 m a jej výška sa pohybuje od 8,5 do 8,7 m. Strop galérie je tvorený nepravou klenbou zo siedmich siedmich vrstiev obrovských vápencových blokov. V pyramíde sa nachádzajú celkom tri podzemné komory. Jedna v podzemí a dve v tele pyramídy – kráľova a kráľovná komora. Kráľovná komora je celá z vápencových blokov a je zastropená sedlovým stropom. V oboch komorách sa nachádzajú úzke šachty na severnej a južnej stene komory, ktoré smerujú šikmo hore. Tieto šachty mali zrejme astronomický, kultový alebo vetrací význam. Kráľova komora, v ktorej bol Chufu pravdepodobne aj pochovaný, predstavuje ďalší architektonický div. Kvôli veľkému tlaku, ktorý na komoru vytvárala hmota pyramídy, bola celá komora postavená z červenej žuly. Má plochý strop tvorený z deviatich obrovských žulových blokov, ktorých hmotnosť je dokopy viac ako 400 ton. Konštrukciu stropu tvorí päť odľahčovacích komôr. Komory sú nízke a ich plochý strop je z nahrubo opracovaných žulových blokov a až najvyšší zo stropov je tvorený sedlovou konštrukciou. Bočné steny komory sú postavené zo žuly a z vápenca.

Veľká pyramída bolo ohraničená 3 m vysokým múrom. Na úpätí východnej steny stál zádušný chrám, tvorený otvoreným pilierovým dvorom, ktorý mal bazaltovú dlažbu a v jeho strede pravdepodobne stál oltár. V západnej časti chrámu sa nachádzala hlavná kultová miestnosť. V bezprostrednej blízkosti pyramídy bolo objavených päť jám, v ktorých sa nachádzali lode. V Chufuovom pyramídovom komplexe sa nachádza ešte jedna malá kultová pyramída a ďalšie tri menšie pyramídy, pripisované kráľovným. Tieto malé pyramídy mali tiež svoje zádušné chrámy.³⁴

Druhou najväčšou egyptskou pyramídou je Rachefova, stojaca vedľa Chufuovej. Aj keď bola pôvodne asi o 3 m nižšia než Chufuova, pôsobí vyššia, keďže stojí na vyššie položenej časti Gízskej plošiny. Strana základne tejto pyramídy je tiež 230 m a jej výška je 143,5 m. Má o niečo strmší sklon 53°10'. Jadro pyramídy bolo rovnako vybudované z miestneho vápenca a jej obloženie bolo v spodných vrstvách z červenej žuly a zvyšok z vápenca, z ktorého sa zachovala obložená časť pod vrcholom pyramídy. Do pyramídy boli vybudované dva vchody. Jeden v severnej stene pyramídy a druhý sa nachádza až 30 m severne od pyramídy, spojený s pyramídou podzemnou chodbou. V úrovni základne pyramídy sa nachádzajú dve komory. Prvá, menšia slúžila zrejme k uloženiu pohrebnej výbavy a druhá už bola samotnou pohrebnou komorou. Pohrebná komora je zastropená sedlovým stropom, tvoreným obrovskými vápencovými blokmi. Aj Rachefova pyramída bola ohradená múrom

34 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 62-65; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizácií*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 54-55; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 126-131; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 46-57; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 181-204; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 30-33.

a dvor komplexu bol vydláždený vápencovými doskami. Na južnej strane sa nachádza jedna malá, skoro celkom zničená pyramída.

Zádušný chrám mal obdĺžnikový pôdorys a bol vybudovaný z vápenca. Bol tvorený vstupnou sieňou, otvoreným dvorom, piatimi kaplnkami s panovníkovými sochami, skladmi a oboetnou sieňou. Zádušný a údolný chrám boli spojené vzostupnou cestou, ktorá bola pravdepodobne zastrešená, postavená z vápencových blokov a zvonku bola obložená blokmi červenej žuly. Údolný chrám má skoro štvorcový pôdorys a jeho múry boli postavené z obrovských blokov, ktoré vážili až 150 ton. Obklad bol z červenej žuly. Centrálnu časť chrámu predstavuje tzv. pilierová sieň, ktorej pôdorys má tvar písmena T. Pilierov bolo 16 a boli vyhotovené z červenej žuly. Tieto piliere podopierali architráv, na ktorom boli uložené stropné dosky. Podlaha siene bola vydláždená alabastrovými doskami a pozdĺž bočných stien stálo celkom 23 Rachefových sôch. Tento chrám je zároveň najlepšie zachovaným údolným chrámom z obdobia Starej ríše.³⁵

Poslednou veľkou pyramídou v Gíze, a zároveň najmenšou z troch veľkých pyramíd je Menkaureova pyramída. Dĺžka strany jej základne je 104,6 m a jej výška je „iba“ 66,5 m. Sklon stien je 51°20'. Jej jadro je rovnako ako u predošlých pyramíd z miestneho vápenca. Spodná časť pyramídy, asi do výšky 15 m, bola obložená červenou žulou a zvyšok pravdepodobne tiež bielym vápencom. Vchod leží v severnej stene pyramídy a zostupuje do podzemia, kde sa nachádzajú komory. Pohrebná komora má obdĺžnikový pôdorys a je celá z červenej žuly. Zo žuly je aj sedlový strop, pričom spodná časť stropu je vysekaná a napodobňuje klenbu.

Zádušný chrám je štvorcového pôdorysu, ale za vlády Menkaureho ešte nebol dokončený. Chrám bol tvorený dlhou vstupnou sieňou, otvoreným dvorom, oboetnou sieňou a piatimi skladmi. Údolný chrám mal štvorcovú predsieň so štyrmi stĺpmi, otvorený dvor a oboetnú sieň s alabastrovým oltárom. Na južnej strane pyramídy sa nachádzajú ešte tri menšie pyramídy patriace jeho manželkám.³⁶

K trom veľkým pyramídam v Gíze neodmysliteľne patrí aj Veľká Sfinga. Ide o kolosálnu sochu ležiaceho leva s hlavou muža, zrejme panovníka. Jej dĺžka je 73,5 m a výška až 20 m. Bola vytesaná z výbežku vápencového podlažia. Je orientovaná vo východo-západnom smere, pričom sa díva na východ. Jej telo bolo pôvodne namaľované červeno-okrovou farbou. Nie je isté, ktorý panovník ju dal vytesať, ale pre-

35 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 67; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizácií*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 57; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 126-131; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 58- 63; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 209-218; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 33-35.

36 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 67; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizácií*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 57; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 126-131; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 72- 74; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 223-233.

vláda názor, že to bolo za vlády faraóna Rachea. Sfinga mala dokonca svoj vlastný chrám, tzv. chrám Sfingy.³⁷

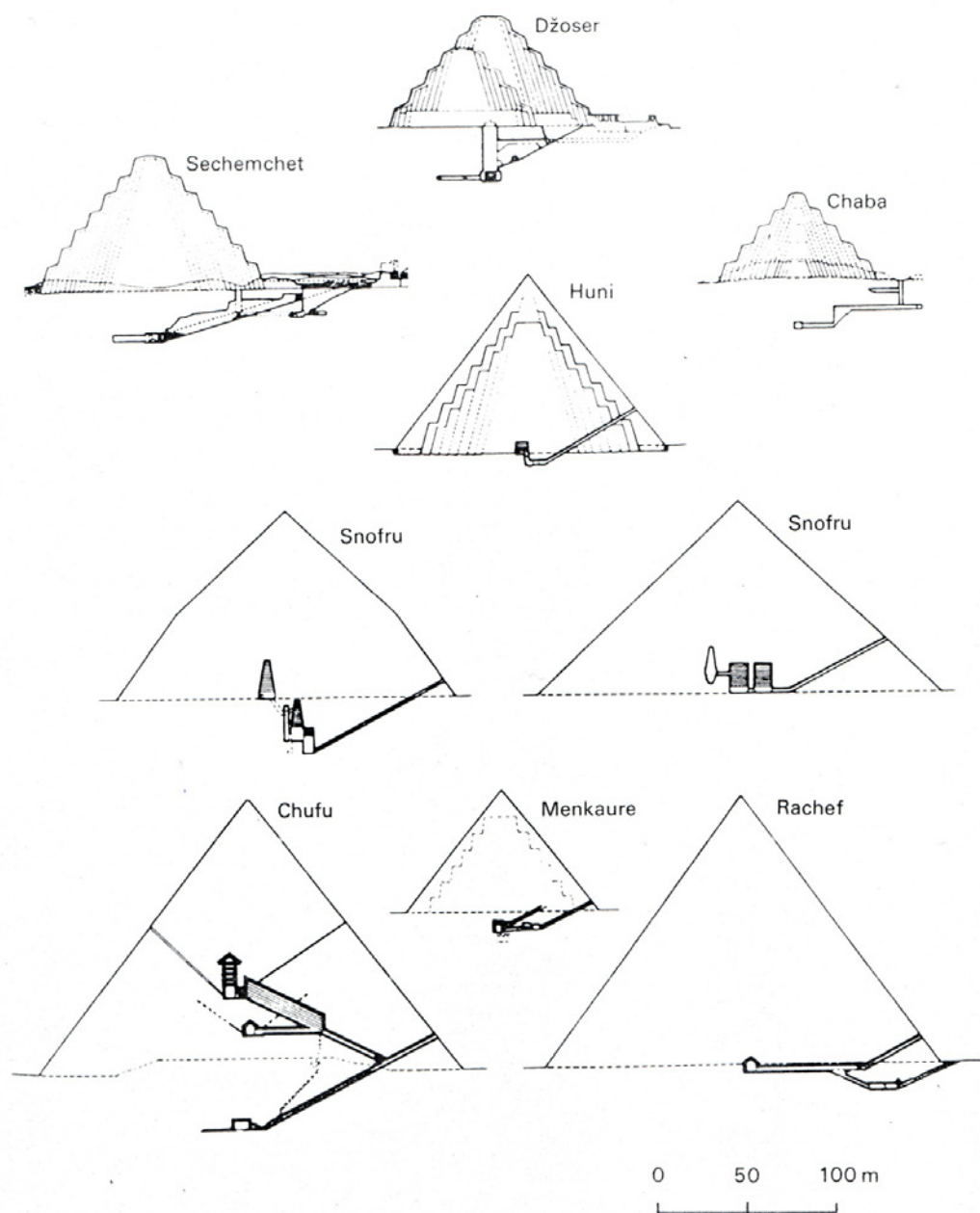
Ako sme už spomínali, pyramídy 4. dynastie dosiahli svoju dokonalosť a už nikdy neboli prekonané. Panovníci neskorších dynastií si síce tiež stavali pyramídy, ako svoje miesta posledného odpočinku, ale už nikdy nedosiahli monumentalitu pyramíd 4. dynastie, resp. Starej ríše. Pyramídy sa v neskoršom období stavali na viacerých lokalitách. Okrem už spomínaných ako Sakkára, Dahšúr, Medúm či Gíza sa pyramídy nachádzajú ešte napr. v Abú Rawáši, Abúsíre, Lište či vo Fajjúmskej oáze. Celkom sa na území Egypta nachádza až okolo 100 pyramíd.

Dodnes nás pyramídy fascinujú svojou dokonalosťou a impozantnosťou. Avšak, ešte ani dnes nie je uspokojivo zodpovedaná otázka ako boli tieto monumentálne stavby postavené, ako sa premiestňovali obrovské bloky kameňa, ako sa dvíhali do výšky a pod., ale existuje o tom viacero teórií. Pri výstavbe pyramíd sa s určitosťou používali obrovské rampy rôznych typov, jednoduché zdvíhacie zariadenia, na presun kamenných blokov po vode lode a po súši sane alebo kmene stromov. Najdôležitejšia však bola ťažká manuálna práca egyptských robotníkov, ktorých presný počet dodnes nepoznáme.³⁸ Zaujímavý opis výstavby pyramíd nám zanechal aj Herodotos. Opis obsahuje veľa pravdivých informácií, ktoré boli už aj archeologicky potvrdené, avšak v niektorých prípadoch, ako bol napr. počet stavebných robotníkov uvádza nadnesené údaje. Herodotos píše, že „Cheops všetkých prinútil, aby pracovali pre neho. Jedni museli vláčiť balvany z lomov v Arabských horách až k Nílu, iným nariadil, aby tieto balvany prepravené cez rieku na pltiach prevzali a vliekli ich k Líbyjskému pohoriu. Striedavo tu pracovalo stotisíc ľudí vždy po troch mesiacoch. Desať rokov trvala utláčateľnému ľudu výstavba cesty, po ktorej sa ťahali balvany. Postavená je z hladkých kameňov s vyrytými obrazmi zvierat. Uplynulo 10 rokov, kým bola hotová táto stavba cesty a stavby podzemných komôr v pahorku, na ktorom stoja pyramídy. Stavba samej pyramídy trvala 20 rokov. Je štvorhranná a každé jej priečelie je všade široké osem pletier a vysoká je tiež toľko; postavená je z hladných balvanov, čo najlepšie spojených. Ani jeden z balvanov nie je menší než 30 stôp. Stavba pyramídy prebiehala takto: Stavala sa ako schody, ktorým niekto hovoril výstupky, niekto stupne. Keď postavili prvý schod, zdvíhali ostatné kamene strojom zhotoveným z krátkych drevených tyčí. Takto dvíhali kamene zo zeme na prvý schod. Keď sa kameň naň dostal, položil sa na druhý stroj postavený na prvom schode, z toho sa potom ťahal na ďalšom stroji na druhý schod. Koľko bolo schodov, toľko bolo aj strojov. Najprv sa dokončil vrchol pyramídy, potom dostavali susedné vrstvy, nakoniec prízemie a najspodnejšie časti.“³⁹

37 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Staroveký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 68-69; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 135; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 64-71; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 218-221.

38 FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizací*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 62-63; MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 100-133; SILIOTTI, Alberto – HAWÁS, Zahi. *Průvodce egyptskými pyramidami*. Praha : Slovart, 2004, s. 40-45; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 96-115.

39 HERODOTOS. *Dejiny*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 147-148. Preklad: ŠPAŇÁR, Július.



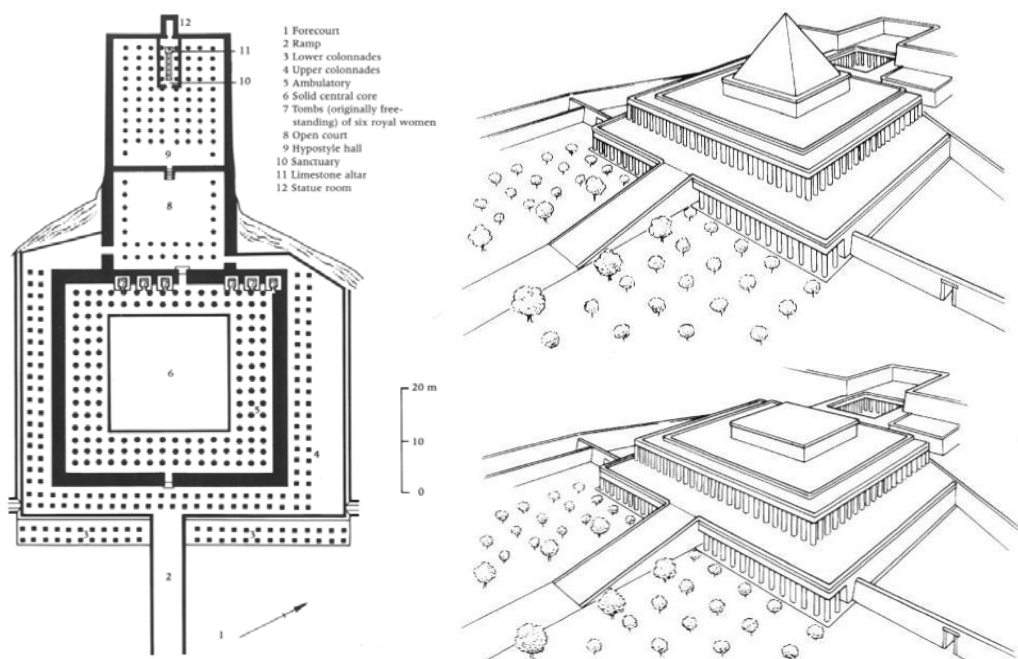
Obr. 8. Stavebný vývoj egyptských pyramíd v období Starej ríše počas vlády 3. a 4. dynastie (asi 2700 – 2180 p. n. l.)⁴⁰

V období Strednej ríše sa síce pyramídy ešte budovali, ale už nikdy nedosiahli veľkoleposť pyramíd Starej ríše. V tejto dobe sa začína presadzovať odlišná pohrebna architektúra. Ide o skalné hrobky, resp. aspoň sčasti zapustené do skalných

40 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 124.

masívov. Tieto hrobky zatiaľ neboli skrývané pred vykrádačmi hrobov, ale boli identifikovateľné monumentálnymi stavbami.⁴¹

Najväčšou a najznámejšou hrobkou tohto typu z čias Strednej ríše je Mentuhotepova terasovitá hrobka v Dér el-Bahrí (okolo 2100 – 1955 p. n. l.). Tento pohrebný komplex tvoril údolný chrám, vzostupná cesta dlhá až 1 200 m, stupňovitá terasovitá stavba zádušného chrámu zapustená do skalného masívu a podzemná pohrebná komora. Mohutný terasovitý zádušný chrám bol prístupný širokou rampou. Chrám sa skladal z dvoch terás ohraničených dvoma radmi mohutných pilierov. Stavba na úrovni hornej terasy bola skoro celkom zničená a jej rekonštrukcia nie je jednoznačná. Buď išlo o pyramídu alebo o masívnu stavbu obdĺžnikového pôdorysu s rovnou strechou.⁴²



Obr. 9. Mentuhotepova terasovitá hrobka v Dér el-Bahrí. Pôdorys a rekonštrukcie jej možného vzhľadu⁴³

V období Novej ríše sa pohrebná architektúra uberala úplne iným smerom. Egypťskí panovníci si už nestavali pyramídy, ani veľké pohrebné komplexy. Budovali sa síce veľké zádušné chrámy, tie však neslúžili pochovávaniu, ale praktizovaniu kultu faraóna už za jeho života. Išlo o tzv. chrámy miliónov rokov v západných

41 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 125.

42 SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrám, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 246-249; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebníctví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 125-127; VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 324-330.

43 VERNER, Miroslav. *Pyramidy – tajemství minulosti*. Praha : Academia, 1997, s. 326-327.

Thébach. Boli to napr. chrám Amenhotepa III. (najväčší chrám starovekého Egypta), chrám kráľovny Hatšepsovet, chrám Sethiho I. atď. Kráľovské hrobky sa začali pred očami obyvateľstva skrývať do podzemia. Faraóni si takto chceli uchovať aj svoju pohrebnú výbavu pred vykrádačmi hrobov. Najznámejšie skalné pohrebisko egyptských panovníkov sa nachádza v západných Thébach. Ide o známe Údolie kráľov a Údolie kráľovien. V Údolí kráľov sa nateraz nachádza 62 známych hrobiek a v Údolí kráľovien až 80 hrobiek.⁴⁴

Spomenuli sme si už egyptské chrámy zasvätené kultu panovníka ako boli zádušné a údolné chrámy, či chrámy miliónov rokov. Teraz sa pozrieme na architektúru chrámov zasvätených egyptským bohom. V Egypte sa vyvinulo nesmierne zložité a bohaté náboženstvo. Staroegyptské náboženstvo sprevádzalo egyptského človeka po celý život, doslova na každom kroku. Spolu s rozvojom náboženstva sa rozvíjala aj monumentálna chrámová architektúra, ktorá v období Novej ríše dosiahla svoj vrchol.

V starovekom Egypte neexistoval normalizovaný typ chrámu, aj keď sa postupom času začali presadzovať niektoré spoločné architektonické prvky. Rozdiel medzi chrámom boha a kráľovským chrámom bol najmä v tom, že chrám boha nebol ukončeným stavebným objektom, ale každý faraón mohol pokračovať v jeho rozširovaní či prestavbe. V najstarších dobách šlo o jednoduché stavby postavené z dreva či rákosu, ojedinele sa objavujú a chrámy zo sušených tehál.

Počas Starej ríše boli chrámy bohov oveľa skromnejšie stavby, než chrámy zasvätené panovníkom. Chrámy bohov sa budovali zo sušených tehál a chrámy panovníkov boli veľké a zložité kamenné stavby s bohatou reliéfnou výzdobou. V tomto období sa ustálili niektoré základné architektonické prvky chrámov. Išlo o stavby obdĺžnikového pôdorysu obklopené mohutným múrom. Chrám sa členil do symetricky usporiadaných priestorov. V prednej časti sa nachádzal otvorený dvor a v zadnej časti tmavá kultová svätyňa so sochou daného boha.

V období Strednej ríše sa objavujú nové architektonické prvky ako napr. priečelie zdobené piliermi. Svätyňa sa začala skladať už z troch komôr, pred ktorými vznikol vestibul so stĺpmi a piliermi. Čelná strana ochranného múru chrámu, kde sa nachádzal aj vchod, sa začala meniť na pylón. Išlo o masívne stavby s dvoma vežami, medzi ktorými sa nachádzal vstup do chrámu. Aj v tomto období sú chrámy bohov ešte oveľa menšie než chrámy zasvätené panovníkom. Až koncom Strednej ríše, počas 12. dynastie, sa veľkosť týchto chrámov začala zväčšovať a interiér bol už viac členitý.⁴⁵

Počas Novej ríše sa budovali chrámy zasvätené bohom obrovských rozmerov a komplikovaných pôdorysov, pričom prekonal architektúru zádušných chrámov egyptských panovníkov. Cestu do chrámu začala zdobiť aleja sfíng, vchod bol tvorený dvoma mohutnými pylónmi, pred ktorými sa obvykle nachádzali kolosálne

44 VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 41-45; WE-EKS, Kent R. a kol. *Údolí králů. Hrobky a zádušní chrámy západních Théb*. Čestlice : Rebo Productions, 2011. 434 s.

45 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 120-121, 124-125; VERNER, Miroslav. *Chrám světa. Svatyně, kulty a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 496-516.

sochy alebo obelisky. Za vstupom sa nachádzalo otvorené nádvorie a za ním stĺpová sieň, tzv. hypostylos. Za hypostylosom nasledoval celý rad svätýň, ako napr. sieň bárky. Poslednou časťou chrámu bola samotná svätyňa boha s jeho sochou. Súčasťou chrámov bolo už aj umelé jazero a slnečná svätyňa s otvoreným dvorom.⁴⁶

Najväčšie a najznámejšie chrámové komplexy Novej ríše boli postavené v Thébach. Ide o chrám v Karnaku a chrám v Luxore. Tieto chrámy boli vzájomne spojené širokou cestou a boli to najvýznamnejšie náboženské centrá starovekého Egypta.

Karnacký chrámový komplex vznikol postupným budovaním a prestavbami počas vlády viacerých panovníkov. Tento chrám bol v prvom rade zasvätený Ammónovi, jeho božskej manželke Nut, resp. Mut a ich synovi Chonsuovi. Prístupovú cestu do chrámu lemovala aleja sfíng. Pred vstupnými pylónmi sa nachádzali dva obelisky. Za vstupom sa nachádzalo otvorené nádvorie, za ktorým bol hypostylos na vyvýšenej podlahe a za ním svätyňa bárky a svätyňa boha. Hypostylos v Karnaku je najväčším priestorom s kamenným stropom na svete. Jeho rozmery sú 152 x 51 m a strop je nesený až 134 stĺpmi. Nasledovalo druhé nádvorie, za ktorým sa už nachádzali len vedľajšie budovy, ako sklady či byty chrámového personálu. Celý chrámový komplex bol obklopený dvojitém múrom. Ako sme už spomínali, egyptské chrámy sa stále stavebne dopĺňali a chrám v Karnaku je toho najlepším príkladom. Postupne boli budované ďalšie pylóny, až ich nakoniec bolo celkom 10. Skoro každý panovník tu dal vybudovať buď pylón, menší chrám, kaplnku alebo svätyňu. Súčasťou chrámu bolo aj posvätné jazero.

Chrámy v Luxore bol založený Amenhotepom III. a rozširovaný najmä za vlády Tutanchamona a Ramessa II. Najstarší chrám bol tvorený veľkým nádvorím s dvojitém stĺporadím, ktoré ústilo do svätyne s 32 stĺpmi. Rovnako ako v iných chrámoch aj tu sa nachádzal hypostylos a dokonca až tri svätyne s bárkami. Za nimi sa nachádzala ďalšia stĺpová sieň a napokon svätyňa a tri kaplnky. Vstup do chrámu bol tvorený monumentálnymi pylónmi, pred ktorými sa tiež nachádzali obelisky.⁴⁷

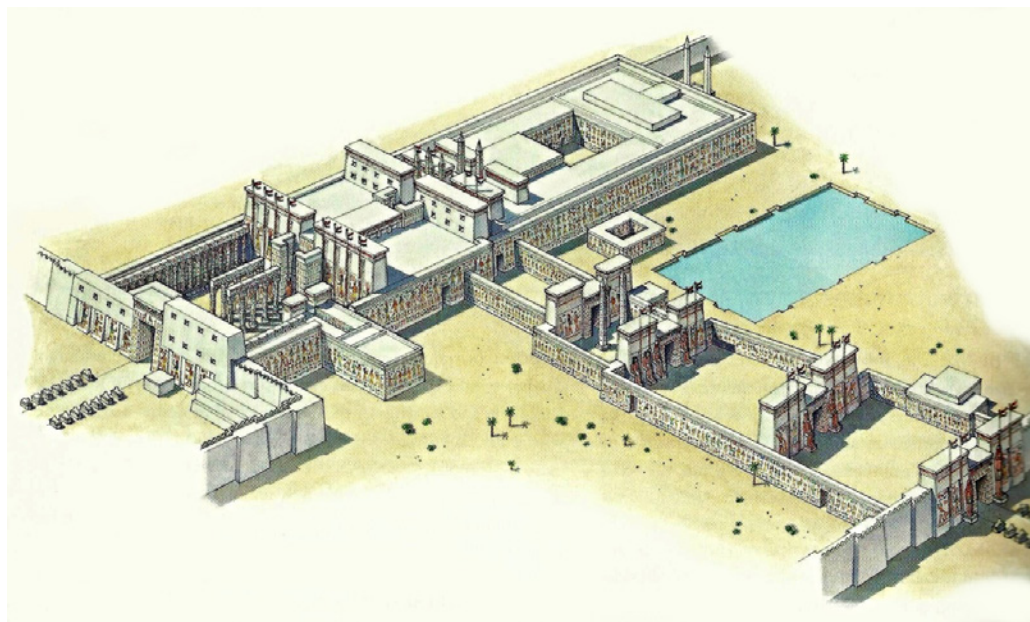
V neskorších obdobiach Neskorej, Ptolemaiovskej a Rímskej doby sa charakteristickým stavebným prvkom egyptských chrámov stali stĺpy s kompozitnými hlavicami, ktoré boli v tvare listov, kvetov alebo ovocia. Novým prvkom sú tiež krypty umiestnené v obvodových múroch chrámu alebo v podzemí.⁴⁸ Aj keď egyptské

46 VERNER, Miroslav. *Chrámy sveta. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 517-522.

47 AGNESE, Giorgio – RE, Maurizio. *Starověký Egypt. Umenie a archeológia krajiny faraónov*. Bratislava : Slovart, 2003, s. 108-120; DELLA FINA, Giuseppe M. a kol. *Svět archeologie*. Praha : Euromedia Group – Knižní klub, 2009, s. 104-109; FERRERO, Giorgio. *Egyptané. Poklady starobylých civilizací*. Praha : Euromedia Group – Knižný klub, 2007, s. 148-152; MICHAŁOWSKI, Kazimierz – DZIEWANOWSKI, Andrzej. *Karnak*. Bratislava : Tatran, 1971. 120 s.; MICHAŁOWSKI, Kazimierz – DZIEWANOWSKI, Andrzej. *Luxor*. Bratislava : Tatran, 1972. 102 s.; PIJOAN, José. *Dejiny umenia 1*. Bratislava : Ikar, 1998, s. 91-97; SILIOTTI, Alberto. *Egypt. Chrámy, bohové a lidé*. Praha : Rebo Productions, 1995, s. 158-181; VERNER, Miroslav. *Chrámy sveta. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 175-236.

48 SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha : Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 159-166; VERNER, Miroslav. *Chrámy světa. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*. Praha : Academia, 2010, s. 523-529; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha : ČVUT, 2005, s. 52-56.

chrámy mali svoju pôsobivú architektonickú formu, v iných civilizáciách starovekého sveta nenašli svojich pokračovateľov, ktorí by sa nimi inšpirovali a zostali tak charakteristickým druhom monumentálnej architektúry starých Egypťanov.⁴⁹



Obr. 10. Ideálna rekonštrukcia chrámového komplexu v Karnaku – Thébach⁵⁰

Stať o starovekej monumentálnej egyptskej architektúre ukončíme stručnou charakteristikou ojedinelého stavebného diela svetovej architektúry – obeliskom. Obelisk je voľne stojaci, smerom hore sa zužujúci kamenný monolit, ktorý je ukončený pyramidionom. Väčšina egyptských obeliskov bola vytesaná zo žuly, niekoľko ich bolo z kremenca alebo čadiča. Prvé obelisky klasického štíhleho tvaru vztyčovali zrejme už panovníci 5. dynastie okolo polovice 3. tisícročia p. n. l. a boli vztyčované na počesť slnečného boha Re. Najväčšie obelisky sú až 30 m vysoké a majú hmotnosť až 350 ton. Medzi kolosy patrí aj napr. obelisk Senvosreta I. z 12. dynastie, ktorý je vyhotovený z červenej žuly a je vysoký 20,4 m s hmotnosťou 121 ton alebo obelisk Sethiho I. z 19. dynastie, tiež z červenej žuly, vysoký 23,2 m s hmotnosťou až 235 ton.⁵¹

Ako sme mohli vidieť, staroveká egyptská architektúra má svoje opodstatnené miesto v dejinách svetovej architektúry. Prešla niekoľko tisícročným zložitým vývojom od monumentálnych pyramíd Starej ríše až po nesmierne architektonicky prepracované chrámy Novej ríše.

49 DUDA, Emil. *Dejiny staviteľstva*. Bratislava : Iris, 2005, s. 91.

50 DELLA FINA, Giuseppe M. a kol. *Svět archeologie*. Praha : Euromedia Group – Knižní klub, 2009, s. 107.

51 MALINA, Jaroslav – PAVEL, Pavel. *Jak vznikli největší monumenty dávnověku*. Praha : Svoboda, 1994, s. 306-317; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha : Slovart, 2005, s. 263-266.

Civilizácie starovekej Mezopotámie a starovekého Egypta sa vyvíjali v rovnakom časovom období a každá si vytvorila svoju vlastnú monumentálnu architektúru. To však neznamená, žeby sa navzájom v architektúre ničím od toho druhého neinšpirovali. Zásadným prínosom mezopotámskej architektúry bol objav valenej klenby, avšak tá bola v tomto prostredí zatiaľ nedocenená a veľmi málo používaná. Staroveký Egypt prispel do vývoja architektúry najmä architráovým systémom, skladajúcim sa zo stĺpov a prekladov. Tento architráový systém neskôr prebrali od Egyptanov starovekí Gréci, vďaka ktorému si mohli vytvoriť svoje jedinečné architektonické slohy. Egyptania vo veľkej miere prispeli aj k rozvoju stavebnej techniky, najmä čo sa týka premiestňovania a zdvíhania obrovských kamenných blokov, či už pri výstavbe pyramíd alebo obeliskov. Obelisk môžeme tiež považovať za predchodcu rímskeho triumfálneho stĺpu. V týchto civilizáciách bola často používaná najmä nepravá prečnelková klenba, ktorá sa začala šíriť do Egejskej oblasti, kde zohrala dôležitú úlohu v architektúre mykénskych hrobiek. Pravdepodobne tu boli položené základy smerujúce k vývoju kupoly, neskôr rozšírenej najmä v rímskej architektúre.

ROZHOVORY



*Monumento aos Descobrimentos – Pamätník objaviteľom (1960)
na pamiatku všetkým Portugalcom, ktorí sa zúčastnili námorných objavov
v 15. a 16. storočí. Foto Peter Švorc*

K VZNIKU PREŠOVSKÉJ UNIVERZITY V PREŠOVE

Rozhovor s prof. RNDr. Levom Bukovským, DrSc.,
bývalým rektorom UPJŠ v Košiciach



Prof. Lev Bukovský v rozhore s Lukášom Hedmegom

V roku 2019 si Filozofická fakulta Prešovskej univerzity (FF PU) pripomína 60 rokov od svojho založenia v roku 1959. Vtedy vznikla ako jedna z dvoch zakladajúcich fakúlt novozriadovanej Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (UPJŠ) so sídlom v Košiciach. Pretransformovala sa z Pedagogického inštitútu a z Filologickej fakulty Vysokej školy pedagogickej do novej podoby

a súčasťou novej univerzity. Druhou zakladajúcou fakultou UPJŠ bola Lekárska fakulta so sídlom v Košiciach. V roku 1963 bola zriadená Prírodovedecká fakulta, ku ktorej v roku 1964 pribudla Pedagogická fakulta so sídlom v Prešove. Poslednou fakultou, ktorá sa začlenila do tohto zväzku, bola v roku 1973 Právnická fakulta so sídlom v Košiciach. K rozšíreniu univerzity o ďalšie dve fakulty došlo v roku 1990, keď sa UPJŠ rozšírila o Pravoslávnu bohosloveckú a Gréckokatolícku bohosloveckú fakultu. K 1. januáru 1997 pôvodná UPJŠ prestala jestvovať, keďže zákonom č. 361/1996 Z. z. o rozdelení UPJŠ v Košiciach vznikla de iure nová UPJŠ v Košiciach, no už bez filozofickej, pedagogickej fakulty a dvoch bohosloveckých fakúlt, ktoré sa stali súčasťou novej – Prešovskej univerzity.

Vznik PU nebol dielom náhody, jej založenie sa pripravovalo už dva roky predtým, spočiatku len v kruhu zainteresovaných osôb, bez širšej diskusie na akademickej pôde o zmysle a význame takéhoto kroku. Impulzy pre vznik novej regionálnej univerzity prichádzali viac z externého ako interného prostredia a zodpovedali vtedajšiemu „všeobecnému“ trendu delenia všetkého, čo sa na Slovensku dalo rozdeliť. Akademická obec filozofickej fakulty odmietala rozdelenie UPJŠ s poukazaním na potrebu silnej univerzity, sídliacej na východnom Slovensku, do istej miery aj ako protiváha „bratislavocentrickej“ Komenského univerzite, ale aj s reflektovaním vzrastajúcej akademickej konkurencie už nielen slovenského, ale medzinárodného charakteru, s čím bola logicky spätá úloha posilniť vedeckovýskumný i pedagogický potenciál celej univerzity a jej jednotlivých fakúlt. V tom čase české univerzity (najmä Karlova univerzita v Prahe, Masarykova univerzita v Brne, Palackého univerzita v Olomouci, ale aj iné), ako najväčší „odberateľ“ tvorivého a ambiciózneho študentského potenciálu zo Slovenska, a osobitne z východného Slovenska, predstavovali ešte len potenciálnu hrozbu odlivu mladých ľudí, ktorá sa začala reálne naplňať v nasledujúcom 21. storočí, keď vynikajúci absolventi tunajších stredných škôl častejšie začali „prehliadať“ obe východoslovenské univerzity a nasmerovali svoje plány i kroky na iné akademické pracoviská.

Príprava podmienok pre vznik PU neprebiehala transparentne, ale splnila svoj cieľ. Dnes je už súčasťou akademických a politických dejín novodobého Slovenska a určite si skôr či neskôr vyslúži pozornosť historikov novovekých dejín Slovenska. V internetovom časopise Dejiny chce jeho redakcia vytvoriť priestor pre zachytenie a priblíženie tohto procesu, a to na začiatok rozhovorom s posledným rektorom pôvodnej UPJŠ so sídlom v Košiciach, prof. RNDr. Levom Bukovským, DrSc. (*9. september 1939, rektor UPJŠ v rokoch 1991 – 1996), ktorý bol ako štatutár univerzity bezprostredne vtiahnutý do procesu delenia univerzity a jej pretvárania na dva samostatné právne akademické subjekty.

- pš -

Lukáš Hedmeg: Pán profesor, ako ste ako rektor vnímali miesto prešovských fakúlt v rámci UPJŠ?

Lev Bukovský: Pre mňa ako rektora, odmenou za námahu bolo veľké duševné obohatenie z poznania iných odborníkov na UPJŠ ako matematikov a fyzikov. S tými som bol v dennom styku, rozumeli sme si a pracovali sme na odborných problémoch. Ale naraz som poznal aj iné myslenie – myslenie teológov, právnikov, lekárov, filozofov, historikov, literátov, ale aj iných. Mne sa otvoril nový svet, ktorý som sa snažil poznať. A tu hrala podstatnú úlohu filozofická fakulta, jej učitelia a nové dve teologické fakulty: pravoslávna a gréckokatolícka. Samozrejme som pokladal tieto fakulty za neoddeliteľnú súčasť univerzity.

Lukáš Hedmeg: Vari namiesto je otázka riešenia postavenia prešovských fakúlt UPJŠ.

Lev Bukovský: Nerozumiem celkovo otázke o riešení postavenia prešovských fakúlt. Som presvedčený, že všetko (hlavne financie) sa riešilo transparentne a spravodlivo – podľa potreby a možností. Ja som vnímal všetky fakulty ako rovnocenné so svojimi špecifikami. Jediná, ktorá potrebovala osobitnú pomoc, bola novovznikajúca gréckokatolícka fakulta. Samozrejme boli problémy aj inde. Podľa môjho vnímania situácie prešovské fakulty sa málo zapájali do práce UPJŠ ako celku. Možno to vzniklo historicky, ale nedarilo sa mi to odstrániť. Napríklad, keď som nastúpil do funkcie rektora, nepoznal som jednotlivých učiteľov fakúlt, a tak som si vyberal prorektorov na základe návrhov fakúlt. Žiadal som vedenia fakúlt, aby mi navrhli kandidátov na prorektorov a ja som si už potom vybral jednotlivých prorektorov – ako rektor som mal na to právo, lebo ja som poveroval prorektora vedením určitej agendy, za ktorú som de facto zodpovedal ja. Košické fakulty boli iniciatívne, niektoré dokonca veľmi a prorektora mi aj vnútili. V obidvoch funkčných obdobiach mi prešovské fakulty okrem docenta Milana Ďuríčka neponúkli nikoho. Nepokladal som za vhodné mať prorektora z prírodovedeckej fakulty (kde som ja pôsobil), ale nepodarilo sa mi získať kandidáta na prorektora pre vedecký výskum. Tak som si prezrel učiteľov prírodovedeckej fakulty, ktorých som poznal a vybral som si prof. Ivana Ahlersa, DrSc. Tento podľa mňa túto úlohu vynikajúco zvládol. Z prevahy košických prorektorov – traja proti jednému prešovskému – potom pramenila taká stále pocitovaná nespravodlivosť a možno, mne sa zdalo, aj pocit menejcennosti. Snažil som sa maximálne komunikovať s prešovskými fakultami, často som ich

navštevoval, osobne poznával učiteľov, ale uvedený problém som asi nevyriešil. Uvediem len dve perličky. Stalo sa mi, že som stretol naraz na chodbe prešovskej budovy UPJŠ dvoch prešovských učiteľov a na moje prekvapenie som zistil, že sa nepoznajú – ja som ich navzájom predstavoval. Druhá perlička. Nepamätám sa, že by som bol ako rektor na promócií niektorej košickej fakulty, tam chodili prorektori. Ja som chodil do Prešova.

Lukáš Hedmeg: Kedy a odkiaľ začali prichádzať požiadavky na rozdelenie UPJŠ?

Lev Bukovský: Prednosta Okresného úradu v Prešove Ing. Igor Máthé zvolal poradu ku koncepcii vysokého školstva v Prešove na deň 11. mája 1995. Kto bol pozvaný, som sa nedozvedel. Požiadal som prešovských akademických funkcionárov o informáciu na kolégiu rektora 9. júna 1995. Prorektor Milan Ďuriček na uvedenom kolégiu informoval o udalostiach v Prešove a predložil stručnú písomnú správu. Podľa predložených informácií akademické obce a vedenia prešovských fakúlt odmietali návrh prednostu OÚ a chceli zostať v celku UPJŠ. Potom bolo dlho ticho. Dňa 11. decembra 1995 na zasadnutí Akademického senátu FF mi dekan profesor Ferdinand Uličný ukázal anonymný dokument nazvaný *Univerzitná výzva*, s náznakom dištancovania sa od tohoto anonymu. Súčasne s týmito udalosťami v novembri 1995 prišla ponuka od Evanjelickej cirkvi a. v. v Prešove (???), ktorú mi sprostredkoval pán dekan Uličný, kúpiť budovu bývalého evanjelického gymnázia od vtedajšieho vlastníka medzinárodného (česko)slovensko-ruského združenia ROBOT. Veľmi hladko sme získali peniaze na túto kúpu. Dňa 23. decembra 1995 sme dostali k dispozícii 17 mil. Sk na prvú splátku za budovu. S pánom kvestorom sme vzali na seba dosť veľké riziko a podpísali sme kúpno-predajnú zmluvu, aj keď nebola potvrdená ministerstvom školstva a zaplatili prvú splátku. Totiž prevod financií vzhľadom na koniec roka bol časove ohrozený. Nakoniec všetko dobre dopadlo, ministerstvo školstva dodatočne zmluvu odobrilo. Na zasadnutí kolégia rektora dňa 5. januára 1996 dekani prešovských fakúlt predložili *Záznam zo spoločného stretnutia vedení FF a PdF v Prešove 19. decembra 1995*, ktoré podporuje Univerzitnú výzvu (jej text som nedostal) a navrhujú prenesenie sídla univerzity do Prešova do kúpenej budovy ROBOT-u. Košice samozrejme protestovali. V máji 1996 som dostal pozvánku na Ministerstvo školstva (MŠ) SR na 4. júna 1996 na poradu k návrhu na zriadenie vysokej školy v Prešove. V prílohe boli dva anonymné návrhy, „*ktoré vypracovali pracovníci z Univerzity P. J. Šafárika a Technickej univerzity v Košiciach*“. Podľa získaných informácií boli pozvaní dekani prešovských fakúlt a rektori UPJŠ a Technickej univerzity v Košiciach. Zrušiť odsek Rokovanie viedol štátny tajomník ministerstva Ondrej Nemčok. V úvode nás informoval, že sme sa stretli, aby sme vytvorili metodiku pre zriadenie vysokej školy v Prešove. Citoval slová premiéra Vladimíra Mečiara o krajských mestách a vysokých školách. Návrh na riešenie bol predložený v dvoch variantoch: prenesenie sídla UPJŠ do Prešova alebo zriadenie novej vysokej školy v Prešove. Každý mal svoje výhody aj nevýhody. Druhý variant (nová VŠ) by stál viac peňazí. Žiadal nás rokovať bez invektív a taktizovania. Rokovanie sa pomerne rýchlo zhodlo na druhom variante – zriadenie novej vysokej školy v Prešove. Zdalo sa, že problém je vyriešený. Nasledovalo však zlovestné „ticho pred búrkou“. Vo výbore Národnej rady SR pre vzdelanie, vedu, kultúru a šport v utorok 10. septembra 1996 poslanec Jozef Tarčák (ES-HZDS)

predložil návrh na prenesenie sídla UPJŠ do Prešova. Našťastie MŠ SR dodržalo sľub a návrh odmietlo. Odmietol ho aj výbor NR SR. Obávali sme sa toho, že návrh môže v NR SR niekto zopakovať a hlasovacia mašinéria zapracuje a rozhodne. Na záver jedna poznámka. Všetky dokumenty, ktoré sa v celom príbehu vyskytli, „nemali autora“ a ja som bol pokladaný za hlupáka, ktorého možno klamať. Ja som bol však rektorom košických a aj prešovských fakúlt a nemohol som nikomu držať stranu.

Lukáš Hedmeg: Aký bol postoj košických a prešovských fakúlt k rozdeleniu UPJŠ?

Lev Bukovský: Ako som už uviedol, na jar 1995 všetky fakulty UPJŠ odmietali rozdelenie univerzity. Potom sa to zmenilo, prešovské fakulty – okrem teologických, tie boli zdržanlivé – sa chceli oddeliť. Košické fakulty odmietali delenie.

Lukáš Hedmeg: Ako prebiehali rokovania s akademickými a politickými predstaviteľmi o rozdelení UPJŠ? Ako ste vy vnímali tieto rokovania?

Lev Bukovský: O korektnom rokovaní u štátneho tajomníka Ondreja Nemčoka som už hovoril. O rokovaní s akademickými funkcionármi radšej nebudem hovoriť. Len jedna poznámka. Všetci akademickí aj politickí prešovskí predstavitelia sa tvárili ako vinníci. Keď som v NR SR stretol jedného známeho prešovského poslanca, tak sklopil hlavu a zmizol. Prešovskí akademickí funkcionári sa často vyhýbali odpovedi na moje otázky. Opakujem, ja som bol rektorom košických a prešovských fakúlt UPJŠ a nikomu som nedržal stranu, jedine som bránil prenesenie sídla UPJŠ do Prešova. Keď sa prešovské fakulty v januári 1996 priklonili k oddeleniu prešovských fakúlt, tak som to akceptoval a som presvedčený, že som nič neurobil proti tomu. Môj postoj ocenil aj štátny tajomník Ondrej Nemček.

Lukáš Hedmeg: Kedy a za akých okolností padlo rozhodnutie rozdeliť UPJŠ?

Lev Bukovský: De facto rozhodnutie padlo na rokovaní u štátneho tajomníka O. Nemčoka v júni 1996. Ešte sme boli v septembri pozvaní na Akreditačnú komisiu, ale podľa mňa tá nevedela, čo sa deje. Nepamätám si na nejaký dokument o zrušení UPJŠ. Uvedomte si, že de iure UPJŠ zanikla a bola zriadená nová UPJŠ a PU. Pamätám si len to, že pani ministerka Eva Slavkovská (SNS) zabudla menovať štatutárov nových vysokých škôl a museli sme ju na Silvestra 1996 vyrušiť v kuchyni, aby tak urobila, lebo zamestnanci týchto škôl nebudú mať v januári výplatu za december 1996.

Lukáš Hedmeg: Ako prebiehala reorganizácia UPJŠ? Ako prebiehala vo vzťahu ku Košiciam a Prešovu? Ako prebiehalo majetkové delenie? (Např. lodenica a priestory na Šírave a iné...)

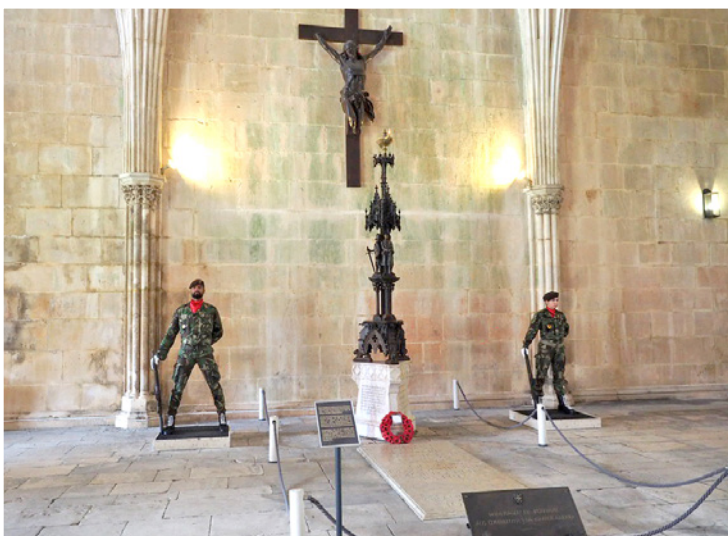
Lev Bukovský: To už išlo mimo mňa, to robili štatutári nových vysokých škôl. O tom nič neviem.

Pán profesor, v mene redakcie internetového časopisu Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove – DEJINY Vám ďakujem za tento rozhovor.

S prof. RNDr. Levom Bukovským, DrSc., sa zhováral Lukáš Hedmeg



PREDSTAVUJEME



Čestná stráž v Kláštore Santa Maria da Vitória pri pamätníku vojakov padlých v prvej svetovej vojne. Foto Peter Švorc

TAJNÉ ZÁKUTIA KATEDRÁLY SV. MARTINA V SPIŠSKEJ KAPITULE

Monika BIZOŇOVÁ

Abstract: *Secret places of St. Martin's Cathedral in Spišská Kapitula.* The first written mention of Spišská Kapitula dates back to 1209. The center of the whole Spišská Kapitula is the Cathedral of St. Martin from 13th century, which in the last years has become a site of several archaeological, architectural, historical art-historical research that has provided many new discoveries and findings. The presented study presents interesting parts of this church. First mentioned place is westwerk, which probably served as the royal chapel in the 13th century. Then southern sacristy from 14th century is mentioned. Finally, the canonical library is presented on the first floor of the church with around twelve thousand of books.

Key words: Spišská Kapitula. Cathedral. St. Martin. Sacristy. Westwerk. Library.



Spišská Kapitula – pohľad na Katedrálu sv. Martina a biskupský úrad

Cirkevné mesto, svojou rozlohou nevelké, no svojimi zaujímavými dejinami sa môže vyrovnáť aj iným väčším mestám – Spišská Kapitula.

Prvú písomnú zmienku o Spišskej Kapitule nachádzame v roku 1209 a je ňou listina uhorského kráľa Ondreja II., ktorá informuje o tom, že bamberský biskup Ekbert¹ (brat uhorskej kráľovnej Gertrúdy, prvej manželky Ondreja II.) predáva

1 Ekbert ich získal od svojho švagra, uhorského kráľa Ondreja II., niekedy medzi rokmi 1205 – 1208. Práve v tomto čase Ekbert hľadal u svojej sestry, kráľovnej Gertrúdy ochranu, pretože bol podozrivý zo spolupodieľania sa na vražde Filipa Švábskeho.

rozsiahle územie medzi „snežnými horami“ a v povodí rieky Poprad spišskému prepoštovi Adolfovi a jeho sestre. Je pravdepodobné, že prepoštova sestra, jej manžel Rutger a aj samotný Adolf (prvý po mene známy spišský prepošt) pochádzali z blízkeho okruhu kráľovnej Gertrúdy.

Aj napriek tomu, že sa nezachovala žiadna listina, ktorá by nás oboznamovala s presným dátumom založenia Spišského prepoštvstva, spomínaná listina potvrdzuje to, že v roku 1209 už prepoštvstvo existovalo. Týmto nás táto listina oboznamuje s existenciou komitátu a aj s existenciou cirkevnej organizácie Spiša, ktorá bola reprezentovaná Spišským prepoštvom a jeho prepoštom.

Čoskoro pri prepoštovi vznikol zbor poradcov – kanonikov, teda *kapitula*, ktorá mala spočiatku štyroch členov. Neskôr sa počet týchto kanonikov zvyšoval, až sa napokon ustálil na počte desiatich osôb. Samotná *kapitula* spĺňala ďalšiu dôležitú funkciu, a to funkciu hodnoverného miesta, teda bola tzv. *locus credibilis*. Už v 13. storočí tu bola založená kapitulská škola, v roku 1646 sa tu usadili jezuiti, ktorí v roku 1648 založili svoje gymnázium a rezidenciu.

Samotné Spišské biskupstvo vzniklo dňa 13. marca 1776 vyčlenením z Ostrihomského arcibiskupstva. Myšlienkou zriadenia nových diecéz sa zaoberala Mária Terézia už od roku 1773, keď dala vypracovať plán na reštrukturalizáciu diecéz v Uhorskom kráľovstve. Pápež Pius VI. tak urobil bulou *Romanus pontifex*, ktorú vydal na základe dekrétu Márie Terézie zo začiatku roka 1776. Spolu so Spišským biskupstvom vzniklo aj Banskobystrické a Rožňavské biskupstvo.²

V roku 1815 tu bol založený seminár pre kňazov³ a v roku 1819 aj najstarší učiteľský ústav v Uhorsku.⁴ Po nástupe komunistického režimu boli následne v roku 1950 učiteľský ústav a seminár zosťatnené a zrušené. V ich priestoroch bola vojenská, neskôr policajná akadémia a archív Štátnej bezpečnosti. Po roku 1989 nastala zmena, zničené objekty prebrala rímskokatolícka cirkev späť a postupne ich renovuje až dodnes.

Westwerk a južná sakristia

Stredobodom celej Spišskej Kapituly je *Katedrála sv. Martina*, ktorá sa v posledných rokoch stala miestom niekoľkých archeologických, architektonicko-historických a umeleckohistorických výskumov, ktoré poskytli množstvo objavov a poznatkov.

Výstavba kolegiátneho Kostola sv. Martina sa podľa najnovších výskumov začala pravdepodobne od konca 12. storočia. Svoju románsku podobu nadobudol kostol v prvej tretine 13. storočia.

Významnou postavou, ktorá ovplyvnila stavebný vývoj Spišského hradu a Spišskej Kapituly bol mladší brat uhorského kráľa Bela IV. Koloman (1208 – 1241), haľčský kráľ, ktorému patrilo Spiš ako kráľovské domínium a pôsobil tu vo funkcii

2 Viac TOMKO, Jozef. *Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne právo v Uhorsku*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojašáka, 1995, s. 61-63.

3 DLUGOŠ, František. *Spišský seminár*. Levoča : MTM Levoča, 2015, s. 33-35.

4 OLEJNÍK, Vladimír. Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. In LUKÁČ, E. – MICHALIČKA, V. (eds.). *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 357-358.



Pohľad na Westwerk a Bieleho leva (Leo albus)

vojvodu.⁵ Spišský hrad – najmä románsky palác a prepoštský kostol spája spoločné architektonické tvaroslovie. Práve do tohto obdobia patrí výstavba druhého podlažia chrámu v západnom priečelí pod vežami. Tu bola na spôsob westwerku vybudovaná reprezentačná zaklenutá sieň. Dá sa predpokladať, že išlo o formu reprezentačného priestoru, ktorý mohol plniť funkciu kráľovskej kaplnky. Teda bol určený pre súkromnú zbožnosť panovníka a jeho najbližších, nakoľko kaplnka v koncepte románskej podoby Spišského hradu chýbala. Bol to samostatný, od kostola oddelený priestor, ktorý bol prístupný medzistenovým schodiskom z prízemí, severne od západného portálu, o čom svedčí dodnes zachovaná časť spomínaného schodiska za organom.⁶ Dnes je v priestore westwerku umiestnené lapidárium s kamennými fragmentami, s jedinou románskou plastikou na Slovensku – Leo albus. Okrem toho sú vo westwerku prezentované aj archeologické nálezy, ktoré sa podarilo nájsť pri jednotlivých archeologických výskumoch katedrály. Ide o mince a medailóny z obdobia 12. až 17. storočia a taktiež záušnice z hrobu ženy z 12. storočia.

Ďalším zaujímavým priestorom spišskej katedrály je jej južná sakristia. Ku Kolegiátnemu kostolu sv. Martina bola pristavaná na začiatku 14. storočia, po vypálení staršej románskej severnej sakristie Kumánmi za Ladislava IV. v roku 1289.⁷ Stopy po vypálení odkryl aj sondážny výskum v priestore chrámu, keď sa našlo prehore-

5 HOMZA, Martin. Politické dejiny Spiša do začiatku 14. storočia. In HOMZA, M. – SROKA, S. A. (eds.). *Historia Scepusii. Vol. I.* Bratislava – Kraków : 2009, s. 148.

6 JANOVSÁ, Magdaléna – NOVOTNÁ, Mária – OLEJNÍK, Vladimír. Kolegiálny Kostol sv. Martina. In Janovská Magdaléna – Olejník Vladimír (Eds.). *Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule.* Spišské Podhradie : Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Spišské Podhradie, Spišská Kapitula a Štúdio J+J, s. r. o., Levoča, 2017, s. 50.

7 OLEJNÍK, Vladimír. Ďalšie skutočnosti k stavebnému vývoju Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule v druhej polovici XV. storočia. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musei Scepusiensis 2010 – 2011.* Levoča, 2012, s. 22.

né murivo či malta deštruovaná ohňom. V porovnaní so staršou románskou sakristiou bola táto nová sakristia postavená ako veľký a štedrý priestor, pretože neslúžila iba ako zázemie pre liturgiu, ale aj ako priestor zasadnutí kapituly. Pečatili sa tu listiny, uchovával sa tu aj archív a chrámový poklad. Okná sakristie majú dodnes zachované masívne mreže.⁸ Po roku 1462 nastala zmena v jej funkcii, ktorá bola spôsobená rozsiahlou prestavbou chrámu, ktorá trvala do roku 1478. Práve v tomto období bola sakristia adaptovaná na kaplnku a tým pádom aj konsekrovaná, o čom svedčia zachované konsekračné kríže na stenách. Funkciu sakrálného priestoru stratila v roku 1478 po konsekrácii prebudovaného kostola a stala sa zasa iba sakristiou. Bola vybielená a naďalej sa tu uchovávali archívne dokumenty a chrámové cennosti. Keď na prelome 16. a 17. storočia bola postavená k severnej stene svätyne ďalšia sakristia, stratila južná sakristia svoju pôvodnú funkciu a stal sa z nej sklad, tzv. depositorium, kam sa ukládali liturgické potreby a náčinia a zároveň sa tu uchovával aj kapitulský archív. Funkciu depozitória plnila sakristia do roku 2006, keď sa začal najrozsiahlejší výskum katedrály. Tento priestor bol vyčistený a bol tu vykonaný archeologický výskum. Nasledovalo zreštaurovanie zachovaných nástenných malieb a taktiež bola zrenovovaná pôvodná baroková tehlová dlažba. Dnes plní funkciu malej muzeálnej expozície, súčasťou ktorej sú dva vzácne paramentáre a zároveň aj liturgické náčinie potrebné k slúženiu omše. Okrem toho môže návštevník na tomto mieste vidieť vzácne relikvie – lebky sv. Juraja, sv. Margity Antiochijskej a jednej z 11 000 panien z legendy o sv. Uršuli v barokových skrinkových relikviároch.



Južná sakristia



Južná sakristia – pohľad na relikviáre

8 JANOVSÁ, Magdaléna – NOVOTNÁ, Mária – OLEJNÍK, Vladimír. Gotická prestavba v 14.storočí. In Janovská Magdaléna – Olejník Vladimír (Eds.). *Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule*. Spišské Podhradie : Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Spišské Podhradie, Spišská Kapitula a Štúdio J+J, s. r. o., Levoča, 2017, s. 70.

Kanonická knižnica

Túto knižnicu môžeme právom považovať za najstaršiu a najvzácnejšiu knižnicu nachádzajúcu sa v Spišskej Kapitule. Knižnica Spišskej Kapituly, či inak nazývaná aj *kanonická knižnica*, vznikala počas niekoľkých storočí. Prvú písomnú zmienku o nej nachádzame v testamente spišského prepošta Mutimíra⁹ z roku 1273, kde sa píše: „Ďalej zanechávame tomuto kostolu sv. Martina všetky naše knihy, teda Bibliu, dekrét, dekretály, knihu *Historia scholastica*, knihu *sentencií*, *pasionál*, *pastorálnu knihu* a *knihy kázni*.“¹⁰ Konanie spomínaného prepošta začali napodobňovať aj ďalší prepošti a kanonici, a tak v nasledujúcom období daná knižnica vznikala z ich pozostalostí.



Kanonická knižnica

Dnešná kanonická knižnica sa nachádza v Katedrále sv. Martina nad starou sakristiou, v priestore medzi emporou v hlavnej lodi a emporou v Kaplnke Zápoľskovcov. Dodnes nie je jasné, kde bola od svojich počiatkov uložená, ale podľa vizitácie z roku 1796 sa už nachádzala na tomto mieste.¹¹

- 9 Mutimír, spišský prepoš v rokoch 1262/63 – 1281. Viac o ňom LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Trnava : FF TU v Trnave, 2011, s. 79-82; LABANC, Peter. *Spišskí prepošti 1301 – 1511*. In *Z dejín Spišského prepošstva*. Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojaššáka, 2010, s. 100-104.
- 10 OLEJNÍK, Vladimír. *Písomné poklady Spišskej Kapituly*. In Novotná, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2008*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2008, s. 21.
- 11 OLEJNÍK, Vladimír. *Písomné poklady Spišskej Kapituly*. In Novotná, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2008*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2008, s. 22.

Miestnosť knižnice bola poslednýkrát stavebne upravovaná v roku 1877 a v roku 1898 bol priestor knižnice od oboch empor oddelený múrom a samostatným vchodom do knižnice. Okrem toho v roku 1899 knižnica dostala nové regály,¹² ktoré slúžia na uchovávanie kníh až dodnes.

Veľkým oživením knižnice bol august 2007, keď sa pristúpilo k jej oprave. Knihy boli na istý čas z knižnice presťahované, regály demontované a zakonzervované. Samotný priestor bol dekontaminovaný a odvetrávaný. Ďalšie aktivity pokračovali po schválení grantu Ministerstva kultúry SR. A tak sa pokračovalo v reštaurovaní pôvodnej gotickej podlahy, ktorá bola vďaka dendrochronologickej metóde datovaná do roku 1494. Bol vykonaný architektonický prieskum daného priestoru, pretože severná stena knižnice je tvorená južným obvodovým múrom románskej veže a časť južnej steny knižnice zasa obvodovým múrom južného ramena priečnej lode románskeho chrámu. Výsledkom sú dnes architektonické sondy a návštevníci knižnice tak môžu románske architektonické prvky vidieť z bezprostrednej blízkosti. Okrem toho priestor knižnice dostal nové okno s faksimilnou renesančnou sklenou výplňou. Celý priestor knižnice bol vyriešený skleným tunelom, cez ktorý sa dá dostať k organovej empole, pričom sa nám naskytá nádherný pohľad na samotnú kanonickú knižnicu.

V súčasnej dobe sa v knižnici nachádza 6231 signatúr a spolu teda 10 798 zväzkov kníh z obdobia 15. až 20. storočia. Z toho sú dva kódexy z 15. storočia, 42 inkunábul a približne 140 rukopisov (zväčša v maďarskom a nemeckom jazyku). Z tematického hľadiska sa tu nachádzajú knihy rôzneho zamerania: liturgické knihy, historická literatúra, právnická literatúra, literatúra z oblasti geografie, filozofie, medicíny, fyziky, náboženstva, cestopisy, zbierka atlasov a máp a súbor viazaných periodík z 19. storočia.

12 HRADSZKY, Josephus. *Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Spišské Podhradie 1901 – 1902, s. 249-250.

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM – SPIŠSKÉ MÚZEUM V LEVOČI

Zuzana DZIMKOVÁ

Abstract: *Slovak National Museum – Spiš museum.* Spiš museum was founded at the end of the 19th century by Spiš historical society. The museum focuses on the history of the Spiš region, especially at Art history, history and archaeology. Today the Spiš museum consists of three exhibitions in Levoča and exhibition of Spiš Castle. The SNM - Spiš museum organizes various cultural and educational events and publishes its own journal.

Key words: Spiš historical society. Levoča. Museum. Spiš castle. Exhibition

Spišské múzeum v Levoči počas svojej vyše stotridsaťročnej existencie prešlo viacerými organizačnými zmenami a malo viacerých zriaďovateľov. K poslednej zmene došlo v roku 2002, keď sa stalo súčasťou Slovenského národného múzea (SNM). Pod oficiálnym názvom SNM – Spišské múzeum v Levoči je jedným zo špecializovaných múzeí pôsobiacich v rámci SNM. SNM – Spišské múzeum sa zameriava na výskum dejín mesta Levoče, na umeleckohistorický výskum v regióne Spiša a výskum života a diela Majstra Pavla z Levoče. Zbierkový fond tvoria pamiatky z oblastí archeológie, numizmatiky a etnografie a umelecko-historický fond.

Spišský dejepisný spolok a Spišské múzeum

Počiatky SNM – Spišského múzea v Levoči siahajú do konca 19. storočia. Dňa 26. apríla 1883 bol z iniciatívy profesora levočského gymnázia dr. Kolomana Demka na stretnutí na levočskej radnici založený prípravný výbor dejepisného spolku. Následne sa 18. decembra 1883 konalo ustanovujúce valné zhromaždenie Spišského dejepisného spolku (Zipser Historische Gesellschaft; Szepesmegyei Történelmi Társulat) a za prvého kustóda bol zvolený prof. Jozef Szobissek. Cieľom spolku bolo vyhľadávanie, zhromažďovanie a zachovávanie predmetov historickej a umeleckej hodnoty z územia Spišskej župy alebo viažuce sa k regiónu. Už 16. januára 1884 sa konalo prvé zasadnutie výboru Spišského dejepisného spolku. Členmi spolku bola svetská aj cirkevná inteligencia z regiónu. Už pri svojom vzniku mal Spišský dejepisný spolok viac ako sto členov a do začiatku 20. storočia ich bolo približne 500.

V roku 1884 začal Spišský dejepisný spolok vydávať ročenky spolku *Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, ktoré vychádzali až do roku 1914. Témou ročeník boli dejiny Spiša, dejiny rodov, hradov alebo súpisy archívov. Okrem ročeník vydával spolok aj samostatné publikácie, napr. Hainovu levočskú kroniku alebo trojzväzkovú knihu o umeleckých pamiatkach župy. Od roku 1915 vychádzal spolkový časopis *Közlemények Szepes Vármegye múltjából* a od roku 1921 používal aj slovenský názov *Zprávy z minulosti Spiša* a nemecký *Mitteilung aus der Vergangenheit der Zips*. Časopis vychádzal do roku 1936 a okrem článkov s historickou tematikou informoval aj o spolkovom dianí.

V roku 1886 získal Spišský dejepisný spolok od mesta pre vznikajúce múzeum miestnosť v budove radnice. V tejto miestnosti sídlilo múzeum ďalšie štyri desaťro-



*Prednáška z cyklu Pohľady do minulosti v sídelnej budove SNM – SML v Hainovom dome.
Fotoarchív SNM – Spišského múzea v Levoči*

čia. Po prvej svetovej vojne získalo múzeum ďalšie priestory na poschodí radnice. Prvé zbierky venovali spolku mesto Levoča, spišský biskup Juraj Császka a historik Alexander Münich. V roku 1904 Spišský dejepisný spolok poveril vtedajšieho kustóda Alexandra Fábryho a pokladníka Rudolfa Förstera vypracovaním súpisu zbierkových predmetov. Krátko pred prvou svetovou vojnou prišiel do Levoče Kornel Divald, ktorý začal s katalogizáciou múzejných zbierok, prvý katalóg však dokončil až múzejný kustód Juraj Raisz. V katalógu je uvedených 1 284 zbierkových predmetov.

V roku 1904 bolo múzeum prijaté za člena Krajinského zväzu múzeí a knižníc. Na valnom zhromaždení spolku v Kežmarku v roku 1908 bol názov zmenený z Mestského múzea na Spišské múzeum, ktorý bol bežne používaný, aj keď nebol úradne potvrdený. Múzeum v Levoči nebolo jedinou takouto inštitúciou pôsobiacou v regióne Spiša a v nasledujúcich rokoch došlo k dohode o kompetenciách a spádových oblastiach jednotlivých inštitúcií. V októbri 1911 bolo dohodnuté, že Spišské múzeum nebude zasahovať do expozičnej a akvizičnej činnosti Karpatského múzea v Poprade a Tatranského múzea vo Veľkej. V roku 1924 sa Spišské múzeum stalo členom Československého zväzu múzeí a v roku 1925 aj členom Zväzu múzeí na Slovensku.

Pod rôznymi zriaďovateľmi

V 30. rokoch 20. storočia si mesto Levoča začalo robiť vlastnícke právo na múzeum, keďže prvé zbierkové predmety boli darom od mesta a múzeum sídlilo v miestnosti patriacej mestu. Spor sa skončil prijatím štatútu, ktorým v roku 1937 mesto zriadilo mestské múzeum a prevzalo zbierky spolku. V roku 1930 múzeum získalo prvú vlastnú budovu kúpou bývalej zbrojnice, tzv. Stallungu, na Mäsiarskej ulici 18. Ob-

jekt prešiel rozsiahlou rekonštrukciou a v roku 1937 sa múzeum presťahovalo do opravených priestorov a 5. júna 1938 sa konalo slávnostné otvorenie novej expozície. Múzeum túto budovu vlastní až doteraz a v súčasnosti je sídlom odborných zamestnancov múzea a sú v nej umiestnené depozitáre, reštaurátorská dielňa, múzejná knižnica a archív.

Spišské múzeum fungovalo aj počas trvania druhej svetovej vojny, s výnimkou obdobia od januára do júna 1945. Vojnové udalosti si vyžiadali len malé straty na zbierkovom fonde. Po vojne a obnovení Československa bol Spišský dejepisný spolok rozpustený ako väčšina spolkov na Slovensku rozhodnutím SNR č. 51/1945. Na jeho činnosť nadviazal Krúžok historikov Spiša, ktorý vznikol v roku 1965 a patrila pod Východoslovenskú pobočku Historickej spoločnosti v Košiciach. V roku 1992 členovia krúžku vytvorili samostatný Spišský dejepisný spolok, ktorý funguje až do súčasnosti.

V nasledujúcich 60 rokoch sa niekoľkokrát menil zriaďovateľ v súvislosti s meniacim sa administratívnym usporiadaním v štáte. V roku 1960 prebehla administratívna reorganizácia v Československu a Levoča stratila štatút okresného mesta. Spišské múzeum preto prešlo pod správu mestského národného výboru (MNV) namiesto okresného národného výboru (ONV). Od 1. januára 1964 Spišské múzeum už nebolo riadené MNV, ale dostalo sa opäť pod správu ONV. Dňa 1. januára 1967 múzeum prešlo znovu pod správu MNV v Levoči a stalo sa samostatnou príspevkovou organizáciou. Roku 1977 došlo k zlúčeniu osvetovej besedy, Spišského múzea a kina Úsmev do mestského kultúrneho strediska (MsKS). Z múzea sa stalo muzeálne oddelenie MsKS a Spišské múzeum tak stratilo svoju právnu subjektivitu. Táto situácia trvala do 1. januára 1984, keď sa Spišské múzeum znova stalo samostatnou príspevkovou organizáciou. Samostatnosť stratilo múzeum po druhýkrát koncom 20. storočia, keďže od 1. januára 1997 do 31. marca 1999 Spišské múzeum patrilo pod Podtatranské kultúrne centrum.

Po vytvorení vyšších územných celkov došlo k situácii, keď sídlo a tri expozície Spišského múzea sa nachádzali v Prešovskom samosprávnom kraji a národná kultúrna pamiatka (NKP) – Spišský hrad, štvrtá expozícia, je súčasťou Košického samosprávneho kraja. Táto komplikovaná administratívna situácia viedla k tomu, že dňa 1. apríla 2002 sa Spišské múzeum stalo súčasťou SNM.

Expozície a výstavná činnosť

Po skončení druhej svetovej vojny sa začal zbierkový fond Spišského múzea výrazne rozrastať a vtedajší riaditeľ múzea Vavrínek Cselényi sa snažil pre jeho potreby získať celú budovu historickej radnice. Jeho cieľom bolo vybudovať „špeciálne ústredné umelecko-historické múzeum pre celú oblasť Spiša“. Tento zámer bol schválený Krajským národným výborom v Košiciach a v roku 1955 získalo Spišské múzeum budovu historickej radnice v Levoči. Dňa 26. júla 1955 boli nové expozície prezentujúce dejiny mesta sprístupnené verejnosti. Čoskoro sa však pristúpilo k rekonštrukcii radnice, ktorá trvala dva roky. Dňa 13. decembra 1959 sa uskutočnilo slávnostné otvorenie hlavnej budovy Spišského múzea – radnice po jej rekonštrukcii. V roku 1963 bola v priestoroch radnice vytvorená stála expozícia *Z dejín robotníckeho hnutia v Levoči a okolí*. Po roku 1989 sa radnica vrátila do vlastníctva mesta Levoča a v súčasnosti si SNM – Spišské múzeum prenájíma priestory v radnici od mesta. Začiat-



*Vernisáž výstavy Lócse 1918 – Levoča 1919 na Radnici v Levoči.
Fotoarchív SNM – Spišského múzea v Levoči*

kom 90. rokov prešla radnica rekonštrukciou a 14. júna 1994 bola expozícia v tomto objekte opäť otvorená. V roku 2000 bola otvorená malá výstavná sieň v priestoroch radnice a v rokoch 2000 – 2005 v nich fungovala expozícia venovaná levočskému rodákovi a maliarovi Júliusovi Értekešovi.

V 60. rokoch začalo Spišské múzeum vyvíjať výraznejšie odborné aktivity. Dňa 23. júna 1967 bola otvorená výstava *Pavol z Levoče, jeho dielo a škola* pri príležitosti 450. výročia ukončenie jeho monumentálneho diela. Na výstave boli prezentované originálne diela i faksimile plastiky Poslednej večere od Majstra Pavla. Táto kópia bola vystavená aj na Expo '67 v Montreale a dnes je umiestnená v expozícii Dom Majstra Pavla. S výstavou sa spájali sprievodné koncerty a kultúrne podujatia, konal sa *Proý československý odborný seminár k dielu Majstra Pavla* a *Medzinárodné sympóziu k mestským pamiatkovým celkom* pod záštitou UNESCO. Samotnú výstavu navštívilo až 80 000 návštevníkov. Úspech tejto výstavy bol inšpiráciou pre vytvorenie samostatnej expozície venovanej Majstrovi Pavlovi z Levoče.

V 70. rokoch sa začalo s prípravou expozície v dome na námestí, kde Majster Pavol kedysi žil a tvoril. Po rozsiahlej rekonštrukcii bola zrenovovaná budova v roku 1981 odovzdaná múzeu, ale mesto Levoča využilo svoje právomoci zriaďovateľa a do objektu dočasne umiestnilo ľudovú školu umenia. V roku 1986 múzeum získalo do vlastníctva Dom Majstra Pavla na námestí v Levoči a v decembri 1987 bola v týchto priestoroch otvorená expozícia tvorby Majstra Pavla. Na otvorenie expozície nadviazal *Druhý celoštátny seminár k životu a dielu Majstra Pavla*.

V rokoch 1964 – 1967 Spišské múzeum spravovalo aj Nábytkové múzeum v Markušovciach, ktoré je v súčasnosti v správe Múzea Spiša v Spišskej Novej Vsi a múzeum Štátneho kaštieľa v Hodkovciach. V roku 1968 začalo Spišské múzeum zabezpe-



*Noc múzeí na Spišskom hrade
Fotoarchív SNM – Spišského múzea v Levoči*

čovať lektorskú službu v kostole sv. Jakuba. Lektorské služby múzeum poskytovalo, až kým sa kostol po Nežnej revolúcii nevrátil do správy rímskokatolíckej cirkvi. V roku 1969 sa začalo so stavbou pamätníka štúrovcov na Kohlwalde, kopci neďaleko Levoče, ktorý bol miestom ich stretávania. V máji 1974, pri 130. výročí príchodu štúrovcov do Levoče, bol na Kohlwalde sprístupnený zrub s expozíciou o pôsobení štúrovcov *Literárna expozícia na Kohlwalde pri Levoči*. Expozícia však bola neskôr z prevádzkových dôvodov zrušená a v roku 2012 bol zrub na Kohlwalde predaný mestu Levoča.

V 70. rokoch bola zrekonštruovaná budova bývalého evanjelického lýcea, tzv. Hainov dom, a v roku 1982 bola odovzdaná Spišskému múzeu. V rokoch 1983 – 2013 bola v Hainovom dome stála expozícia *Výtvarná kultúra na Spiši*. Po Nežnej revolúcii bola táto budova vrátená pôvodnému majiteľovi, t. j. evanjelickej cirkvi a SNM – Spišské múzeum je v súčasnosti v objekte len v podnájme. V roku 2013 – 2016 bola v priestoroch umiestnená expozícia *U nás na Spišu*, ktorú nahradili dočasné výstavy.

Dňa 1. januára 1989 Spišské múzeum získalo do správy NKP Spišský hrad, ktorý bol v roku 1993 zapísaný do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Hrad prešiel viacerými rekonštrukciami, bolo spevnené podlažie hradného kopca a bolo dobudovaná infraštruktúra pre potreby zamestnancov aj návštevníkov.

Spišský hrad patrí dlhodobo medzi najnavštevovanejšie pamiatky na Slovensku a SNM – Spišské múzeum sa dlhodobo snaží zvyšovať jeho atraktivitu. Roku 2003 bolo realizované nočné osvetlenie Spišského hradu, v roku 2007 bola otvorená expozícia *Čo ponúkala hradná kuchyňa* a nasledujúci rok nová inštalácia výstavných priestorov v podobe hradnej zbrojnice a spálne na Spišskom hrade. V roku 2009 bola vytvorená expozícia hradnej lazebne *Ako vyhnať neduhy z tela* a naposledy v roku 2010 bola na Spišskom hrade otvorená expozícia hradnej mučiarnie s názvom *Bez milosti a súcitu*. Od roku 2008 sa na Spišskom hrade dajú zapožičať audiosprievodcovia a v roku 2016 ako v prvom

hradnom múzeu na Slovensku bola na Spišskom hrade zavedená mobilná aplikácia sprievodcu hradným areálom a jeho expozíciami pre návštevníkov zdarma a voľné wifi pripojenie pre návštevníkov v objekte hradu.

SNM – Spišské múzeum spolupracuje s múzeami a galériami na Slovensku aj v zahraničí. Spolupracuje s nimi pri tvorbe alebo preberaní výstav a naopak viaceré výstavy SNM – Spišského múzea boli prezentované v múzeách doma aj za hranicami. Medzi najväčšie výstavné projekty posledných rokov patrili *Terra Scopusiensis – Terra Christiana* v roku 2009 a *Levočská biela pani* v roku 2010. Obe výstavy získali Výročnú cenu časopisu *Pamiatky a múzeá*. Výstava *Tesori gotici dalla Slovacchia. L'arte del Tardo Medioevo in Slovacchia* (Poklady gotiky zo Slovenska. Umenie neskorého stredoveku na Slovensku), pri príležitosti slovenského predsedníctva Rady Európskej únie, úspešne predstavila tvorbu Majstra Pavla z Levoče v Palazzo del Quirinale v Ríme.

V súčasnosti môžu návštevníci navštíviť štyri expozície SNM – Spišského múza. V sídelnej budove v Hainovom dome, kde kedysi sídlilo aj evanjelické lýceum, bývajú inštalované dočasné výstavy. Dom Majstra Pavla, v ktorom tento známy rezbár žil, predstavuje jeho život a tvorbu. V budove historickej radnice v Levoči sa nachádza expozícia dejín Levoče a konajú sa tam menšie príležitostné výstavy. NKP – Spišský hrad, zapísaný do zoznamu UNESCO, je najnavštevovanejšou expozíciou nielen SNM – Spišského múzea, ale aj najnavštevovanejším múzejným objektom na Slovensku.

Kultúrno-spoločenské a vzdelávacie aktivity

SNM – Spišské múzeum nie je aktívne len vo výstavnej oblasti, ale organizuje aj rôzne kultúrne podujatia. Pri príležitosti otvorenia turistickej sezóny na Spišskom hrade zvyknú vystupovať skupiny historického šermu a koná sa hudobný či tanečný kultúrny program. SNM – Spišské múzeum sa zúčastňuje Noci múzeí a galérií a v júli a auguste sa na Spišskom hrade konajú divadelné piatky, keď rôzne divadel-



*Noc múzeí na Spišskom hrade
Fotoarchív SNM – Spišského múzea v Levoči*



*Vernisáž výstavy Miznúca krása v sídelnej budove
SNM – SML v Hainovom dome.
Fotoarchív SNM – Spišského múzea v Levoči*

né zoskupenia odohrajú divadelné predstavenie zo svojho repertoára v jedinečných priestoroch hradu. Každé dva roky sa koná kultúrny festival SúHRADnice, na ktorom sa prezentujú kultúrne inštitúcie, konajú sa podujatia pre odbornú verejnosť, ale sú spojené aj s kultúrno-zábavným programom pre návštevníkov.

SNM – Spišské múzeum pripravuje prednáškový cyklus *Pohľady do minulosti*, v rámci ktorého si verejnosť mohla vypočuť už viac než 70 referátov z histórie, dejín umenia či etnológie. Okrem toho múzeum organizuje aj sériu prednášok pre odbornú verejnosť *Vyhradené pre umenie*. V roku 2019 sa koná už 4. ročník tohto podujatia.

Prednášky z cyklu *Pohľady do minulosti* boli v rokoch 2001 – 2005 publikované v samostatnom zborníku *Pohľady do minulosti: Zborník prednášok z histórie*. Od roku 2006 vydáva SNM – Spišské múzeum v Levoči vlastný zborník *Acta Musei Scepusiensis*, ktorý už nie je tematicky viazaný na prednáškový cyklus. Doteraz bolo vydaných šesť zborníkov. SNM – Spišské múzeum okrem toho pravidelne vydáva katalógy a publikácie viažuce sa k jeho výstavnej a výskumnej činnosti.

Súčasťou múzea je aj Knižnica SNM – Spišského múzea v Levoči a Archív SNM – pobočka SNM – Spišské múzeum v Levoči, ktoré sú prístupné aj pre verejnosť. Najštudovanejšími materiálmi z archívneho fondu sú tie, čo sú predmetom vedeckých výskumov zamestnancov a spolupracovníkov múzea. Knižnica SNM – Spišského múzea v Levoči okrem fondu starých tlačí má knižničný fond zameraný na históriu a dejiny umenia, ktorý je na prezenčné štúdium dostupný aj verejnosti. Ročný prírastok knižnice býva približne 350 jednotiek a čitatelia tak majú k dispozícii najnovšie publikácie nielen zo Slovenska, ale často aj zo zahraničia.

Použité pramene a literatúra:

- Archív SNM, pobočka SNM – SML, Benko, Ladislav. *Sto rokov Spišského múzea v Levoči*, D-85.
- Archív SNM, pobočka SNM – SML, Felberová, Mária. *Výskum a spracovanie archívnych materiálov, publikačnej a celkovej činnosti a stavu múzea od r. 1945 do 1980*, D-81
- CHALUPECKÝ, Ivan. Spišský dejepisný spolok v Levoči. In Král, Karol. *SPIŠ – vlastivedný zborník 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1968.
- MARCINKOVÁ, Jarmila. *Spišské múzeum Levoča 1886 – 1996*. Levoča : Spišské múzeum Levoča, 1996. ISBN 80-85167-02-6
- Výročné správy múzeí SR za rok 2003 (dostupné na <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>).
- Výročné správy múzeí SR za rok 2007 (dostupné na <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>).
- Výročné správy múzeí SR za rok 2008 (dostupné na <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>).
- Výročné správy múzeí SR za rok 2009 (dostupné na <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>).
- Výročné správy múzeí SR za rok 2010 (dostupné na <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>).
- Výročné správy múzeí SR za rok 2016 (dostupné na <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>).
- <http://sdsle.sk/spolok/z-historie-spolku/> (26.03.2019)

PRIPOMÍNAME SI



*Fatima – jedno z najznámejších pútnických miest v Európe.
Foto Zuzana Kollárová*

VÝZNAMNÝ PREDSTAVITEĽ PROTIALKOHOLICKÉHO HNUTIA NA VÝCHODNOM SLOVENSKU JÁN ANDRAŠČÍK¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Pred 220 rokmi sa narodil významný predstaviteľ ľudovýchovného a protialkoholického hnutia na východnom Slovensku v 30. a 40. a porevolučných rokoch 19. storočia, rímskokatolícky kňaz Ján Andraščík.

Na svet prišiel 6. augusta 1799 v obci Lipovce pri Prešove, kde získal základné vzdelanie. Keďže už v ľudovej škole patrila k nadaným žiakom, poslali ho jeho rodičia študovať do Prešova. Potom sa Ján Andraščík rozhodol pre teológiu a tak od roku 1817 študoval vo všeobecnom rímsko-katolíckom seminári v Pešti. Bol jeho jedným z najlepších poslucháčov a ako študent vyšších ročníkov asistentom na katedre Nového zákona a vo 4. ročníku dokonca učiteľom francúzskeho jazyka. Vo veľkej miere sa tu zaujímal aj o zdravotnícku literatúru a zastával funkciu ošetrovateľa nemocných. V peštianskom seminári sa zoznámil s bernolákovským hnutím. Dňa 5. septembra 1821 bol promován na doktora teológie. Po vysviacke v Košiciach v roku 1822 pôsobil ako vychovávateľ v grófskej rodine Krištofa Almássyho v Ždani (1825), potom u Štefana Almássyho v Gyöngyösi a v roku 1827 sa stal profesorom na biskupskom seminári v Košiciach, kde prednášal dogmatiku (1830 – 1832), zároveň sa venoval aj literárnej tvorbe.

Závažnou zmenou v jeho živote bolo ustanovenie za farára v Bardejove 4. mája 1832. Andraščíkovou prednosťou bola vysoká vzdelanosť, najmä znalosť cudzích rečí; plynulo hovoril po latinsky, maďarsky, nemecky, francúzsky, taliansky, čiastočne po poľsky a rusínsky. Do Bardejova však prišiel až okolo 30. augusta 1832 a strávil tu zvyšok života. Veľkou prekážkou v Andraščíkových ľudových snahách a pri plnení kňazských povinností v bardejovskom prostredí boli úplne nevyhovujúce farské budovy, o opravu ktorých viedol spor s miestnym magistrátom dlhé roky. Vo svojich ľudovýchovných snahách venoval veľkú pozornosť propagovaniu ochrany lesov a ich ničenie považoval za veľký priestupok voči prírode a morálke, preto podal konkrétny návrh magistrátu na získanie dreva pre občanov. Pre svoj odborný i kultúrny rast a v ľudovýchovnom pôsobení využíval bardejovskú knižnicu sv. Egídia, ktorá patrila v tomto období k najcennejším knižniciam v Uhorsku.

Závažným zásahom do jeho života boli revolučné udalosti rokov 1848 – 1849. V tom čase stratil bezprostredný kontakt so štúrovcami a pridala sa na stranu Pešti. Zrejme to súviselo s okrajovou polohou Bardejova. Po potlačení maďarskej revolúcie ako poslanec mestského zastupiteľstva upadol do podozrenia, že sympatizoval s revolúciou. Internovali ho do poľského Tarnova, odkiaľ ho pre nedostatok dôkazov začiatkom novembra 1849 prepustili. Po návrate sa vzdal verejnej aktivity a kontaktoval sa iba s literátmi (napr. s Jonášom Záborským).

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

Aj keď bol vo svojej dobe na periférii rodiaceho sa národného hnutia – v Bardejove, neostal nepovšimnutý, práve naopak udržiaval vzťahy s bernolákovcami, najmä s Martinom Hamuljakom, ale i so štúrovcami, zvlášť priateľské kontakty mal s Eduardom Korponayom a Jánom Franciscim, zakladateľom spolku miernosti v Levoči. V Košickej diecéze získal pre spolkovú činnosť vzdelaného farára v Humennom Michala Hunyora, ktorý taktiež, rovnako ako on, šíril myšlienku zakladania spolkov striezlivosti. V roku 1840 ho v Bardejove navštívil Andrej Radlinský počas skúmania východoslovenského nárečia vo východných župách a o päť rokov neskôr (1845) ho poctili svojou návštevou v Bardejove štúrovci Ján Francisci, Ján Kučera, Peter Kellner a Ľudovít Gábera. Ján Andraščík úzko spolupracoval i s predstaviteľmi rusínsko-ukrajinského národného, kultúrneho a literárneho života, hlavne s Alexandrom Duchnovičom, Alexandrom Pavlovičom a inými národovcami.

Ako spisovateľ napísal Andraščík niekoľko diel, ktorými bojoval proti spoločenským neduhom a proti alkoholizmu. Bol prvým spisovateľom publikujúcim v šarišskom nárečí. Do obdobia jeho literárnej aktivity spadá aj stavba novej bardejovskej fary (dokončili ju v roku 1842), zriadenie cintorína sv. Michala (kde je podľa mienky niektorých aj pochovaný), postavenie kaplnky sv. Michala (1848) a v roku 1850 zriadil chudobinec pri kostole sv. Anny. Svoje pôsobenie podriaďoval láske k ľudu, u ktorého však neprehliadal chyby a nedostatky, ale ich ostro kritizoval. Navštevoval slovenské a rusínske obyvateľstvo okolitých obcí, videl jeho veľkú biedu. Pre svoju činnosť nezískal v cirkevnej správe významnejšiu podporu. Zomrel v úplnej biede vo veku 54 rokov na Štedrý deň v roku 1853 na bardejovskej fare. Na jeho počesť je na budove rímskokatolíckej fary v Bardejove na Radničnom námestí umiestnená pamätná tabuľa.

Do slovenských dejín sa zapísal predovšetkým ako významný predstaviteľ a organizátor protialkoholického hnutia, vychádzajúc zo štúrovských zásad. Do aktívneho boja proti alkoholizmu sa zapojil už v roku 1844, keď v Košiciach anonymne vydal svoju veršovanú činohru *Šenk paľenčení* (v šarišskom nárečí). Bola to v tej dobe najznámejšia veršovaná divadelná hra s protialkoholickou tematikou. Kým v popsolitom ľude získala jeho práca veľkú popularitu, u vrchnosti vzbudila neľúbosť. Jej obľúbenosť neznížila ani uhorská cenzúra, ktorá nariadila celé prvé vydanie v počte vyše 700 exemplárov skonfiškovať. Napriek tomu mala hra veľký ohlas a to tak počas Andraščíkovho života, ale i po jeho smrti. Bolo tomu tak i preto, lebo ju popredný predstaviteľ štúrovského hnutia Michal Miloslav Hodža upravil a prepísal do štúrovskej slovenčiny, čím získala celonárodný význam. Takto upravená bola opäť vytlačená v roku 1846 v Banskej Bystrici, neskôr vyšla vo viacerých ďalších vydaniach, v Budapešti (1886, 1890, 1897, 1903 a 1908), dokonca v roku 1923 i v Spojených štátoch amerických pod názvom *Mister Papuča* a *Missis Papučaňa*. To svedčí o jej nesmiernej popularite medzi slovenským ľudom.

Šenk paľenčení bol jedným z najpopulárnejších protialkoholických textov v slovenských dejinách. J. Andraščík ako rodák z východného Slovenska bol dobre znalý miestnych pomerov, poznal príčiny mravnej a hospodárskej biedy jednoduchého ľudu, preto aj dej hry zasadil do prostredia mu známemu – severného Šariša. Jeho rodičia vlastnili krčmu, kde predávali všetko, čo obec potrebovala – od soli až po alkohol. Tu si mladý Andraščík uvedomil, čo predstavuje alkohol a aké spoločenské, sociálne a morálne problémy spôsobuje. Ako svedomitý kňaz a neúnavný ľudovo-

-výchovný pracovník zakladal takzvané *bratstvá kresťanskej triezvosti*, ktorých snahou bolo odnaučiť ľudí piť alkohol. Práve podpore boja proti opilstvu a alkoholizmu mala slúžiť spomínaná divadelná hra. V nej vo forme dialógu medzi pravidelnými návštevníkmi krčmy podáva skutočný obraz ťažkého postavenia vidieckeho ľudu na východnom Slovensku v 40. rokoch 19. storočia. Dej hry sa odohráva v rusínskej dedine naďaleko Bardejova a tak v nej vystupujú Rusíni, Slováci zo Šariša a okolitých krajov a Maďar. Pálenka je tu zvýraznená ako najväčšia pliaga všetkých spoločenských vrstiev. Negatívnou postavou je dedinský krčmár žid Lajzer, na margo ktorého jedna z postáv hry hovorí: „*Ňeoreš, ňešeješ, – ňekopeš, ňekošiš; a preči tišice – v tvojom mišku nošiš. My v češkej roboce – dzeň a noc travime, žimu i horučosc – na poľu cerpime; pre tvoju paľenku – mi co jesc ňemame, tak že často z hladu – takoj umirame.*“ Šenk paľenčení zabával aj poučal, a preto bol popri náboženských knihách najrozšírenejším čítaním medzi drobným ľudom, čítal sa pri tkaní, páraní peria, v nedeľu na priedomí na panstve a pod., ba aj na školách ho používali pri vyučovaní, niektorí žiaci z neho vedeli celé dialógy naspamäť. O popularite hry svedčí aj to, že hneď po vyjdení sa rozšírila po celom Uhorsku a bolo možné ju dostať za päť grajciarov tak v Banskej Bystrici, Liptovskom Sv. Mikuláši, Levoči, Prešporku, ale aj v Pešti. Bola napísaná presvedčivo s bezprostrednou orientáciou na čitateľa.

Ján Andraščík sa svojou každodennou vzdelávacou a literárnou činnosťou zapojil do tých prúdov, ktoré presadzovali bernolákovci a štúrovci. Svojimi postojmi a konkrétnou prácou aktivizoval ľudové vrstvy v hospodárskej, kultúrnej, sociálnej a spoločenskej oblasti a prispel tiež k zblíženiu katolíckeho a evanjelického kultúrneho a literárneho prúdu v počiatočných formovaniach moderného slovenského národa. Zakladal a rozširoval nielen spolky miernosti, ale aj nedeľné školy a knižnice pre ľud. Jeho ľudovo-výchovná a literárna tvorba bola odrazom hospodárskych a sociálnych pomerov na Šariši.

Použitá literatúra:

- SEDLÁK, Imrich. *Ján Andraščík*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.
- SEDLÁK, Imrich. *V letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 178-184. ISBN 80-7090-112-7.
- SEDLÁK, Imrich. *Strieborný vek. Národno-kultúrny a literárny pohyb na východnom Slovensku v období národného obrozenia*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 262-271.
- SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Neografia, a. s., 2001, s. 44-52. ISBN 80-7090-593-X.
- KORBA, Emil. *ThDr. Ján Andraščík*. Bardejov : Regionálne kultúrne stredisko a MO MS, 1993. 82 s.
- Slovenský biografický slovník*. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 58. Heslo Andraščík, Ján.

KOŠICKÝ KNÍHKUPEC A NAKLADATEĽ JÚLIUS KUSTRA¹

(135. výročie narodenia)

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Jedným z najvýznamnejších šíriteľov slovenských kníh a časopisov na východnom Slovensku bol propagátor slovenského slova, slovenského národného života a podporovateľ slovenských podujatí kníhkupec, nakladateľ a publicista Július Kustra (pseudonym Košický).

Narodil sa v rodine murára Petra Kustru 23. októbra 1884 v Budapešti, jeho matka bola Anna, rodená Šuleková. Rodičia – rodičia z Bobrovca, boli nútení vycestovať za prácou. Rozhodli sa pre hlavné mesto rakúsko-uhorskej monarchie – Budapešť. Júliusov otec ako liptovský murár sa zúčastnil na výstavbe Budína, matka sa starala o domácnosť a deti. V Budapešti sa manželom narodili dve dcéry Margita a Gizela. V roku 1888, keď mal Július štyri roky, sa rodina vrátila do Bobrovca, pričom otec naďalej dochádzal za prácou do Budapešti.

Július Kustra prežil detstvo v Bobrovci, kde získal aj základné vzdelanie na ľudovej škole v rokoch 1890 až 1897 a následne pokračoval v štúdiu na odbornej učňovskej škole umeleckého zámočníctva v Budapešti (1899 – 1902). Keďže sa mu dlhšie, skoro dva roky, nepodarilo nájsť vhodné zamestnanie ako umelecký zámočník, nastúpil v roku 1905 do redakcie Slovenského týždenníka, ktorý od roku 1903 začal v Budapešti vydávať vtedajší poslanec uhorského snemu Milan Hodža (1905 – 1910). Július Kustra tak získal prvé platené miesto v administrácii. Šesť rokov tu zastával funkciu administrátora, propagátora a kolportéra Slovenského týždenníka. Pochodil takmer celé Slovensko a podarilo sa mu získať okolo 4000 predplatiteľov týchto novín. Agitačnými vystúpeniami sa snažil prispieť k upevneniu národného povedomia Slovákov, získaval voličov pre slovenských kandidátov vo voľbách do uhorského snemu v roku 1906 a vzdelancov i ľudové vrstvy pre aktívnu účasť v slovenskom národnom živote. Zvlášť sa upriamil na východné Slovensko, kde sa mu podarilo získať pomerne vysoký počet odberateľov Slovenského týždenníka. Poznal tu však aj odvrátenú stránku podnikania, keď bol z niektorých žúp vykázaný za poburovanie a šírenie panslavizmu. Cesty po krajine boli preňho prospešné okrem iného aj preto, že rozvíjali jeho vrodenný jazykový talent – ovládal osem jazykov.

Už počas pobytu v Budapešti sa zapojil do práce v kultúrnych ustanovizniach. Rôzne jeho aktivity v budapeštianskom prostredí mali dôležitý vplyv na jeho životné smerovanie, pretože sformovali jeho vzťah k slovenskej kultúre, umeniu, upevňovali sa jeho politické názory. Toto prostredie mu totiž umožnilo stretávať sa s predstaviteľmi rôznych politických prúdov slovenskej inteligencie, ktorá sa združovala okolo redakcií slovenských novín v Budapešti. Tieto podnety ho viedli k napísaniu prvých článkov, ktoré publikovala vtedajšia slovenská tlač – Slovenský

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

denník, Slovenský týždenník a Kresťan. Písal o národných, kultúrnych a spoločensko-politických pomeroch na východnom Slovensku. Zároveň dbal aj o svoj osobný rast – mal k dispozícii Hodžovu knižnicu obsahujúcu okolo 3 000 zväzkov kníh.

Zlomom v jeho živote bol rok 1910, keď v januári prišiel do Košíc a rozhodol sa pre dráhu kníhkupca a nakladateľa. Rok predtým sa oženil s o rok mladšou Emíliou, rodenou Škorupovou. Za finančného príspevku otca si otvoril v Košiciach kníhkupectvo, ktoré neskôršie rozšíril o papiernictvo a nakladateľstvo a tu pôsobil do roku 1938. Toto mesto bolo už v predvojnovom období významným kultúrnym a národným strediskom východného Slovenska. Navštevovali ho aj významné osobnosti slovenského národného života ako napr. Jozef Gregor Tajovský, pôsobiaci v neďalekom Prešove. Kustra – podobne ako desiatky rokov pred ním podobne zmýšľajúci Ján Straka – ponúkal po okolitých slovenských dedinách kalendáre, modlitebné knižky a aj Dobšinského rozprávky. Jeho jediné slovenské kníhkupectvo v Košiciach a na východnom Slovensku ponúkalo v roku 1914 jeho jednu z prvých tlačných prác – štylistickú príručku Slovenský listár, ktorú autorsky pripravil a vydal pod pseudonymom Košický. Od roku 1912 sa venoval aj vydávaniu pohľadníc, ktoré sa tematicky venovali mestu Košice, jeho pamätihodnostiam a historickému jadrú.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny nenarukoval z dôvodu, že odmietol násilie a bratovražednú vojnu medzi Slovanmi. Po troch mesiacoch ho chytili a väznili 11 mesiacov, potom sa dostal na taliansky front. Tu bol zajatý a v zajateckom tábore informoval svojich krajanov o víťazstve spojencov a vzniku Československej republiky. Z radov vojnových zajatcov robil nábor do československých légii a už v decembri 1918 prišiel s prvými legionármi do Prahy. Svoje zážitky z vojnového obdobia spracoval do knihy *Návrat do oslobodenej vlasti*.

Po ukončení prvej svetovej vojny sa vrátil do Košíc a v nových pomeroch ČSR sa opäť pustil do aktivity vo vlastnom, kníhkupectve a nakladateľstve. Svoju kultúrnu a osvetovú činnosť rozšíril a v národno-spoločenskom zameraní prehĺbil. V roku 1919 sa zaradil k zakladateľom Matice slovenskej v meste, Česko-slovenskej besedy, bol predsedom Slovenského politického klubu, v rokoch 1924 – 1930 členom Družstva Východoslovenského národného divadla. Angažoval sa v rozličných kultúrnych, turistických, športových i hospodárskych spolkoch a kluboch.

Veľkým prínosom pre slovenskú kultúru a literatúru bola jeho redaktorská a vydavateľská činnosť. Tri roky (1931 – 1933) bol vydavateľom, majiteľom a redaktorom týždenníka Košické novinky. Zároveň písal aj články, ktoré boli uverejňované v rôznych slovenských periodikách ako Slovenský týždenník, Slovenský ľud, Slovenský východ, Národné noviny, Slovenské pohľady, Newyorský denník. Zaoberal sa v nich najmä problematikou Košíc a východného Slovenska. Čiastočne sa venoval aj beletrii. Kustra sa zaradil k významným osobnostiam politického, kultúrneho a spoločenského života v Košiciach. Dôležité miesto v Kustrovom živote zaujali jeho dve dlhodobé cesty do USA a Kanady v rokoch 1924 a 1928. Počas nich sa stretol so svojimi krajanmi, ktorých informoval o celkovej situácii na Slovensku a v Československu,

Do Kustrovho života zasiahlo obdobie vojnových rokov 1938 – 1943, keď musel po horthyovskej okupácii južného Slovenska opustiť Košice. Zvažoval, že sa s rodinou usadia v Prešove, napokon sa presťahovali do Spišskej Novej Vsi. Tu aj keď s podlomeným zdravím 15. novembra 1943 otvorili kníhkupectvo pod názvom Jú-

lius Kustra a syn. Aj v Spišskej Novej Vsi sa venoval nielen kníhkupectvu, ale zapájal sa aj do kultúrnej činnosti v meste i na Spiši. Dúfal však v návrat slovenského kníhkupectva do Košíc, zrealizoval to však už len jeho syn, pretože Július Kustra vo veku 59 rokov náhle zomrel 14. decembra 1943 v levočskej nemocnici. Pochovaný je na cintoríne v Bobrovci.

Július Kustra svojím celoživotným pôsobením sa usiloval pozdvihnúť vzdelanostnú a kultúrnu úroveň obyvateľov slovenskej národnosti žijúcich na východnom Slovensku, najmä v Košiciach.

Použitá literatúra:

- BLAŠKOVÁ, Eleonóra. Boháč s prázdnyimi vreckami. Biografická črta o košickom kníhkupcovi, nakladateľovi, publicistovi a šíriteli kultúry Júliusovi Kustrovi 1884 – 1943. In *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodnostných Košíc*. Košice : Štátna vedecká knižnica Košice, 2013, s. 63-79. ISBN 978-80-85328-66-0.
- SEDLÁK, Imrich. *V čierťaziach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 365-368. ISBN 80-7090-593-X.
- SEDLÁK, Imrich. *Svitanie na východe*. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 51-54. ISBN 978-80-7090- 879-2.
- Slovenský biografický slovník, III. zväzok K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989. Heslo Kustra, Július, s. 316.

PAVEL FÁBRY – NOVÝ ŠARIŠSKÝ ŽUPAN¹

Peter KOVAL

Deň 28. október 1918 znamenal začiatok spoločensko-politických zmien na území, na ktorom sa postupne formovala Československá republika. Šariš, typický svojou multietnickosťou, prežíval hektické chvíle súvisiace s aktivizáciou jednotlivých národností prejavujúcich sa napr. aj zakladaním národných rád. Metropola Šariša, mesto Prešov, zažila popravu 41 vojakov a dvoch civilov, štatutárnym súdom odsúdených za rabovačku obchodov z noci 31. októbra na 1. novembra 1918. Slovenských obyvateľov tento drastický čin reprezentantov starého systému presvedčil, že odklon od Uhorska je správnym krokom. A aj preto ďalšia z iniciatív prouhorsky zmýšľajúcich obyvateľov východného Slovenska nenašla medzi nimi podporu. Slovenská ľudová republika vyhlásená v decembri 1918 v Košiciach bola len epizódnym činom malej hrstky sympatizantov starého režimu.

K nastoleniu novej československej správy pomáhalo na území Slovenska československé vojsko spolu s legionármi. Dňa 28. decembra 1918 vstúpilo vojsko 30. pluku z Vysokého Mýta pod velením podplukovníka Františka Berana aj do Prešova. Na Štedrý deň minister s plnou mocou pre správu Slovenska vymenoval na čelo Šarišskej župy dr. Pavla Fábryho. Ten sa presunul do svojho nového pôsobiska podľa prešovského kronikára Belu Klein-Tesnoskalského už na konci roku, so zámerom prehliadnuť si nový terén, zistiť pomery v meste a regióne. Oficiálne bol do funkcie inštalovaný až 11. januára 1919. Mesto Prešov, ako sídlo župy, to poňalo ako veľkolepú akciu, spojenú s návštevou ministra Vavra Šrobára. O 9-tej hodine ráno sa vydal sprievod 70 vozov a 80 mužov na koňoch nesúcich slovenskú zástavu z Obišoviec do Prešova. Počas prejazdu bol župan Fábry zdravený miestnym dedinským obyvateľstvom. Prešov bol bohato vyzdobený hlavne slovenskými a českými zástavami. Pred Čiernym orlom privítali župana predstavitelia prešovskej Slovenskej národnej rady profesor Mikuláš Moyzes a Imrich Ďuračko, miestny gazda Slanina a rímskokatolícky kňaz Štefan Onderčo. Slovné privítania sa niesli v oslave zavedenia administratívy nového štátu, preto nebolo prekvapením, keď novovymenovaný župan zahriakol hlavného stoličného notára, ktorý sa mu prihovárал v maďarčine, slovami: *„Ja som prisahal pred chvíľou celému ľudu hájiť práva slovenčiny, a preto prosím hovoriť rečou slovenského ľudu.“* Pavel Fábry sa hlásil k liberálnym myšlienkam, no zároveň sľuboval riadiť sa aj „rečou ľudu“. Svoju zásadu zhrnul v hesle *Meliro pa tuta, quam victoria incerta!* (Lepší je istý mier, ako neisté víťazstvo!).

Popoludní sa oslavy sústredili na príchod ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára. Na znak úcty ho na prešovskej vlakovej stanici čakali zástupy ľudu a miestna vojenská posádka. Ministerskú delegáciu okrem Šrobára tvorili aj vládni referenti Ivan Hálek, Ivan Dérer, Kornel Stodola, Vladimír Makovický, Milan Ivanka, Anton Štefánek a ďalší. Privítanie sa jej dostalo od župana Fábryho, mešťanostu Josefa Faragóa, stoličného hlavného notára Bánóa. Presun sprievodu do

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

budovy Čierneho orla bol sprevádzaný pozdravmi občanov mesta a okolia. Z balkóna hotela sa davu prihovárali postupne minister Šrobár a ostatní prítomní zástupcovia československej správy, náboženského života i kultúry. Minister zdôraznil svoju veľkú radosť z toho, že aj východní Slováci sa bez zaváhania pridali do jedného celku s ostatným Slovenskom. Ministrove slová boli úprimné, plné dojatia a vyvolávali prejavy verejného súhlasu obecnstva. Vavro Šrobár ešte v Prešove stihol rokovať s viacerými miestnymi zástupcami. Stretol sa napr. s poslancom Antonom Beskidom, predstaviteľom Ruskej národnej rady vo veci ochoty „ruskej“ (rusínskej) národnostnej menšiny pripojiť sa k ČSR. Po spoločnej večeri, konanej v budove Čierneho orla za účasti približne 250 pozvaných osôb, sa ministerská delegácia presunula vlakom do Košíc.

Oslavy vystriedala v novom týždni realita nových pomerov. V celej župe, podobne ako aj inde na Slovensku, sa začali prijímať opatrenia k zavedeniu novej administratívy s cieľom presadiť československú štátnu moc. Ešte v januári 1919 bol rozpustený župný výbor. Župan Fábry vydal nariadenie o mimoriadnych a prechodných opatreniach na Slovensku. Jeho snahy presadiť vo všetkých úradoch slovenčinu, ako kľúčový krok v rámci nových pomerov, spočiatku neboli úspešné. Ako občanom, tak aj úradníkom bolo sprvu umožnené podávať a vybavovať žiadosti aj v maďarčine či nemčine, no nový šarišský župan vyvíjal nátlak na administratívnych pracovníkov, aby sa do úradovania definitívne zaviedla slovenčina. Po nevydarených pokusoch v apríli 1919 zakročil a odvolal z funkcie mešťanosta J. Faragóa, jeho zástupcu a hlavného mestského notára Josefa Magyara, hlavného mestského právnika Júliusa Klefnera.

Periférna oblasť v prvých dňoch, týždňoch a mesiacoch existencie novej ČSR prežívala hektické chvíle. V každom ohľade slovenský živel prevládol aj v Šarišskej župe, kde prvé kroky k nastoleniu i upevneniu novej štátnej moci vykonal župan Pavel Fábry. Mesto Prešov sa stalo jeho sídlom a centrom jedného severovýchodného regiónu. Jedným z centier východného Slovenska ostal Prešov tiež po administratívnych zmenách medzi dvoma svetovými vojnami, ako aj v neskoršom období.

Použitá literatúra:

Šarišské hlasy, roč. 1, 1919

Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919). Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012. 469 s.

Dejiny Prešova 2. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1965. 351 s.

SEDLÁK, Imrich. *Svitanie na východe. Národno-politické, kultúrno-spoločenské a literárne integračné procesy na východnom Slovensku 1918 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2008. 366 s.

ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2012. 251 s.

TAJTÁK, Ladislav. *Vznik Československa a východné Slovensko*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1992. 32 s.

PRED STO ROKMI SME DOSTALI NOVÉ PENIAZE¹

Patrik DERFIŇÁK

Dátum 25. februára sa u verejnosti zvyčajne spája s výročím dodnes u niektorých vyvolávajúcim nostalgické spomienky, u iných zasa škripanie zubov. Komunistický prevrat uskutočnený vo februári roku 1948 je však iba jednou z udalostí, ktoré sa do dejín Československa i samotného Slovenska zapísali mimoriadnym spôsobom. Pred sto rokmi, t. j. 25. februára 1919 sa v Československu, ktoré ešte stále zápasilo nielen o svoju reálnu existenciu, ale tiež o hranice či vlastnú hospodársku a politickú tvár, uskutočnila akcia, týkajúca sa bez výnimky všetkých obyvateľov nového štátu. Išlo o realizáciu menovej reformy, spočívajúcu v prvom rade v odluke od znehodnoteného rakúsko-uhorského obeživa a vytvorení samostatnej československej meny. Na to, aby bolo možné realizovať základné potrebné kroky pri riadení ekonomiky nového štátu, bol zriadený osobitný orgán, konkrétne bankový úrad pri ministerstve financií. Ten zabezpečoval peňažnú politiku Československa až do obdobia, keď vznikla štandardná emisná banka. Hlavným iniciátorom a „dušou“ procesu vytvárania novej československej meny bol vtedajší minister financií dr. Alois Rašíň. Spolu so svojimi spolupracovníkmi pracoval na príprave menovej odluky niekoľko mesiacov v prísnom utajení. Potreba realizovať menovú reformu predstavovala nevyhnutný základ pre samostatnú hospodársku politiku nového štátu, ale tiež vytvorenie vlastného colného priestoru. V neposlednom rade bola významnou podmienkou pre ochranu obyvateľov pred ďalším stále rýchlejším zvyšovaním inflácie a znehodnocovaním ich úspor.

Informácie o začatí reformy sa objavili na verejnosti 25. februára 1919. Okrem urýchleného prijatia viacerých potrebných zákonov sa najvýznamnejším prejavom začiatku reformy stala tzv. „kolkovacia akcia“. Tá prebiehala v dňoch 3. – 9. apríla 1919 na takmer 1 500 miestach po celom Československu. Počas týchto dní poverení pracovníci označili kolkami obyvateľstvom predložené bankovky v hodnote 10, 20, 50, 100 a 1 000 korún. Kolkovaním bol osamostatnený peňažný obeh na území Československa a následne podriadený štátnej peňažnej politike. Dôležitou súčasťou celého procesu bola informačná kampaň. Tá prebiehala nielen na stránkach dennej tlače, ale aj prostredníctvom pôsobenia učiteľov, úradníkov, kňazov, ale napríklad aj majiteľov kín, ktorí poskytovali potrebné údaje pred začatím filmových predstavení. Napriek tomu zďaleka nie všetci obyvatelia krajiny prijímali tento proces pozitívne. Dôvodov bolo hneď niekoľko. Priamo pri kolkovaní bankoviek sa vyberala 1-percentná daň. Tá mala vlastne pokryť náklady, ktoré s menovou odlukou vznikli ministerstvu. Podstatne väčší problém pre obyvateľov predstavovala skutočnosť, že polovica predloženej hotovosti nebola priamo vrátená verejnosti. Predstavovala dočasný nútený vklad, resp. pôžičku poskytnutú štátu. Týmto spôsobom sa dr. A. Rašíň spolu so svojimi spolupracovníkmi usiloval stiahnutím časti obeživa obmedziť inflačné tlaky. Pre úspešný priebeh reformy tiež značný problém predstavovala

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

nedôvera časti obyvateľstva aj na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi voči novej, stále nie celkom etablovanej vláde. Vážny problém predstavovala tiež veľmi rôznorodá kvalita kolkov i lepidla, čo vytváralo príležitosti pre falšovateľov. Následne sa stávalo, že bankovky označené rôznymi kolkami odmietali obchodníci prijímať v obave, že nemajú žiadnu hodnotu.

Je preto celkom prirodzené, že v takejto situácii sa ľudia svoje peniaze usilovali ochrániť rôznymi dostupnými spôsobmi. K tým najčastejším patrilo rozmieňanie peňazí do jedno a dvojkorunových bankoviek. Tie totiž nepodliehali povinnému kolkovaniu. Ďalší investovali svoje prostriedky do nákupu rôznych tovarov. Iní proti kolkovaniu otvorene protestovali. Pevný postoj vlády, miestnych úradov a v neposlednom rade tiež rýchlo sa zhoršujúca menová situácia vo viacerých okolitých krajinách, kde sa rozvinula v dôsledku vojny i povojnového vývoja hyperinflácia, ukázali, že uvedená reforma mala svoj význam. Stabilizovaná, hodnotná mena totiž následne umožnila realizovať úspešný rozvoj hospodárskeho života v medzivojnovom Československu. Prispeli k tomu aj ďalšie opatrenia, ako bola napríklad dávka z majetku. Tú sám dr. A. Rašín považoval za jeden z dôležitých pilierov celej menovej reformy a k jej realizácii pristúpili už v priebehu roku 1920. Pôvodne stanovené ciele, ako napríklad výrazné obmedzenie množstva inflačných peňazí, ktoré prišla prvá svetová vojna, vytvorenie novej československej meny, založenie menovej politiky na zhodnotení meny, prípadne spojenie koruny so stabilným obsahom zlata, boli veľmi náročné. Dr. A. Rašínovi a jeho tímu sa ich podarilo dosiahnuť iba sčasti, keď napríklad pomerne rýchlo došlo k stabilizácii či dokonca poklesu cien. Pritom z obehu sa podarilo stiahnuť aj značnú časť obeživa, i keď nie objem, s ktorým sa pôvodne počítalo. Deflačná menová politika, ktorú realizovali v rokoch 1921 – 1923, však nakoniec viedla k udržaniu pomerne vysokého kurzu československej koruny voči zahraničiu. To bolo možné na jednej strane hodnotiť pozitívne, keď sa napríklad zlacnil dovoz surovín a tovarov do republiky. Na druhej strane však „silná koruna“ spôsobovala problémy pri československom vývoze, viedla k poklesu výroby, nárastu nezamestnanosti a sociálnemu napätiu. Pri hodnotení pozitív i negatív menovej reformy realizovanej dr. A. Rašínom v konečnom dôsledku výrazne prevažujú pozitíva, keďže Československo sa v medzivojnovom období stalo ostrovom menovej stability, dôvery a usporiadaných peňažných pomerov. Tie v konečnom dôsledku aspoň sčasti uchránili široké vrstvy obyvateľov pred stratou majetku i sociálnych istôt.

Použitá literatúra:

- LACINA, V. Měnová politika v prvním desetiletí Československé republiky. In *Český časopis historický*, roč. 91, 1993, s. 1-17.
- VENCOVSKÝ, F. – JINDRA, Z. – NOVOTNÝ, J. – PŮLPÁN, K. – DVOŘÁK, P. a kol. *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha : Bankovní institut, a. s., 1999. 595 s. ISBN 80-7265-030-0.
- ŽEKULIN, N. S. *Československá měna od reformy dr. Rašína až do zřízení Československé národní banky*. Praha : 1927.

PRED 100 ROKMI VYŠIEL V KOŠICIACH SLOVENSKÝ VÝCHOD (1919 – 1937)¹

Ján DŽUJKO

Po roku 1918 dochádza na Slovensku k dovtedy nepoznanému progresu v oblasti slovenského novinárstva. Výnimkou nebolo ani východné Slovensko, kde slovenské novinárstvo nemalo žiadnu tradíciu. Už po vyhlásení Československej republiky si Dočasná vláda pre Slovensko uvedomila, aký význam má vydávanie slovenskej tlače, ktorá by bojovala s nepriateľskou propagandou, šírenou zväčša maďarskými a nemeckými periodikami a letákmi, vyvracala rozličné dezinformácie a pomáhala upevňovať československú štátnosť na slovenskom území. Koncom roka 1918 tak vzniklo na západnom a strednom Slovensku niekoľko nových slovenských periodík, ktoré pomáhali plniť tieto úlohy. Na východe krajiny sa vytvorili podmienky pre vznik prvých novín a časopisov až po príchode československého vojska začiatkom roka 1919.

Práve vďaka podpore ich veliteľa na Slovensku, plukovníka Františka Schöbla a náčelníka jeho štábu podplukovníka Františka Bartoša sa Edmundovi Borekovi podarilo založiť v Košiciach slovenský denník. Zo začiatku bol financovaný z prostriedkov vojenskej správy a k dispozícii mu bol aj potrebný vojenský personál, ktorý pôsobil i v administrácii periodika. Tá bola spolu s redakciou novín v budove Zemského vojenského veliteľstva.

Dňa 9. januára 1919 tak vyšiel v Košiciach Slovenský východ (1919 – 1937) s podtitulom *Nestranný orgán Slovenska a Karpatskej Rusi*. Zo začiatku vychádzal na 2 – 8 stranách. Tlačil sa v kníhtlačiarňi svätej Alžbety, neskôr v Slovenskej kníhtlačiarňi. So zodpovedným redaktorom Edmundom Borekom pôsobili v redakcii aj spisovatelia Ján Hrušovský a Hana Gregorová, ako i košický rodák Anton Straka. Prvým externým odborným spolupracovníkom sa stal Josef Polák, píšuci do rubriky *Umenie*. Cena jedného čísla výtlačku bola 20 halierov. Tá sa postupne zvýšila na 50 halierov. Náklad prvých čísiel bol približne 500 kusov denne. Cieľom novín bolo predovšetkým upevňovanie slovenskej národnej identity a československej štátnosti na periférii krajiny. Snažil sa osloviť nielen Slovákov a tu prichádzajúcich Čechov, ale aj Rusínov. Bol tak primárne adresovaný nielen obyvateľom východného Slovenska, ale aj Podkarpatskej Rusi. To naznačovala aj prvá nesamostatná príloha Rusínske slovo, tlačená neskôr azbukou. Na starosti ju mala Elza Zinaida Mažárová, neskôr Ilarion Curkanovič. V denníku sa v prvom roku jeho existencie sformovalo aj niekoľko pravidelných rubrik ako napr.: *Besednica*, *Burzové zprávy*, *Cudzozemsko*, *Divadlo*, *Divadlo a umenie*, *Domáce zprávy*, *Hospodárske zvesti*, *Knihy a časopisy*, *Národné hospodárstvo*, *Úradné zprávy*, *Chýrnik*, *Posledné zprávy*, *Posledné radiove zprávy*, *Rôzne zprávy*, *Sokolský zvestník*, *Školstvo*, *Šport*, *Šport a turistika*, *Telegramy*, *Umenie*, *Úradné zprávy*, *Zahraničné zprávy*. Slovenský východ mal aj *Šarišskú hliadku* a *Spišskú hliadku*, tie obsahovali rozličné krátke informácie z týchto regiónov.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

Vydávanie Slovenského východu v počiatočnej fáze narazilo na rozličné prekážky, ktoré musela redakcia i administrácia prekonávať. Niektorí pouliční predavači pýtali od kupujúcich vyššiu cenu, ako bola uvedená na titulnej strane periodika. Slovenský východ preto žiadal čitateľov, aby takých ihneď nahlásili polícii alebo vojenskej hliadke. Takéto správanie evidoval denník nielen v Košiciach, ale aj v Staršej Lubovni. Navyše niektorí príslušníci maďarskej minority v meste upozorňovali deti, aby nepredávali slovenské noviny. Ďalšie prekážky spojené s vydávaním novín, zvlášť v Košiciach, sa týkali pošty. Tá buď nedoručovala telegramy, alebo boli „bolševicky zkomolené“, inokedy doručené s trojdňovým meškaním. Listy a zásielky zas posielala na adresu redakcie a administrácie, ale do tlačiarne poštár zámerne nedoniesol peniaze. Problematické bolo aj doručovanie novín. Na pošte nechávali Slovenský východ „ležať“. Z vlaku sa tiež vyhadzovali celé balíky alebo jednotlivé čísla vydaní denníka. Pošta nedoručovala noviny adresátom, predavači niekedy posielali späť viac ako polovicu prevzatých výtlačkov. Denník preto publikoval výzvu čitateľom, ako reklamovať nedoručenie novín. Ak mala administrácia konkrétnu reklamáciu, mohla ďalej konať. Napokon vydávanie novín prerušil vpád maďarskej Červenej armády na územie východného Slovenska. Redakcia i administrácia novín bola nútená opustiť Košice. Presťahovala sa do Žiliny spolu so Zemským vojenským veliteľstvom. Do Košíc sa vrátila až začiatkom júla po tom, čo cudzie vojská opustili územie Slovenska. Následne denník vychádzal takmer celé medzivojnové obdobie. V roku 1937 si zmenil názov na Novosti. Tie zanikli v novembri 1938.

Slovenský východ, ktorý začal vychádzať 9. januára 1919 v Košiciach bol priekopníkom slovenskej tlače na východnom Slovensku v medzivojnovom období. Zároveň bol prvým po slovensky písaným regionálnym denníkom na Slovensku. Na začiatku svojej existencie výrazne prispel k šíreniu československej štátnosti, k upevňovaniu slovenského národného povedomia, presadzovaniu slovenskej kultúry a slovenského školstva na periférii krajiny. Svojich čitateľov informoval nielen o politickom hospodárskom a kultúrnom dianí na východe krajiny, ale prinášal dôležité správy z celej republiky a na jeho stránkach nechýbalo ani zahraničné spravodajstvo.

Použitá literatúra:

- KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.
- KORČÁK, Rostislav. Začátky prvního slovenského denního listu na východním Slovensku. In *Nové obzory* 7, 1965, s. 72-89.
- Slovenský východ – 1919.

PRED 100 ROKMI ZALOŽILI V PREŠOVE ODBOČKU ČESKOSLOVENSKEHO ČERVENÉHO KRÍŽA¹

Peter KOVAL

Mesto Prešov sa krátko po vyhlásení Československej republiky stalo jedným z významných centier pomerne zaostaleho východného Slovenska. Fungovali tu viaceré administratívne inštitúcie súvisiace so správou Šarišskej župy, z predchádzajúceho obdobia tu existovala tradícia vzdelávania či kultúry a v neposlednom rade bolo mesto aj centrom zdravotníckej opatery. Podmienky na udržanie a zdokonalenie všetkých týchto oblastí ľudského života sa upravovali pozitívnym smerom len pomalým tempom a naplno sa prejavovala periférnosť regiónu v zmysle menšieho záujmu centrálnych orgánov o stav tejto časti krajiny.

Vylepšenie zdravotnej situácie bolo jednou z kľúčových úloh nového štátu. Sociálne ochorenia, obzvlášť tuberkulóza, ale aj trachóm či pohlavné choroby trápili najmä slabšie sociálne vrstvy obyvateľstva a mali vážny dopad na zdravie detí. Krátko po skončení prvej svetovej vojny sa preto počítalo s investíciami do renovácií či výstavby nových zdravotníckych zariadení, do zlepšenia ich materiálneho stavu i do pozdvihnutia postavenia lekárov a ošetrovateľského personálu. Aj keď u zainteresovaných Prešovčanov prakticky hneď od októbra 1918 existoval záujem o vyriešenie výstavby novej nemocnice v meste, nepomohli im ani viaceré kritické hlasy smerujúce priamo k centrálnym štátnym orgánom. Naplno sa aj tu prejavila periférnosť ich záujmu. K realizácii výstavby novej modernej nemocnice došlo až na prelome 20. a 30. rokov.

Československá vláda nebola schopná sama čeliť nežiaducemu sociálno-zdravotnému stavu obyvateľstva po skončení prvej svetovej vojny. Vznikla potreba obrátiť sa o podporu v rôznych organizáciách a mimovládnych ustanovizniach. Kľúčovú rolu v prvých povojnových rokoch na území celého Československa, pri zlom stave štátnej zdravotníckej starostlivosti, zohrala pomoc Československého Červeného kríža (ČsČK).

ČsČK nadviazal na činnosť spolku v predvojnovom období. Červený kríž bol založený v roku 1863 v Ženeve a od 80. rokov 19. storočia vyvíjal aktivity v rámci rakúsko-uhorskej monarchie (na území Česka Rakúsky Červený kríž a na území Slovenska Uhorský Červený kríž). PhDr. Alice G. Masaryková bola v januári 1919 poverená československým ministerstvom sociálnej starostlivosti dozorom nad sociálnymi organizáciami, ústavmi a odbornými školami. Vo februári 1919 sa angažovala výraznou mierou do založenia a formovania ČsČK. Jej úloha ako predsedníčky spolku spočívala v počiatočnej organizácii, v získavaní kvalifikovaných spolupracovníkov, priaznivcov a podporovateľov doma i v zahraničí. Spolok sa zamerával na materiálnu a sociálnu pomoc vojnou postihnutým oblastiam. Sústredil sa hlavne na zdravotnú výchovu obyvateľstva a dorastu na školách, prevenciu proti infekčným

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

chorobám. Významný dôraz položil aj na výcvik odborného personálu a aktivity orientované na ošetrovatelstvo.

V Prešove bola založená odbočka ČsČK 19. augusta 1919. Prvou predsedníčkou sa stala manželka župana Pavla Fábryho Oľga a už v prvom roku mal spolok 350 činných členov. V pomerne krátkom čase sa zmenila funkcia predsedu spolku viackrát. Po Oľge Fábryovej sa funkcie ujala Augusta Thomková a v roku 1921 sa predsedom odbočky ČsČK v Prešove stal riaditeľ priemyselnej školy Ing. Antonín Tobek. Medzi členov užšieho výboru patrili viaceré významné osobnosti prešovskej verejnosti, akými boli napr. vládny komisár, neskorší okresný náčelník JUDr. Vladimír Gallay, sudca JUDr. Andrej Harkabus, školský inšpektor Pavel Gallo a i. Prakticky po celý čas spolok zápasil s finančnými problémami, no svoju sociálnu pomoc, pri svojej rozpočtovej obmedzenosti, sústredil hlavne na nemajetné osoby.

V roku 1921 bola činnosť pobočky ČsČK v Prešove rozšírená zriadením viacerých odborov a oddelení. „Odbor pečlivosti a ochrany mládeže“ sa zamerával na starostlivosť o mládež, hlavne dojčiat, výchovu chudobných a podporu sirôt. V marci 1921 bola v rámci odboru zriadená, aj za pomoci anglickej misie Lady Muriel Paget, „detská zdravotná stanica“ (poradňa pre matky a kojencov). V ošetrovni okrem lekárov vykonávali svoju činnosť zdarma dve ošetrovatelky, šesť žien a dvaja muži ako členovia ČsČK. Liečení pacienti pochádzali z chudobnejších vrstiev a denne bolo v prvom roku ambulantne vyšetrených okolo 50 prípadov. Dvakrát týždenne mali možnosť matky s deťmi vo veku do šesť rokov navštíviť toto zariadenie a realizovať bezplatnú prehliadku. Vďaka tejto zdravotnej starostlivosti došlo k poklesu detskej úmrtnosti v meste. Vedúcim lekárom na tejto tzv. detskej klinike bol MUDr. Alexander Gottlieb. V roku 1929 stanicu viedla MUDr. Groswirth-Weinerová. Odbor vykonával čiastočne aj charitatívnu činnosť v podobe zabezpečovania stravovania pre chudobných žiakov prešovských škôl. V roku 1921 bol v prešovskom kláštore Sancta Maria zriadený tzv. polievkový ústav, kde sa stravovalo 180 detí, nasledujúci rok sa stravovalo v rámci tejto akcie v piatich jedálňach už 333 detí. K ďalším charitatívnym činnostiam patrila aj zbierka šatstva a podpora pri nákupe školských potrieb pre nemajetných.

Druhým významným zriadeným oddelením odbočky ČsČK v Prešove bol „odbor ošetrovania tuberkulózných“. Pri tomto odbore bol 16. marca 1921 ustanovený dispenzár pre pľúcnych pacientov. Sídlo mal na Masarykovej ulici č. 101. Dvakrát do týždňa mali obyvatelia mesta i okolia možnosť bezplatnej prehliadky. Chudobným pacientom sa poskytovali zdarma lieky aj potraviny a v niektorých prípadoch aj finančná podpora. Najťažšie prípady boli za pomoci odboru spolku ČsČK presúvané do slovenských sanatórií. Vyšetrenia v ordinácii realizoval MUDr. Gabriel Bott a ošetrovatelka Mária Fritscherová. Pľúcne choroby boli na začiatku 20. rokov 20. storočia pomerne rozšírené, a preto počet návštev v dispenzári z roka na rok rástol. Kým v roku 1921 bolo zaevidovaných 567 návštev pacientov, tak v roku 1922 sa riešilo už 1 500 prípadov a v roku 1923 išlo o 2 000 vyšetrených prípadov ochorenia na pľúcne choroby.

„Odbor pre podporu chudobných“ sa staral o najchudobnejších obyvateľov mesta prostredníctvom zabezpečenia potravín či finančnej pomoci. Prešovský Červený kríž sa prostredníctvom tohto odboru aktívne zapájal napr. do tzv. ošacovacej akcie pre chudobných.

„Odbor pre všeobecnú činnosť“ v rámci spolku usporadúval zdravotno-výchovné prednášky a staral sa aj o výchovu tzv. dorastu ČsČK. Sám, ale i v spolupráci s inými organizáciami (Živena či Sokol), organizoval stretnutia s občanmi – výchovné prednášky hlavne v okolitých obciach. ČsČK svoju činnosť zameriaval aj na výchovu dobrovoľníckeho zdravotníckeho personálu. Organizoval školiace kurzy napr. pre zdravotné sestry či pre samaritánov.

Zdravotné zabezpečenie obyvateľstva patrilo medzi kľúčové úlohy novovytvorenej ČSR. Aj periférne oblasti mohli predstavovať potencionálnu hrozbu pre zvyšok územia v prípade, ak by sa odtiaľ, v dôsledku zanedbania zdravotnej starostlivosti, začali šíriť nákazlivé ochorenia. Aj preto sa štátna moc snažila sústrediť pozornosť na riešenie povojnovej hospodársko-sociálnej krízy na severovýchode Slovenska. Nie vo všetkých krokoch však bola úspešná. Výraznú pomoc pre ňu predstavovali aktivity ČsČK založeného na začiatku roku 1919. V meste Prešov, v jednom z centier východného Slovenska, začala činnosť odbočka ČsČK v lete toho istého roku a výraznou mierou sa podieľala na znížení chorobnosti obyvateľov mesta. Činnosť vykonávala v plnej spolupráci so štátnymi zariadeniami – mestskou, neskôr okresnou nemocnicou v Prešove. Viacerí prešovskí lekári sa angažovali aj v osvetovej činnosti odbočky, pozostávajúcej hlavne z verejných prednášok a besied. Nemenej významnou bola aj charitatívna a výchovná činnosť spolku.

Použitá literatúra:

- Slovenský národný archív Bratislava, fond *Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy*
- Štátny archív Prešov, pobočka Prešov, fond *Okresný úrad Prešov (1923 – 1944)*
- Šariš 1930
- Červený kríž, Alica G. Masaryková a Slovensko. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Ústav Milana Rastislava Štefánika Martin, 23. – 24. november 2006. Ed. Zora Mintalová. Bratislava : Slovenský Červený kríž v Bratislave, 2006.
- JIROUŠKOVÁ, Marta – KOVÁČ, Pavel. *Z histórie zdravotníctva na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Košice : Krajský ústav národného zdravia, 1988.
- JUNAS, Ján a kol. *80 rokov činnosti Červeného kríža na Slovensku*. Bratislava : Finest, s. r. o., 1999.
- KOVAL, Peter. Osvetovo-zdravotnícka činnosť Československého červeného kríža v Prešove po roku 1918. In *Spoločnosť a kultúra východného Slovenska [elektronický zdroj] : (knižná kultúra, udalosti a osobnosti)*. Eds. L. Franková, M. Domenová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014, s. 97-107.
- KOVAL, Peter. Nákazlivé choroby na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 20. rokov 20. storočia (náčrt povojnových zdravotníckych pomerov). In *Podkarpatská Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918 – 1939): čriečky z histórie*. Eds. Peter Švorc, Patrik Derfiňák. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 151-168.
- VOROBEL, Jozef. *Sociálna starostlivosť v Prešove v rokoch 1928 – 1938*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2007.

ŠARIŠSKÉ HLASY (1919 – 1920) – PRVÝ SLOVENSKÝ TÝŽDENNÍK VYDÁVANÝ V PREŠOVE PO ROKU 1918¹

Ján DŽUJKO

Po roku 1918 začali aj na východnom Slovensku vznikať prvé po slovensky písané periodiká. Vznik nového štátu a postupná aj keď pomalá konsolidácia pomerov práve na periférii krajiny umožnili vznik nových titulov periodickej tlače.

Koncom roka (v decembri) 1918 prišlo do Prešova československé vojsko i nový župan Pavol Fábry, ktorý sa ujal svojho úradu v januári nasledujúceho roku. Rozpustil Stoličný výbor a vymenoval Správny výbor, rozpustil aj Zastupiteľský zbor Prešova a úradným jazykom sa stala slovenčina. Československá správa podporovala vznik spolkov a časopisov, ktoré prispievali k šíreniu československej štátnosti a slovenského národného povedomia.

Po nastolení československej moci v meste tak 6. apríla 1919 vyšli Šarišské hlasy s podtitulom *Týždenný časopis pre hospodárske a kultúrne povznesenie obyvateľstva župy Šarišskej. Úradný orgán župana v Prešove*. Vychádzali s týždennou periodicitou vždy v nedeľu vo formáte 41 x 59 cm. Ich redakcia a administrácia sídlila v budove župného úradu v meste. Tlačili sa na 4 až 16 stranách v Kníhtlačiarňi Arpáda Kóscha, následne v Kníhtlačiarňi Sv. Mikuláša v Prešove. Cena novín bola 20, neskôr 40 halierov a predplatné na pol roka 6 korún a na celý rok 12 korún. Ich vydavateľom bol Župný úrad v Prešove a po ňom Emanuel Pohl. S výnimkou niekoľkých listov čitateľov uverejnených v šarišskom dialekte bol tento týždenník písaný v slovenskom jazyku. Vo vedení redakcie sa postupne vystriedali Emanuel Pohl, Vladimír Gallay a Ludovít Kühn. V Šarišských hlasoch sa po určitom čase ustálili tieto rubriky: *Besednica, Divadlo, Dopisy našich čitateľov, Chýrnik, Hospodárstvo, Písomníctvo, Politický prehľad, Sokolský zvestník, Školské zprávy, Školstvo*. Noviny sa zo začiatku rozširovali aj vďaka tomu, že boli úradným orgánom prešovského župana. Postupne si však získali širší okruh čitateľov a svojich abonentov mali nielen na východnom Slovensku či v Československu, ale aj v zahraničí.

Šarišské hlasy boli adresované najmä šarišským roľníkom, ale okrajovo oslovovali aj miestnu inteligenciu. Redaktori a dopisovatelia sa snažili prinášať informácie predovšetkým z politického, hospodárskeho a kultúrneho diania v regióne. Tie boli doplnené dôležitými správami celoslovenského či celorepublikového významu, pričom zahraničné správy sa v Šarišských hlasoch vyskytovali len sporadicky. Aj keď z obsahového hľadiska redaktori novín v programovom článku, ako i samotnom podtitule týždenníka deklarovali predovšetkým snahu prispieť ku kultúrnemu a hospodárskemu povzneseniu obyvateľov východného Slovenska, resp. Šariša, zvýšenú pozornosť venovali napokon aj presadzovaniu československej štátnosti a šíreniu slovenskej národnej identity na periférii krajiny.

V súvislosti s pádom maďarskej Červenej armády na územie Slovenska koncom mája 1919 noviny nevychádzali od júna 1919. Opäť vyšli v júli toho istého roka. Ša-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

rišské hlasy vyšli poslednýkrát 25. júla 1920. Následne noviny prevzala Slovenská roľnícka jednota v Bratislave a začala ich vydávať s novým názvom Gazdovské noviny (1920 – 1938).

Šarišské hlasy boli jednými z prvých slovenských periodík, ktoré začali vychádzať na východnom Slovensku po 28. októbri 1918. Keďže slovenské novinárstvo na východe krajiny nemalo takmer žiadnu predvojnovú tradíciu, patril týždenník medzi priekopníkov slovenskej tlače v tejto časti novovzniknutého štátu. A hoci boli regionálnymi novinami, ktoré po stránke formálnej i obsahovej nemohli súperiť s celoslovensky vydávanou tlačou, ale ich význam, tak ako význam ostatnej slovenskej tlače vydávanej na východnom Slovensku, bol v prvých mesiacoch samostatnej Československej republiky neoceniteľný.

Použitá literatúra:

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny Prešova 2*. Prešov : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1965. 351 s.

Šarišské hlasy – 1919.

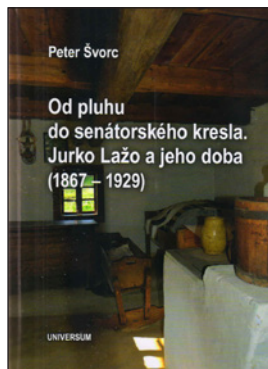
RECENZIE ANOTÁCIE



*Najzápadnejšie miesto Európy neďaleko portugalského
mestečka Sagres. V pozadí Atlantický oceán.*

Foto Peter Švorc

ŠVORC, Peter. *Od pluhu do senátorského kresla. Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929)*. Prešov : Universum, 2018. 269 s. ISBN 978-80-89946-02-0.



Publikovanie monografií s biografickým zameraním je v slovenskej historiografii skôr výnimkou ako pravidlom. To platí najmä v prípade menej známych osobností. Najnovšia publikácia Petra Švorca *Od pluhu do senátorského kresla* s podtitulom *Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929)* patrí práve k takýmto dielam. Hlavným „protagonistom“ je – na rozdiel od podobných diel – „jednoduchý“ roľník, ktorý sa tvrdou prácou, oduševnením a húževnatosťou dopracoval až do senátorského kresla. Už len fakt, že sa autor podujal k spracovaniu takejto neraz náročnej úlohy, považujeme za isté pozitívum.

Monografia sa – v porovnaní s mnohými inými – nezameriava iba na produktívne obdobie Juraja Laža. Prvá kapitola začína krátko pred jeho narodením a napriek absencii dostupného pramenného materiálu nám približuje aj Lažovu rannú dospelosť, počas ktorej sa formovala jeho osobnosť najmä vtedajšími spoločensko-hospodárskymi podmienkami, ale aj vplyvom miestneho kňaza a neskôr rodiny Beskidovcov. Autor sa nevyhýba ani takému fenoménu vtedajšej doby, akou bolo vysťahovalectvo. Aj Juraj Lažo sa podobne ako iní chudobní roľníci vtedajšej doby vydal pod tlakom okolností do Spojených štátov, aby si tak mohol privyrobiť a postarať sa o svoju rodinu.

V druhej kapitole pokračuje jeho príbeh vstupom do politiky. Čitateľ sa oboznamuje s problematickým obdobím Veľkej vojny, ktorá mala na beztak katastrofálnu situáciu roľníkov na severovýchodnom Slovensku ničivé následky. Prostredníctvom Juraja Laža, ktorý pochádzal z tohto prostredia a tam aj strávil väčšinu svojho života, sa stretávame s vtedajšou rusínskou spoločnosťou a jej problémami na konci vojny. Práve tieto problémy a snaha ich riešiť viedli Juraja Laža na cestu politiky. Podľa autorových vlastných slov, mala druhá kapitola zaujať v rámci rozsahu popredné miesto. Predstava sa však nie vždy zhoduje s realitou. Autorovi sa tak nepodarilo úplne naplniť svoju predstavu, najmä pre absenciu pramenného materiálu.

Juraj Lažo sa však nevenoval iba politike, hoci tá mala v istej dobe popredné miesto v jeho živote. Akútne spoločensko-hospodárske problémy sa snažil riešiť hneď na mieste. V tom mu mal dopomôcť Roľnícky spolok Svätého Vojtecha, ktorého sa stal zakladateľom a predsedom. Práve pôsobeniu spolku, činnosti a problémom s ním spojeným sa Peter Švorc venuje vo štvrtej kapitole. Spolok nepatrí medzi veľmi úspešné projekty spojené s činnosťou mladého senátora, napriek tomu poskytuje veľmi zaujímavý pohľad na rusínsku spoločnosť a jej vnímanie takýchto spolkov vo vtedajšej dobe.

Piata kapitola sa v stručnosti venuje jednotlivcom, ktorí sa s Lažovou činnosťou veľmi nestotožňovali, ba ju aj odmietali a v niektorých prípadoch sa mu stavali na odpor. Tu šlo najmä o politických oponentov, avšak svoje miesto si tu našla aj cirkevná otázka.

Práve problematika cirkevnej otázky dostala svoj priestor v šiestej kapitole. Autor tu naplno rozvíja spleť vzťahy medzi cirkvou, národnosťou a politikou, ktoré

obzvlášť v rusínskom prostredí hrali dominantnú úlohu. Prvé spory Juraja Laža s gréckokatolíckou cirkvou či skôr jej duchovnými predstaviteľmi sa začali prejavovať už počas prvej svetovej vojny a táto problematika sa s ním tiahla počas celého života. V tejto kapitole sa tak prostredníctvom sporu Juraja Laža s gréckokatolíckym dekanom Daňkom stretávame so stretom záujmov dvoch osobností a prostredníctvom nich aj dvoch cirkví – gréckokatolíckej a pravoslávnej, ktoré na severovýchodnom Slovensku zvädzali „súboj“ o rusínskych veriacich.

V záverečnej kapitole autor približuje odkaz Juraja Laža, ktorý akoby zázrakom pretrval až do súčasnosti. Kniha predstavuje sondu do života rusínskej society na severovýchode Slovenska, jej každodenných problémov. V druhom rade nám približuje vzťah centrálnej pražskej vlády s okrajovými oblasťami republiky, efektívnosť či skôr neefektívnosť riešení tamojších spoločenských a hospodárskych pomerov a dôsledky s tým spojené. Publikácia je zaujímavou nielen pre náročnejších čitateľov z radov odborníkov na regionálne dejiny, ale vďaka „ľahkému“ štýlu písania je vhodným čítaním aj pre nenáročného čitateľa.

Michal Falat

Hosťovská kniha rodiny Raisz na hrade Lubovňa (1827 – 1882). Eds. Františka Marcinová, Dalibor Mikulík. **Stará Lubovňa : Lubovnianske múzeum – Hrad, 2017. 513 s. ISBN 978-80-89860-06-7.**



Návštevné alebo hosťovské knihy sú známe verejnosti aj v kontexte hotelierskych či pamäťových inštitúcií (výstavná činnosť) a pod. Obsahujú zápisy, postrehy, pocity alebo poďakovania klientov, návštevníkov, resp. i vyjadrenia nesúce sa v negatívnom duchu. Publikácia *Hosťovská kniha rodiny Raisz* predstavuje edíciu unikátneho, zachovaného archívneho prameňa z inventára hradu Lubovňa, a to špecifickej hosťovskej knihy vedenej v rokoch (1. novembra) 1827 – (30. marca) 1882 Jurajom Félixom Raiszom a jeho synom Szilárdom (Konštantínom) Raiszom. Je potrebné zmieniť sa o tom, že rodina Raiszovcov bola majiteľkou hradu v rokoch 1825 – 1880 a neskôr ho predali mestu Stará

Lubovňa (1. apríla 1880).

Kniha bola vo vlastníctve potomkov majiteľov hradu – rodiny Raisz Kassai és Lublóváry (z Košíc a Lubovne). Na hrad Lubovňa ju priniesol Juraj V. Lublóváry v roku 1964 a odovzdal ju riaditeľovi múzea Andrejovi Čepiššákovi. Následne sa v 70. rokoch 20. storočia dostala do Štátny oblastný archív Stará Lubovňa (dnes Štátny archív PO, pracovisko Stará Lubovňa) a na hrade sa znovu ocitla až v roku 2011 ako exponát novootvorenej expozície.

Publikácia obsahuje úvodný príhovor riaditeľa múzea. Po formálno-obsahovej stránke sa delí na dve časti. V prvej časti autori prezentujú informácie nielen o členoch šľachtickej rodiny Raiszovcov (Raisz – Lublovári) v širšom historickom kontexte, ale aj o dejinách hradu a pozadí vzniku zápisov v danej hosťovskej knihe, stručne aj jej diplomatický rozbor.

Druhá časť publikácie obsahuje prepis a preklad zápisov v samotnej knihe, radených chronologicky na jednotlivých listoch (fóliách recto – a / verso – b, s. 24 – 349), po ktorých sú napokon pre vizualizáciu radené faksimile (skeny) knihy (s. 350 – 513). Zápisy v hostovskej knihe boli vedené v maďarskom jazyku (preklady do slovenského jazyka Viktor Szabó), latinskom (preklad Vladimír Olejník, Františka Marcinová), poľskom (preklad Františka Marcinová), anglickom (preklad A+A Solar, s. r. o.), nemeckom (preklad Dominika Boháčová, Františka Marcinová) a ojedinele aj vo francúzskom jazyku (preklady Katarína Chapuis-Šutorová), talianskom (2), španielskom (1) a slovenskom (1) jazyku.

Na základe hostovskej knihy možno sčasti rekonštruovať časť života na hrade, návštevy u Raiszovcov z radov uhorskej (Mariassy, Szirmay, Berzeviczy, Péchy, Desewffy, Görgey, Dobay, Csáky a i.), rakúskej a poľskej šľachty, krajinských a stoličných hodnostárov, kléru, civilných – súkromných osôb – pedagógov i študentov, lekárov či lekárnikov, intelektuálov, umelcov, ale aj vojakov (napr. v hodnosti kapitánov, poručíkov a i.). Na základe týchto záznamov sa dajú doložiť kontakty Raiszovcov, ich väzby, priateľstvá, záujmy a pod., postrehy hostí o hrade, zámku, kúpeľoch, prírode a okolí, informácie o priateľskom, pohostinnom prijatí. Vyskytli sa aj záznamy poetického charakteru. Okrem nich hostovská kniha obsahuje zápisy majetkovo-právneho charakteru, o hrade, o požiaroch, svetových či vojenských dejinách (pohyb vojska), opisy pamätných tabúl alebo aj udalostí v rodine (sobáš, krstiny, úmrtie) Raiszovcov.

Publikácia má reprezentatívnejšie grafické spracovanie, absentuje bližší kritický, poznámkový aparát (metodika a postup práce s prameňom dostupné na s. 20 – 21). Umožňuje teda (nielen) autorom ďalší obsahový i kritický výskum prameňa. Titul v širšom kontexte možno použiť aj pri výskume uhorských, resp. slovenských a poľských dejín, pomocných vied historických – konkrétne paleografie, epigrafie, genealógie, dejín verejnej správy či archontológie.

Marcela Domenová

Slováci v československých légiách (1914 – 1917 – 1920). Venované pamiatke PhDr. Mariána Hronského, DrSc. (1940 – 2012). Na vydanie pripravil Ferdinand Vrabel. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, Ústav politických vied SAV, 2018. 78 s. ISBN 978-80-224-1637-5.



Pomerne útlý, na pohľad nenápadný zborníček vydaný Ústavom politických vied (ÚPV) Slovenskej akadémie vied v Bratislave môže byť pre čitateľa zaujímavý hneď z niekoľkých dôvodov. V prvom rade obsahuje texty venované zaujímavej, aktuálnej, no pritom z hľadiska slovenskej historiografie stále relatívne málo spracovanej problematike vzniku a pôsobenia československých légii. Súčasne však predstavuje tiež spomienku na známeho slovenského historika PhDr. Mariána Hronského, DrSc., ktorý sa tejto, ale i viacerým ďalším zaujímavým témam spojeným s vývojom strednej Európy vo svojich výskumoch venoval.

Svojím rozsahom nevelká publikácia tak obsahuje okrem stručného úvodu aj tri vedecké štúdiá a zaujímavú obrazovú prílohu. Hneď v úvodnej štúdii *K slovensko-českým vzťahom pred vznikom Česko-Slovenska* jej autor dr. Miroslav Pekník priblížil vývoj vzájomných slovensko-českých vzťahov tak, ako sa formovali v záverečnom období existencie habsburskej monarchie. Nadväzovanie a následné rozvíjanie spoločnej spolupráce v rôznych oblastiach predstavovalo pre obe strany iba jednu z alternatív ďalšieho možného rozvoja nielen politickej, ale tiež hospodárskej či kultúrnej oblasti. Ako následný vývoj ukázal, v sledovanom období nakoniec tú najperspektívnejšiu.

Ako druhý z textov zaradil F. Vrábela, ktorý zborník pripravil na vydanie, doteraz nepublikovanú štúdiu M. Hronského *Organizovanie česko-slovenského zahraničného vojska a účasť Slovákov v légiách vo Francúzsku, Taliansku a Rusku počas prvej svetovej vojny*. Práca zostala v rukopise v ÚPV v Bratislave. V texte autor prezentuje popri už často uvádzaných skutočnostiach aj viaceré málo známe či dokonca úplne neznáme informácie. Vo veľmi hutnej forme, no súčasne so zdôraznením viacerých kľúčových procesov, sleduje aktivity predstaviteľov zahraničného odboja, rovnako ako budovanie či postupný návrat légii a ich príslušníkov do vlasti. Osobitnú pozornosť pritom napríklad venuje osobnosti a aktivitám M. R. Štefánika, či viacerým podrobnejším údajom o samotných legionároch.

V treťom z textov nazvanom *Historik a politológ Marián Hronský*, sa Vladimír Goněc pokúsil o stručný prehľad nielen životných osudov, ale predovšetkým odborných aktivít dr. Hronského. V chronologickom slede sa sústredil jednak na prezentáciu jeho štýlu práce a výber tém či problémov, ktorým venoval osobitnú pozornosť. Nemenej dôležité je, že pripomenul a stručne zhodnotil významnejšie publikačné výstupy tohto slovenského historika. Popri iných témach sa však zásadným predmetom jeho záujmu stal najmä „Trianon“. Problém tejto mierovej zmluvy analyzoval v širších súvislostiach už od 60. rokov minulého storočia. Dôležité bolo, že sa pritom vždy prísne držal základných zdrojov informácií, pričom postupoval dôkladne a bez zbytočných emócií či sentimentu. I z tohto dôvodu sú napríklad práce *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920* (1998), resp. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti 1918 – 1920* (2011) vzorovou analýzou uvedených udalostí z pohľadu slovenskej historiografie. No nielen veľké dejinné udalosti sa dostali do centra pozornosti dr. Hronského. Viaceré texty publikoval aj v snahe priblížiť činnosť a životné osudy slovenských politikov, ako boli napríklad Ivan Dérier, Ferdinand Juriga, Andrej Hlinka a pod.

Pripomenúť si bohatú pracovnú činnosť osobností, ktoré sa dožili významného životného jubilea, prípadne predčasne opustili naše rady, by malo predstavovať prirodzenú súčasť stavovskej etiky. Najmä v prípade, že svojou prácou významne prispeli k poznaniu dovtedy neznámych, no súčasne dôležitých oblastí našej minulosti. A v tomto je hodnota edičného činu F. Vrábela.

Patrik Derfiňák

MOLNÁR, Martin (zost.). *Petrovce nad Laborcom. Monografia obce. Petrovce nad Laborcom* : Jozef Rovňák – EXCEL, 2018. 232 s. ISBN 978-80-89697-38-0.



V posledných rokoch vychádza čoraz viac monografií mapujúcich dejiny jednotlivých obcí a výnimkou nie je ani územie dnešného Zemplína. V roku 2018 sa takejto monografie dočkala aj obec Petrovce nad Laborcom v okrese Michalovce. Publikácia je rozdelená na dve rozsahom rovnocenné časti: textovú a obrazovú. Textová časť je rozčlenená do 12 kapitol podľa zaužívaných chronologických pravidiel slovenských dejín.

Ako to už býva zvykom v publikáciách takéhoto charakteru, autorom *Slova na úvod* je starosta obce Ing. Štefan Rovňák. Prvá kapitola je venovaná *Prírodným pomerom obce* (s. 9-15), ktorej autorom je Miroslav Buraľ. Aj keď z katastra dnešných Petroviac nad Laborcom zatiaľ nie sú známe žiadne archeologické nálezy, množstvo rôznych nálezov bolo objavených v katastroch susedných obcí a tiež na území dnešných Michaloviec. Túto problematiku spracovala Lýdia Gačková v druhej kapitole s názvom *Archeologické nálezy v susedstve obce* (s. 16-18). Je len škoda, že v rámci tejto kapitoly a zároveň ani v obrazovej prílohe nenájdeme žiadnu fotografiu alebo kresbu popisovaných archeologických nálezov.

Autorkou nasledujúcich štyroch kapitol je Alena Mišíková, ktorá spracovala dejiny obce od prvej písomnej zmienky až do roku 1918. Autorka postupne mapuje dejiny *Obce v stredoveku (1254 – 1526)* (s. 19-23), ďalej *v prvých storočiach novoveku (1526 – 1711)* (s. 24-28), nasleduje kapitola venovaná obdobiu rokov 1711 – 1848 s názvom *Obec do revolúcie* (s. 29-40) a napokon šiesta kapitola je venovaná dejinám *Obce do rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie (1848 – 1918)* (s. 41-54). Čitateľ sa dozvie množstvo zaujímavých informácií o hospodárskych, náboženských, národnostných, demografických či majetkových pomeroch v Petrovciach nad Laborcom v rokoch 1254 – 1918.

Keďže sme sa aj my venovali v jednej našej štúdii dejinám Petroviac nad Laborcom,¹ veľmi nás prekvapila pasáž venovaná vinohradníctvu v obci. Podľa našich zistení sa v Petrovciach nenachádzali vinice v chotárnych častiach nazývaných Vinička a Za vinicu, ako to uvádza autorka Alena Mišíková (s. 24). Autorka totiž prebrala informácie o týchto chotárnych názvoch z práce Valentíny Uličnej,² ktorá tieto informácie čerpala z publikácie *Rajonizácia viniča v ČSSR*³ od Antona Kišona a Rolanda Hanáka. Tí síce takéto chotárne názvy uvádzajú, ale nie pri Petrovciach

- 1 VOJNA, Matúš. Petrovce nad Laborcom v rokoch 1254 – 1526. Z dejín obce a života jej obyvateľov v stredoveku. In *Dejiny – Internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 13, 2018, č. 1, s. 10-37.
- 2 ULIČNÁ, Valentína. Rozšírenie pestovania viniča hroznorodého (*Vitis Vinifera* L.) na východnom Slovensku v minulosti. In *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach – Prírodné vedy*, roč. 19, 1982, č. 1, s. 131-158.
- 3 KIŠON, Anton – HANÁK, Roland. *Rajonizácia viniča v ČSSR*. Bratislava : SAV, 1962, 332 s.

nad Laborcom ale pri Petrovciach,⁴ ktoré síce v minulosti tiež patrili do okresu Michalovce, ale dnes už patria do okresu Sobrance. Zároveň sa tieto chotárne názvy nenachádzajú na žiadnej zo starých máp Petrovci nad Laborcom ale nachádzajú sa v chotári spomínaných Petrovci.⁵

Nasledujúce tri kapitoly sú venované obdobiu rokov 1918 – 1989. Martin Molnár spracoval dejiny *Obce v Československej republike (1918 – 1939)* (s. 55-65) a tiež dejiny *Obce v Slovenskej republike (1939 – 1944)* (s. 66-70). Autorom deviatej kapitoly s názvom *Obec v rokoch 1944 – 1989* je Václav Ihnát (s. 71-96). Nasleduje *Kalendárium od roku 1990* (s. 97-106), ktorého autorkou je Jana Zaťovičová Pčolinská. Kalendárium zaznamenáva významné udalosti v Petrovciach nad Laborcom až do roku 2017.

Nasledujúca kapitola je venovaná *Národopisným črtám* v obci, ktorej autorom je Maroš Demko (s. 107-117). Autor postupne sleduje tradičné bývanie a staviteľstvo v obci, hospodárske práce, odev, stravu, rodinný život, svadbu a kalendárne zvyky. Autorom poslednej kapitoly je Peter Karpinský, ktorej obsahom je *Nárečie obce* (s. 118 – 123). Kapitola obsahuje aj ukážky nárečových textov. Záver textovej časti publikácie predstavuje *Výberový zoznam prameňov a literatúry* (s. 124-127), ktorý však neobsahuje základné publikácie venované dejinám Michaloviec, čo je dosť prekvapujúce, keďže Petrovce nad Laborcom patrili do michalovského panstva, neskôr okresu. Namiesto toho sú tam uvedené publikácie venované dejinám Humenného. Zoznam prameňov a literatúry bol pravdepodobne bezo zmeny len prevzatý z inej obecnej monografie niektorej dediny, ktorej dejiny sú späté práve s mestom Humenné.

Druhú časť publikácie predstavuje veľmi rozsiahla obrazová príloha s názvom *Petrovčania pred objektívom* (s. 129-231), ktorú zostavili Jana Zaťovičová Pčolinská a Jiří Zaťovič. Obrazová príloha je tematicky členená: *Ako sa menila tvár obce, Obecné akcie, Laborec kedysi a dnes, Kostol, Deti, Dziuki, Parobci, Ženy, Chlapi, Svadobné a rodinné fotografie, Vojaci, Amerikáni, Škôlka a Škola, Družstvo* atď. Publikáciu uzatvára *Slovo na záver* (s. 232) od Jiřího Zaťoviča. Aj napriek uvádzaným nedostatkom a nepresnostiam hodnotíme publikáciu veľmi kladne, keďže zaplňuje ďalšie biele miesto v mozaike našich regionálnych dejín.

Matúš Vojna

Erich MÜLLER. *Zwei Umbrüche in der Geschichte der Galiziendeutschen im 20. Jahrhundert. Der Erste Weltkrieg und die Umsiedlung 1939/40 (Erinnerung und Biographie der Deutschen aus Polen 7). Herne : Freunde der Martin-Opitz-Bibliothek, 2016. 237 pp. ISBN 978-3-923371-42-6.*

Der Verfasser Prof. Dr. Erich Müller war maßgeblich daran beteiligt, dass in Kaiserslautern ein Galiziendeutsches Heimatarchiv angelegt wurde, das nunmehr in der Martin-Opitz-Bibliothek in Herne untergebracht ist. Das erklärt den Ort der vorliegenden Publikation und den Beweggrund, warum der langjährige Leiter der Bi-

4 KIŠON, Anton – HANÁK, Roland. *Rajonizácia viniča v ČSSR*. Bratislava : SAV, 1962, s. 198, 201.

5 <https://mapire.eu/en/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2481831.482734233%2C6224723.446774491%2C2489393.971220198%2C6227112.103908404>



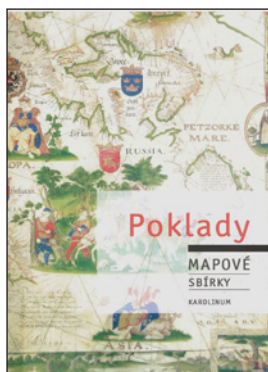
bliothek Wolfgang Kessler dem Buch eine umfassende Einleitung („Die Galiziendeutschen und der Erste und Zweite Weltkrieg“ S. 7-42) vorausgeschickt hat, um auf das Spezifikum dieser „weitgehend autoreferentiell auf die eigene Gruppe bezogen[en]“ (S. 14) Literatur hinzuweisen. Da mag eine gewisse Skepsis herauszuhören sein, dass jene „erinnerungskulturelle Bestandsaufnahmen“ lediglich „gruppenbezogen“ seien und den „Standards der historischen Regional- und Landesforschung“ ihrer eingeschränkten Perspektive wegen nicht gerecht würden. Diese Skepsis ist m.E. übertrieben, denn die galiziendeutsche Erinnerungsarbeit, die in jährlichen Kulturtagungen in der Pfalzakademie in Lambrecht/Pfalz geleistet wurde, zeichnete sich dadurch aus, dass immer wieder Referenten „von außen“ die eingengte Perspektive aufbrachen, darunter sehr oft auch Wolfgang Kessler, der mit bemerkenswerter Fachkompetenz die Erkenntnisse der aktuellen Forschung einbrachte – wie er es auch in seiner Einleitung versucht. Umgekehrt ist sich Kessler dessen bewusst, dass die „galiziendeutsche Perspektive“ in den „wissenschaftlichen Arbeiten zum Ersten Weltkrieg und zur nationalsozialistischen Bevölkerungs- und Vernichtungspolitik im besetzten Polen“ zu kurz kommt (S. 41). In diesem Sinne gilt es, das Buch von Erich Müller als einen Schritt zu einer „transnationalen“ Erarbeitung dieser Geschichte zu begrüßen. Es ist nicht der erste Schritt, denn die viel zitierte von Isabel Röskau-Rydel stammende Synthese in der Reihe „Geschichte der Deutschen im Osten Europas“, die erstmals vor zwanzig Jahren im Berliner Siedler-Verlag erschienen ist (1999), darf als ein gelungenes Beispiel für diese multiperspektive Blickrichtung bezeichnet werden. Röskau-Rydel's Forschungsergebnisse werden auch in dem rezenten Buch (S. 112, 228) dankbar rezipiert. Dessen Verfasser, Prof. Erich Müller, geboren 1927 in Lemberg/Lwów/Lviv, hat sich wie kaum ein anderer mit der Geschichte der Galiziendeutschen befasst; im Literaturverzeichnis (S. 225 f.) sind 26 Titel zum Themenschwerpunkt des 20. Jahrhunderts angeführt. Er hat insofern auch die Arbeit seines Vaters, des galiziendeutschen Publizisten Sepp Müller (1893 – 1977) fortgeführt, dabei aber die „heimatkundliche“ Ebene verlassen und die bis dahin vorgefundene Historiographie professionalisiert. Dass einem Physiker (Dr. rer. nat.), einem Professor für Verfahrenstechnik, ein solcher Professionalisierungsschritt gelungen ist, muss ausdrücklich hervorgehoben werden und ist am rezenten Buch deutlich festzustellen. Es ist aber auch ein großes didaktisches Interesse zu konstatieren, zu ersehen an der reichhaltigen Illustrierung, am Kartenmaterial, an den Bildern, Skizzen und Tabellen, auch wenn sich darunter zeitgenössisches Propagandamaterial befindet. „Zwei Umbrüche“ in der galiziendeutschen Geschichte im 20. Jahrhundert thematisiert das Buch, nämlich den 1. Weltkrieg und „das Leiden der deutschen Minderheit in Galizien“ (S. 43-124) sowie „die Umsiedlung der Galiziendeutschen“ (S. 125-224). Dieser Landstrich hat wie kein anderer am Ersten Weltkrieg gelitten, war vom militärischen Konflikt mit dem angrenzenden Zarenreich „besonders betroffen“ (S. 46). M. schildert den Einmarsch der Russen, die Belagerung der Festung Przemyśl, die schweren Winterkämpfe 1914 und die deutsche militärische Unterstützung, die Karpaten-Winterschlacht (1915) und die weiteren Karpatenkämpfe, wobei er sich

u.a. auf Erinnerungen eines in Josefsberg/Korošnica amtierenden Pfarrers (S. 64) und auf örtliche Chroniken bezieht. Weiters schildert M. die Schlacht von Gorlice und Tarnów, die Kriegsleiden der Galiziendeutschen, die Brussilow-Offensiven 1916 und 1917, wobei er sich hauptsächlich auf kirchliche Quellen stützt – zumal auf das von Theodor Zöckler herausgegebene Evangelische Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina. Der zweite Teil behandelt die Umsiedlung der Galiziendeutschen 1939/40 aus Ostgalizien und Wolhynien, wobei sich der Verf. auf Unterlagen seines Vaters stützen konnte, der in der Umsiedlungskommission in Lemberg mitwirkte (S. 146). Ausgelöst wurde diese Umsiedlung durch den Hitler-Stalin-Pakt und seinen geheimen Zusatzprotokollen (1939) über die Aufteilung Osteuropas in eine sowjetische und deutsche Interessenssphäre. Die Galiziendeutschen wurden im NS-Mustergau „Wartheland, „Volksdeutsche“ aus Bessarabien und der Dobrudscha in den Beskiden (Kreis Saybusch/Żywiec) angesiedelt, in Gebieten, aus denen die polnische Bevölkerung (bis zum Beginn des Russlandkrieges eine Million Polen) „evakuiert“ = vertrieben worden war (S. 141, 213 ff.). Dabei spielte der „Reichsführer SS“ Heinrich Himmler eine zentrale Rolle (S. 138). Er legte sich die Bezeichnung Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (RKF) zu und übertrug der Volksdeutschen Mittelstelle die wesentlichen Aufgaben der Umsiedlung. Der Warthegau galt als „Neuland zur Verwirklichung von Visionen der NS-Ideologie“ (S. 186). Hier kam es auch zu einer Zuspitzung des Kirchenkampfes (S. 191 ff.), denn die Kirchen wurden zu privatrechtlichen Vereinen deklassiert und ihr Wirken radikal eingeschränkt. „Heimisch“ wurden die umgesiedelten Galiziendeutschen im Warthegau „nie“ (so das Zitat einer Betroffenen S. 220).

Der sorgfältig redigierte und reich illustrierte Band informiert auch über die beim Hilfskomitee der Galiziendeutschen nach dem Krieg eingerichteten „Erfassungsstelle“ (S. 223). Er wird durch eine Literaturauswahl und durch Orts- und Personenregister ergänzt. Aus den Memoiren von Sepp Müller sei ein kurzer Abschnitt abschließend zitiert, der mit dieser bitteren Geschichte abrechnet (S. 222): *„Wenngleich der Nationalsozialismus an der deutschen Tragödie schuld ist, so muß gesagt werden, dass er auf ein Volk traf, das für diese Ideen aufnahmebereit war. Wohl als Folge deutschnationaler, Bismarckscher und Wilhelminischer Erziehung strotzte das deutsche Volk von Egoismus, Hochmut und Überheblichkeit. Es bildete sich ein, es brauche die Welt nicht, brauche von deren Besonderheiten oder gar ihren Bedürfnissen keine Notiz zu nehmen, denn all dies sei für Deutschland ohne Wert – die Welt aber, sie müsse zu den Deutschen kommen, denn ‚Deutschland über alles‘ stünde hoch über allen anderen, und deshalb könnten die anderen Völker ohne die deutsche Führung und Tüchtigkeit nicht auskommen, müssten ‚am deutschen Wesen genesen‘ ... Und dieser Grundstimmung fügte der Nationalsozialismus seine Lehre von der Höherwertigkeit der deutschen Rasse hinzu. Dadurch steigerten sich die Ansprüche bis zum Größenwahn. Das waren die Voraussetzungen für all die bitteren Vorkommnisse in den Kriegsjahren [...]“*. Für diese klaren Aussagen mag sich der Leser bedanken, sie ordnen das Buch in einen historischen Kontext, dessen Erhellung gerade auch aus der Perspektive der „Volksdeutschen“ aus Ost- und Südostmitteleuropa dankbar zur Kenntnis zu nehmen ist.

Karl W. Schwarz

NOVOTNÁ, Eva – TRÖGLOVÁ SEJTKOVÁ, Mirka – CHRÁST, Jozef. *Poklady Mapové sbírky*. Praha : Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016. 117 s. ISBN 978-80-246-3537-8.



Titul *Poklady Mapové sbírky* predstavuje publikáciu – katalóg k výstave z oblasti historickej geografie a kartografie s prepojením na prezentáciu kartografických pamiatok ako súčasť národného kultúrneho dedičstva. Predstavuje jednu z najväčších a najstarších univerzitných stredoeurópskych mapových zbierok. Zároveň je spojená s Geografickým ústavom c. k. českej univerzity Karlo-Ferdinandovej, ktorý bol založený v roku 1891. V rámci tejto ustanovizne rozvíjal svoju pedagogickú činnosť Jan Palacký a zbierku spracoval kustód – dobrovoľník, geograf Václav Švampera.

Eva Novotná – aktuálna riaditeľka Mapové sbírky (Mapová sbírka v proměnách času, s. 4 – 15), mala snahu priblížiť osud mapovej zbierky (spracovanie, umiestnenie a uloženie na Albertove), poukázala na stav po roku 1918 a aktivity vykonávané pod gesciou ministerstva školstva a národnej osvety, ďalej poukázala na zhromažďovanie a ochranu kartografických pamiatok (mapy, ale aj atlasy a glóbusy) v knižniciach a archívoch, venovala sa návrhu na zriadenie Státní mapové sbírky (1920) a snahe získať mapové bohemiká, ktoré sa nachádzali aj mimo ČSR, ale aj odbornú literatúru k problematike a pod. Napokon došlo k zriadeniu Státní sbírky mapové (SSM) Republiky československé – ako samostatného vedeckého ústavu a jej základom sa stala aj kolekcia Mapové sbírky Geografického ústavu (približne 6 000 mapových listov). Rozširovala sa najmä akvizíciou – nákupom, povinnými výtlačkami a i. Slúžila výlučne na odborné a vedecké účely. V čase druhej svetovej vojny bola prevezená mimo Prahu, po vojne sa vrátila na pôvodné miesto uloženia a obohatila sa aj vďaka konfiškátom a dokumentom zabraným na základe Benešových dekrétov, ale aj vďaka nákupom, darom (aj súkromné zbierky), výmene a deponovaniu (s. 8), resp. sa obohatila aj o mapové zbierky získané od českého Národného múzea a národnej univerzitnej knižnice (s. 9). V roku 1953 bola SSM včlenená do Československej akadémie vied (ČSAV), čím sa zrušil jej status národnej zbierky a zmenil sa aj jej vlastník, uložená bola v budove Prírodovedeckej fakulty Karlovej univerzity (PřF UK) v Prahe. Dokumenty o SSM zo štátneho archívu boli však, žiaľ, v roku 1956 skartované. Spracovaním zbierky sa zaoberali zamestnanci kabinetu kartografie, postupne došlo k vydávaniu faksimile máp, atlasu ČSR, spracovaniu Monumenta cartographica Bohemiae. Ďalej sa bádatelia dozvedia aj o osudoch kabinetu pre kartografiu (personálne otázky, fúzie) a Geografickom ústave ČSAV, ako aj o návrate mapovej zbierky na základe delimitačnej dohody späť na PřF UK (1993), kde bola v minulom storočí založená (revízny ani preberací protokol sa však nezachoval, s. 12). Do roku 2004 predstavovala Mapová sbírka celofakultné účelové pracovisko. Postupne sa začalo s jej odborným spracovaním, zlepšením podmienok ochrany, digitalizovaním a sprístupňovaním. Jej obsah možno odhadnúť na približne 130 000 mapových listov, 2 000 atlasov, 85 000 glóbusov, 4 000 sklenených negatívov. Nachádzajú sa v nej aj geomorfologické modely, knihy a časopisy.

Možno ešte uviesť, že recenzovaná publikácia vyšla v roku 2016 a vznikla v rámci riešenia projektu programu NAKI MK ČR – TEMAP (Technologie pro zpřístupnění mapových sbírek ČR: metodika a software pro ochranu a využití kartografických Děd národního kartografického dědictví, DF11P01OVV003).

Publikácia ako výstup – katalóg k výstave *Poklady Mapové sbírky* predstavuje vybrané významné a najstaršie diela k dejinám kartografie, staroveké rímske mapy (Peutingerova cestovná mapa), arabské (Rogerova mapa) i stredoveké mapy – súdobé i vyhotovené retrospektívne podľa predlôh. Išlo o mapy sveta (Frederick de Wit), mapy Európy (Evert Gijsbertsz), ale aj jednotlivých kontinentov – napr. Afrika, krajín, štátov – napr. Sliezske (práca Martina Helwiga), Poľsko (Claes Janszoon Vischer), Rakúsko (Wolfgang Lazius), Nemecko (Frederick de Wit), Francúzsko, časť Malty, či krymské Tatárske. Do publikácie sú zaradené aj povodia riek – Dunaj (Gerhard Valk), Rýn i podoby miest – Praha (Samuel Globic, Egidius Sadeler), Viedeň (Augustin Hirschvogel), Gotha, Paríž, Rím, Madrid, Londýn, s dôrazom na kolekciu bohémik. Z nich možno uviesť mapy a materiály k Čechám (Kosmografie česká, práca Johanna Crigingera, Mauritius Vogt, František Jakub Jindřich Kreibich, Václav Švambera) a Moravy (Pavel Fabricius, Jan Amos Komenský). K mestám boli do publikácie zaradené i topografické obrazy – pohľady, veduty (Praha, Louny), plány (Madrid, Paríž, Rím) a rôzne typy glóbusov zo 17. – 19. storočia (Willem Janszoon Blaeu, Matthäus Seutter, Franz Ludwig Gusesfeld, Jan Felkl).

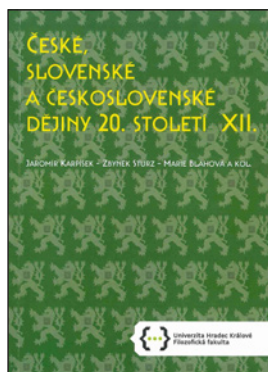
Najstaršie sprístupnené kartografické pamiatky využiteľné aj v našom kontexte historickej geografie predstavuje dielo Klaudia Ptolemaia – *Geographia* (latinský atlas, vydanie Štrasburg, 1520), atlas – *Divadlo sveta* od Abrahama Ortelia (*Theatrum orbis terrarum...*, Antverpy, približne 1584), atlas alebo kozmografické úvahy o podobe sveta a jeho zobrazenia od Gerharda Mercatora (*Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura...*, Amsterdam, 1631).

Jednotlivé mapy, atlasy a glóbusy sú odborne popísané, s uvedením autorstva, datovania, prípadných rozmerov, doplnené o relevantný opis a obsah dokumentu – kartografickej pamiatky. Zaradili sa tu aj informácie o technike vyhotovenia, grafickom spracovaní či vydaní kartografického materiálu tlačou. Informačné – citované – zdroje autori vyznačili v bibliografii. Uvedenú publikáciu – katalóg možno dať do pozornosti nielen pre potreby historikov, geografov, kartografov či umenovedcov, ale použiť aj v kontexte jej aplikácie ako sekundárnej učebnej pomôcky.

Marcela Domenová

KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie. České, slovenské a československé dějiny 20. století XII. Hradec Králové : Gaudeamus, 2018. 418 s. ISBN 978-80-7435-706-0.

Doktorandi a mladí vedeckí pracovníci z rôznych kútov Českej a Slovenskej republiky, ako aj z Poľska, Rakúska či Nemecka sa každoročne stretávajú na pôde univerzity v Hradci Králové, aby tu na konferencii pod názvom *České, slovenské a československé dějiny 20. století* prezentovali výsledky svojej bádateľskej činnosti. Vzniká tu priestor na diskusiu, kritiku a výmenu skúseností v priateľskej atmosfére. Súčasťou



podujatia je výstup v podobe recenzovaného zborníka s rovnomeným názvom. Doposiaľ poslednou publikáciou je recenzovaný zborník z 12. ročníka konferencie, ktorý obsahuje 35 príspevkov rozdelených do viacerých kategórií. Vzhľadom na rozsah zborníka si všimneme iba niekoľko príspevkov, ktoré zaujali našu pozornosť.

Z oblasti hospodárskych dejín si priblížime príspevok Matúša Vojnu pod názvom *Michalovský pivovar v 1. pol. 20. storočia ako jeden z najvýznamnejších priemyselných podnikov na Zemplíne* (s. 81-92). Napriek špecificky vymedzenému názvu príspevku autor približuje osud michalovského pivovaru už od prvých momentov zachytených v historických

prameňoch z druhej polovice 18. storočia. Ten sa spájal s úspechmi, ale aj mnohými neúspechmi, čo sa prejavilo najmä v častej zmene majiteľov pivovaru. Prvá polovica 20. storočia však priniesla pomalý a postupný rozvoj, ktorý nedokázali zastaviť časté požiare, ani hospodárska kríza. Podnik bol neskôr rozšírený aj o výrobu droždí, jeho produkcia naďalej stúpala a tento pozitívny vývoj sa dočasne zastavil až v roku 1945. Čitateľ sa tak prostredníctvom príspevku oboznamuje so zaujímavým osudom jedného z najvýznamnejších priemyselných podnikov 20. storočia na východe Slovenska.

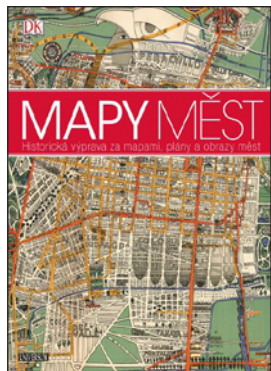
Z kultúrnych dejín sa pozrime bližšie na príspevok Lukáša Hedmaga pod názvom *Slovenský spolok Detvan v Prahe a jeho kontakty s českým prostredím do vypuknutia prvej svetovej vojny* (s. 117-128). Autor prostredníctvom úradných záznamov o činnosti spolku či spomienok jeho členov predstavuje obraz úsilia slovenských študentov o budovanie blízkych vzťahov so svojimi českými a moravskými vrstovníkmi. Okrem toho sa ich činnosť orientovala aj na šírenie informácií o situácii v Uhorsku, na oboznamovanie českej verejnosti so slovenskými dejinami a tradíciami, na návštevu a organizovanie prednášok a inej, najmä intelektuálnej činnosti. Čitateľ sa tak oboznamuje s jednou z menej známych stránok študentského života koncom 19. a začiatkom 20. storočia.

Osudy, které napsalo 20. století. Rusíni a Ukrajinci v Československu (s. 327-337) je názov posledného príspevku, o ktorom sa zmienime. Pochádza z pera Kláry Kohoutovej, ktorá si za objekt svojho záujmu zvolila rusínsku a ukrajinskú menšinu na území severovýchodného Slovenska. Cez prizmu osobných výpovedí vybraných osobností rusínskeho a ukrajinského vedeckého a kultúrneho života nám prezentuje obraz zložitého vnímania národnej identity, ktorý dopĺňa o historické skutočnosti, ktoré toto vnímanie do značnej miery formovali. Autorka príspevkov oživila – ešte aj v súčasnosti málo využívanou – metódou oral history, čím mu dodala istý punc príťažlivosti.

Zborník obsahuje okrem spomínaných príspevkov ďalších viac ako 350 strán odborného textu, ktorý predstavuje širokú škálu výskumu mladých pracovníkov a môže zaujať nielen vedeckú obec, ale vzhľadom na čitateľskú nenáročnosť aj širšiu čitateľskú verejnosť.

Michal Falat

Mapy měst. Historická výprava za mapami, plány a obrazy měst. Praha : Euro-media Group, a. s., – Knížní klub, 2017. 256 s. ISBN 978-80-242-5783-9.



Titul *Mapy měst...* predstavuje nové vydanie, preklad z anglického originálu *Great Cit Maps*, ktorý vyšiel v Londýne v roku 2016. Následne vyšiel v Prahe v rámci edície *Universum*.

Bádateľom je dostupný pohľad na mesto z viacerých uhlov pohľadu. Autori (Jeremy Black, Andrew Haritage, Andrew Humphreys, Thomas Cussans) z radov odbornej verejnosti, ktorí participujú aj na iných historických a kartografických projektoch a vydávaní historických atlasov, rozdelili vybrané lokality z „celého sveta“ do šiestich skupín, a to na mestá starodávne, stredoveké – ako centrá obchodu, imperiálne hlavné mestá, koloniálne, ideálne mestá a napokon ako „megalopola“ (megalopolis). Nejde pritom len o historické a súdobé mapy, zachytávajúce lokalitu v danej dobe cez zachovaný kartografický materiál či z obdobia najväčšieho rozkvetu, ale aj o vybrané mapy, plány a obrazy miest z 20. a 21. storočia, ktoré podčiarkujú ich politický, spoločenský, náboženský i kultúrny význam. Celkovo možno prezentovaný kartografický materiál ohraničiť približne rokmi 205 – 2014.

Do skupiny starodávne mestá boli zaradené mapy a plány miest z Európy, Ázie, Ameriky, napr. Rím (približne r. 215, z r. 1413 – 1414, 1493, 1748), Jeruzalem (približne r. 560, približne 1190 – 1200, z r. 1584, približne 1716), Kchaj-feng (z 12. stor.), Konštantínopol, t. j. Istanbul (z r. 1422, 1521 – 1526, 1851), Alexandria (r. 1575), Tenochtitlán (z r. 1524) a Mexiko (z r. 1737, 1932).

V kategórii stredoveké centrá obchodu autori upriamili pozornosť na lokality, ktoré v danom období predstavovali naozaj významné centrá či už z pohľadu politického, hospodárskeho alebo kultúrneho. Zaradené mapy lokalít sa však štatisticky viažu na obdobie novoveku až 20. storočia, okrem Florencie (z r. 1490). Išlo o mestá Štokholm (z r. 1805), Londýn (z r. 1572, 1682, 1827, 1914), Dublin (z r. 1756), Amsterdam (z r. 1544, 1770), Gent (z r. 1534), Marseille (z r. 1754), Frankfurt nad Mohanom (z r. 1572), Vratislav (z r. 1588), Lisabon (približne r. 1740, z r. 1844), Barcelona (z r. 1706, 1910), Benátky (z r. 1575).

V skupine imperiálne hlavné mestá možno nájsť kartografický materiál k lokalitám Viedeň (z r. 1529, 1769 – 1773), Peking (približne z r. 1800, 1936), Madrid (z r. 1656, 1861), Kjótó (približne z r. 900 – 1110, r. 1863), Berlín (z r. 1688), Soul (b. r.), Praha (z r. 1820), Moskva (z r. 1617, 1739). Tieto zobrazenia už predstavujú výstupy z obdobia nástupu vedeckého mapovania, profesionálnych kartografov. Do skupiny koloniálne mestá boli zaradené mestá ako Sydney (z r. 1788, 1888), San Francisco (z r. 1859, 1914), Batávia (z r. 1669), Québec (z r. 1744), Santo Domingo (z r. 1589), Kapské Mesto (z r. 1884).

V zmysle ideálne mestá si čitateľ môže prezrieť materiál k lokalitám Washington (z r. 1792, 1880), Káhira (z r. 1521 – 1526), Paríž (z r. 1615, 1739, 1878), Edinburgh (z r. 1804), Petrohrad (približne z r. 1721, 1885), Bagdad (z r. 1533) a v skupine veľkomesto „megalopolis“ lokality ako Rio de Janeiro (z r. 1867, 1929), Šanghaj (z r. 1935), Nový Amsterdam (dnes súčasť New Yorku, z r. 1660), New York (z r. 1767, 1875, 1963,

2013) a Tokio (z r. 2014). Súčasný materiál dokumentuje predstavu o zobrazovaní a mapovaní moderných miest, využitie modernej technológie (GPS a satelitné technológie, digitálna mapa).

Okrem pohľadu na jednotlivé datované (i nedatované) mapy a plány publikácia poskytuje aj pohľad na výrezy či detaily (štvrte, pamiatky – stavebné objekty, hradby a pod.). V sprievodnej textovej časti je uvedený aj exkurz o dejinnom či kultúrnom kontexte lokality, faktografia o autorovi tej-ktorej signovanej mapy, plánu, pôdorysu a pod. Zaujímavé sú informácie o kartografických, umeleckých a grafických technikách (ako drevoryt, mediryt, oceľoryt, litografia, lept, fotokoláž). Ďalšie informácie sa venujú zobrazeniu a tlači, ktorými boli zhotovené, ich umeleckej či výpovednej a vierohodnej hodnote, perspektíve alebo typu materiálu (ako mapa tematická, topografická, cestovateľská, informačná, turistická), alebo aj zdrojom, odkiaľ boli mapy prevzaté, ak sa nezachovala samostatná mapa (kronika, mozaika, maľba, napr. olej na plátne, miniatúra v rukopise a i.).

Pre lepšiu prehľadnosť a orientáciu je publikácia doplnená o register (spolu mený, vecný, geografický).

Niektoré lokality sa v publikácii vyskytli viackrát a umožňujú čitateľovi trochu širší pohľad na vývoj, rast a rozvoj či zmenu postavenia a významu lokality. Do publikácie boli zaradené také mapy a plány, ktoré poukazujú na nové úpravy, rozšírenia, prestavby starých miest, centier, mestské plánovania (Peking, Konštantínopol, Paríž, Londýn a i.). No len minimum z lokalít sa viaže na dnešné územie Rakúska (Viedeň) a Čiech (Praha), ktoré napríklad vyhotovil rakúsky vojenský kartograf Jozef Daniel Huber (1730 – 1788) a vojenský inžinier Jozef Jüttner (1775 – 1848, trigonometrické merania). Z územia Slovenska, Maďarska či Uhorska v tejto publikácii nefiguruje ani jedna lokalita – mesto.

Napriek tomu možno konštatovať, že publikácia je najmä pre svoje obrazové, grafické a sčasti i textové spracovanie určená do pozornosti širšej verejnosti so záujmom o historickú geografiu a kartografiu.

Marcela Domenová

Центральная Европа: политический портрет на фоне 100-летия / [Л. Н. Шишелина и др.]; под ред. Л. Н. Шишелиной, М. В. Ведерникова; Федеральное гос. бюджетное учреждение науки, Ин-т Европы Российской акад. наук. Москва : ИЕ РАН, 2018. 240 s. ISBN 978-5-98163-122-1.

Stredoeurópska geopolitická problematika v kontexte dynamicky sa transformujúcej medzinárodnej scény sa v poslednom období stáva predmetom mnohých politicko-ekonomických štúdií a výskumov. Zvýšený záujem o túto predmetnú oblasť potvrdzuje aj nedávno publikovaná kolektívna monografia *Центральная Европа: политический портрет на фоне 100-летия* (Stredná Európa: politický portrét na pozadí 100. výročia), ktorú vydal Inštitút Európy Ruskej akadémie vied (IE RAV) v Moskve. Jej autormi sú uznávaní predstavitelia medzinárodnej vedecko-odbornej, výskumnej a akademickej obce: L. Shishelina (vedúca Výskumného oddelenia strednej a východnej Európy IE RAV), M. Vedernikov, N. Korovitsyna, M. Rusakova (všetci vedeckí pracovníci Vyšehradského centra štúdií IE RAV), A. Habarta (docent Katedry svetovej ekonomiky Moskovského štátneho inštitútu medzinárodných vzťa-



Vyšehradskej skupiny – Slovenska, Česka, Poľska a Maďarska, ktoré možno právom označiť za politické a ekonomické jadro stredoeurópskeho regiónu. Práve pre tieto krajiny bol rok 2018 významnou križovatkou výročí prelomových udalostí – 80. výročie Mníchovskej dohody, 50. výročie Pražskej jari, 25. výročie rozdelenia Československa, atď. Osobitná pozornosť je však venovaná nielen historickému aspektu, ale aj aktuálnej politickej i ekonomickej situácii v daných krajinách s dôrazom na súčasný proces vládnutia, uskutočňované reformy, či zadefinovanie a podrobenie hlbokéj analýze existujúceho politického spektra na domácej scéne.

Recenzovaná monografia predstavuje z praktického, ako aj vedeckého hľadiska, významný prínos nielen pre širokú odbornú verejnosť, ale aj pre konkrétne politické a ekonomické inštitúcie i orgány, fungujúce v stredoeurópskom priestore, či zaoberajúce sa danou problematikou.

Luciána Hoptová

OLŠAVSKÁ, Gabriela. *Evanjelici v Prešove v 18. a v prvej polovici 19. storočia (Fragmenty z dejín cirkvi, školstva a osobností).* Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2018. 98 s. ISBN 978-80-89614-62-2.



Vedeckú monografiu autorky Gabriely Olšovskej s názvom *Evanjelici v Prešove v 18. a v prvej polovici 19. storočia (Fragmenty z dejín cirkvi, školstva a osobností)* vydala Štátna vedecká knižnica (ŠVK) v Prešove v rámci edície Historické fondy v roku 2018. Autorka približuje život prešovských evanjelikov v 18. a na začiatku 19. storočia z pohľadu dejín Evanjelickej cirkvi a. v., cirkevnej správy, majetkových pomerov, cirkevných objektov a budov, života veriacich vo farnosti, personálneho obsadenia a školstva.

Základom výskumu bolo štúdium primárnych archívnych prameňov, hlavne protokolov z kanonických vizitácií, predovšetkým toho z roku 1742, ktorý je najstarší nám známy zachovaný protokol z vizitácie v zboroch Evanjelickej cirkvi a. v. v Prešove. Druhý skúmaný protokol je z kanonickej vizitácie uskutočnenej v roku 1806. Táto vizitácia bola prvá po vydaní tolerančného patentu.

Monografia je rozdelená do štyroch kapitol. V prvej kapitole (s. 9-24) sa autorka venuje dejinám prešovských evanjelikov, evanjelickému zboru v spoločensko-politickom kontexte od jeho vzniku až do prvej polovice 18. storočia. Pozornosť sústredila na diplomaticko-obsahový rozbor vizitačných protokolov z rokov 1742 a 1806.

Najrozsiahljšia druhá kapitola (s. 25-57) sa venuje evanjelickým cirkevným zborom a. v. oboch národností, teda nemeckému a slovenskému zboru. Približuje vývoj počtu veriacich v sledovanom období, venuje sa správe zborov, osobnostiam a finančným záležitostiam. Popisuje biografické údaje kňazov, tiež podáva prehľad ich homileticky zameraných prác zachovaných vo fonde historickej kolegiálnej knižnice a v historickom fonde ŠVK v Prešove. Okrem kňazov sa v tejto časti opisujú aj učitelia, ktorí pôsobili na rôznych pozíciách v rámci cirkevného zboru.

V tretej kapitole (s. 58-74) autorka približuje sakrálne a cirkevné objekty užívané evanjelikmi v Prešove, ku ktorým patria kostol, farské budovy a chudobinec. Nosná časť kapitoly je zameraná na popis inventára kostola, interiéru, cirkevných pomôcok, klenôdií, hudobných nástrojov, cirkevných kníh a epigrafických pamiatok. Autorka popisuje chudobinec, ktorý sa spomína vo vizitácii z roku 1806 a ktorému doteraz nebola v odbornej spisbe venovaná pozornosť, naznačuje jeho fungovanie a ekonomicko-organizačné zabezpečenie. V tejto časti je uverejnené aj financovanie cirkevných zborov, ich príjmy získané formou zbierok, milodarov a výročných ofier.

Posledná štvrtá kapitola patrí obsahovo evanjelickému školstvu (s. 75-86), poukazuje na organizáciu škôl, autorka v nej píše o odmeňovaní učiteľov, ich povinnostiach, vyučujúcich jednotlivých predmetov/tried a počtoch študentov. Zaoberá sa rozpočtom, alokáciou finančných prostriedkov, štipendiami, darmi a darcami. V tejto kapitole opisuje aj budovy patriace Evanjelickej cirkvi, a. v., hlavne kolégium. Podrobne ho popisuje, vrátane rozmiestnenia tried na poschodiach a bezprostredného okolia. Všíma si ďalšie budovy a majetky, ktoré boli využívané najmä na ubytovanie učiteľov a predstavenstva školy. Pozornosť je upriamená aj na školskú knižnicu a zbierkové fondy.

Monografiu považujeme za prínosnú, pretože vychádza hlavne z výskumu primárnych prameňov, spadajúcich do obdobia, ktorému nateraz nebola venovaná dostatočná pozornosť historikov. Je zameraná na odborný okruh čitateľov, poskytuje pomerne ucelený obraz o živote evanjelikov, o správe a fungovaní Evanjelickej cirkvi a. v. a jej zborov v 18. a na začiatku 19. storočia v Prešove. Textová časť monografie je doplnená početnými tabuľkami, poznámkovým aparátom, obrazovo-dokumentačnou časťou, zoznamom bibliografických odkazov, na konci je resumé v anglickom, nemeckom a maďarskom jazyku.

Šimon Kačmár

Acta historica Neosoliensia. Roč. 20, 2017, č. 1. 108 s. ISSN 1336-9148.

Dvadsať rokov je pre akékoľvek periodikum veľmi solídny vek. Osobitne to platí pre tie, ktoré sa usilujú pôsobiť v odbornej či vedeckej oblasti. Dve desaťročia svojej existencie naplnil aj časopis *Acta historica Neosoliensia*. I on však, podobne ako viaceré ďalšie slovenské historické periodiká, prekonal pomerne zložitú cestu od zborníka či ročenky, až k časopisu zaradenému do viacerých medzinárodných databáz.



Prvé číslo jubilejného dvadsiateho ročníka je v tomto prípade možno subtilnejšie, ako býva u tohto časopisu zvykom. Pri zachovaní tradičnej štruktúry periodika zaradili do neho dve vedecké a dve materiálové štúdie, anotácie a správy. V úvodnom texte *K majetkovým pomerom na Čabradskom panstve v neskorom stredoveku*, sa Pavol Maliniak pokúsil podrobne dokumentovať vývoj majetkovej základne jedného z hradných panstiev v oblasti Hontu. Napriek tomu, že najmä v prípade Horvátovcov či arcibiskupa Tomáša Bakócza išlo o rody či osobnosti s vplyvným postavením na panovníckom dvore i s dostatkom finančných zdrojov, vybudovanie aspoň relatívne uceleného

rozsiahlejšieho panstva predstavovalo dlhodobý a komplikovaný proces. Navyše ho neustále ohrozovali záväzky vyplývajúce zo stredovekých právnych zvyklostí i rodinných dohôd.

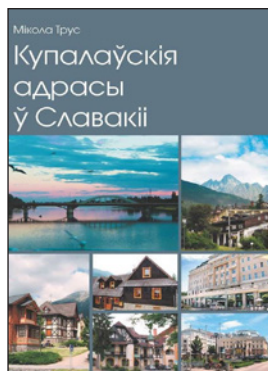
V štúdiu *The Peasantry of Gemer County at the Time of the Socage Regulations*, sa Zita Horváth pokúsila predstaviť situáciu obyvateľov vidieckych oblastí na Gemi v období pred urbárskou reguláciou. Vychádzala pritom zo záznamov, ktoré s obyvateľmi jednotlivých obcí spísali členovia komisií. K zaujímavým zisteniam patrí napríklad skutočnosť, že pred spísaním urbára sa vzťahy medzi roľníkmi a panstvom riadili iba podľa starších nepísaných zvyklostí. Len výnimočne sa totiž objavujú informácie o písomných kontraktoch či dohodách. V prameňoch absentujú zmienky o prípadných sťažnostiach poddaných. Ďalším pozoruhodným zistením autorky je to, že v sledovanom priestore Gemeru sa po zavedení urbára celkové zaťaženie poddanského obyvateľstva dokonca ešte mierne zvýšilo, i keď jednotlivé povinnosti a poplatky sa stali prehľadnejšie.

Barnabáš Guitmann sa v príspevku nazvanom *Leonard Stöckel a legenda o ľubietovských mučeníkoch*, usiluje zaujať na základe analýzy starších i novších, doteraz nie vždy dostatočne spracovaných, prameňov stanovisko k udalostiam, ktoré sa odohrali v 16. storočí v Ľubietovej. Napriek tomu, že mnohé z nejasností a rozporov vnášajú do opisu tejto udalosti ďalšie pochybnosti, podarilo sa mu niektoré z nich uspokojivo vyriešiť. Súčasne sa však objavilo množstvo ďalších otázok dokumentujúcich skutočnosť, aké zložité je niekedy hľadanie odpovedí aj na základné otázky. Štúdia *Cestopisné záznamy belgického jezuitu F. X. de Felleru o stredoslovenskej banskej oblasti*, autorov Martiny Jasíkovej a Patrika Kuneca približuje materiál typický pre 18. a 19. storočie. Belgický jezuita vo svojich záznamoch zo 60. rokov 18. storočia zachytil rôznymi bádateľmi pomerne často sledovanú časť Slovenska, konkrétne stredoslovenské banské mestá. Po krátkom predstavení pôvodcu cestovných záznamov autori následne analyzovali a komentovali vybrané časti textov. I v tomto prípade sa potvrdilo aký dôležitý a bohatý zdroj rôznych informácií podobné záznamy predstavujú.

Z hľadiska odbornej verejnosti je dôležité, že obsahová pestrosť časopisu Acta historica Neosoliensia zostala i pri nižšom počte príspevkov zachovaná. Zostáva iba veriť, že aj do ďalších rokov si časopis udrží svoju už tradičnú kvalitu.

Patrik Derfiňák

ТРУС, Мікола. *Купалаўскія адрасы ў Славакіі*. Мінск : Медысонт, 2018. 286 s. ISBN 978-985-7136-99-5.



V roku 2018 bola v Minsku vydaná práca bieloruského pedagóga, literárneho kritika a predkladateľa, kandidáta filologických vied, docenta Mikolu Trusa, *Купалаўскія адрасы ў Славакіі* (Kupalove adresy na Slovensku). Mikola Trus, ktorý je autorom troch monografií, piatich vysokoškolských učebníc, a viac ako 300 odborných článkov i štúdií publikovaných doma aj v zahraničí, venuje podstatnú pozornosť svojho vedeckého výskumu vývoju bielorusko-slovenských kultúrnych vzťahov v minulom storočí. Vo svojej najnovšej publikácii priblížil Mikola Trus čitateľovi pobyt jedného z najvýznamnejších bieloruských básnikov Janku Kupalu na území Slovenska v roku 1935.

Meno Janka Kupala nie je slovenským čitateľom neznáme. Básne tohto literáta a spoluzakladateľa modernej bieloruskej poézie boli preložené už do viac ako 100 jazykov, slovenského nevynímajúc. V roku 2017 vyšiel napríklad v Spolku slovenských spisovateľov preklad jeho básní po názvom *Ktože to tam ide?*

Už možno menej známe pre slovenského čitateľa sú pobyty Janka Kupalu na území dnešného Slovenska. A práve túto medzeru sa snaží vyplniť Mikola Trus, ktorý sa tejto problematike venuje vo svojej najnovšej publikácii. Nejde pritom o prvý počin Mikolu Trusa na tomto poli. Už v roku 2012 publikoval Mikola Trus monografiu s názvom *Янка Купала ў Славакіі* (*Janka Kupala na Slovensku*).

Najnovšia publikácia Mikolu Trusa *Купалаўскія адрасы ў Славакіі* približuje doposiaľ neznáme stránky života Janku Kupalu a zároveň prináša doposiaľ nepublikovateľné informácie o pobyte delegácie sovietskych žurnalistov a spisovateľov, ktorej súčasťou bol tiež Janka Kupala, v roku 1935 na území dnešného Slovenska. Publikácia bola v priebehu roka 2018 predstavená vo viacerých bieloruských vedeckých a kultúrnych inštitúciách za prítomnosti vedcov, spisovateľov i predstaviteľov diplomatických misií, vrátane slovenských diplomatov. Práca *Купалаўскія адрасы ў Славакіі* je výsledkom plodnej činnosti Mikolu Trusa, ktorý pri jej tvorbe vychádzal predovšetkým z archívnych dokumentov uložených na území Slovenska (Bratislava, Piešťany, Modra, Svätý Jur a ďalšie) a slovenskej dobovej tlače (Ludový denník, Robotnícke noviny, Slovák, Slovenský Robotník, Slovenská politika a iné). Jej obsahom je celý rad doposiaľ nepublikovaných dokumentov a materiálov, vrátane rozhovorov, dobových fotografií, článkov v dobových periodikách, týkajúcich sa pobytu sovietskej delegácie na území dnešného Slovenska v októbri roku 1935.

Publikácia Mikolu Trusa *Купалаўскія адрасы ў Славакіі* je určená širokej odbornej verejnosti, najmä literátom a historikom, ale aj všetkým tým, ktorí sa zaujímajú o významnú postavu bieloruských dejín a literatúry Janku Kupalu, ako aj o vývoj bielorusko-slovenských kultúrnych vzťahov v 20. storočí.

Luciána Hoptová

KRONIKA



Vojenská pevnosť Farol do Cabo de Sao Vincente, ktorá chránila Portugalsko od Atlantického oceánu. Foto Peter Švorc

Medzinárodný okrúhly stôl

Kyjev, 7. a 8. november 2018

Marian GAJDOŠ

Medzinárodný okrúhly stôl Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie a problémy vytvárania národných štátov v stredovýchodnej Európe. K 100. výročiu vzniku ČSR, UNR, ZUNR a obnovenia poľského štátu. / Розпад австро-угорської монархії та проблеми національного державотворення в центральній-східній Європі. До 100-річчя утворення ЧСР, УНР, ЗУНР та відродження Польської держави.

Do rámca akcií k 100. výročiu ukončenia prvej svetovej vojny a významných geopolitických zmien, ktoré na začiatku 20. storočia v Európe spôsobili vznik nových štátnych útvarov, prispelo aj rokovanie pri okrúhlym stole, ktoré sa uskutočnilo v rámci zasadania bilaterálnej Slovensko-ukrajinskej komisie historikov (7. a 8. novembra 2018 v Kyjeve v priestoroch Ústavu dejín Ukrajiny Národnej akadémie vied Ukrajiny – ÚDU NANU). Podujatie, nazvané *Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie a problémy vytvárania národných štátov v strednej a východnej Európe* pripravil ÚDU NANU v spolupráci so Slovensko-ukrajinskou komisiou historikov vo priestoroch svojho sídla na Hruševského ul. 4 v Kyjeve. Aktívne sa ho zúčastnilo viac ako 40 odborníkov reprezentujúcich popredné univerzitné a akademické pracoviská z Poľska, Ukrajiny a Slovenska.

Už úvodné vystúpenie akademika Valerija A. Smolyja, riaditeľa ÚDU NANU dalo rokovaniu silný pracovný náboj. Vo svojom príhovore venoval pozornosť nielen imperiálnym záujmom a ich vplyvu na formovanie Európy, ale upozornil aj na vplyv ideológií a interdisciplinárny charakter skúmanej témy, čomu zodpovedala široká škála zastúpených vedeckých a univerzitných inštitúcií. V tejto súvislosti zdôraznil potrebu názorovej tolerancie pri hľadaní riešení zložitých otázok. To potvrdili aj spolupredsedia komisie Henadij Boriak a Marian Gajdoš, ktorí vo svojich príhovoroch konštatovali, že Slovensko-ukrajinská komisia historikov počas svojho pôsobenia neraz venovala pozornosť citlivým otázkam našich dejín, ku ktorým jej členovia nevedeli vždy zaujať zhodné stanovisko. Ocenil Smolyj, že napriek tomu, názorová polemika bola vždy maximálne korektná a tolerantná.

Moderátor podujatia, člen korešpondent NANU Henadij Boriak, upriamil pozornosť účastníkov na štátotvorné aspekty formovania nových štátov v stredovýchodnej a juhovýchodnej Európe v povojnovom období a upozornil na rozdielnu sociálno-politickú situáciu krajín, v ktorých žili Ukrajinci. Navrhol účastníkom „okrúhleho stola“ orientovať odbornú diskusiu aj na otázku formovania ukrajinskej štátnosti ako plnohodnotnej zložky celoeurópskych štátotvorných procesov.

Prof. Andrij Martynov, DrSc., (ÚDU NANU) v referáte *Rozpad impérií a formovanie versajlsko-washingtonského systému medzinárodných vzťahov* poskytol analyticky pohľad na technológiu vytvárania systému medzinárodných vzťahov po prvej svetovej vojne. Poukázal na faktory, ktoré od vzniku versajlského systému boli v medzištátnych vzťahoch pociťované ako problémové. Zaujali aj argumenty autora o príčinách pádu impérií, účinnosti bezpečnostnej politiky popredných európskych



Slovensko-ukrajinská komisia historikov na Veľvyslanectve Slovenskej republiky na Ukrajine

demokratických štátov, aktivitách Ligy národov, vplyve svetovej hospodárskej krízy na zintenzívnenie medzinárodných vzťahov. A. Martynov pripomenul tiež ideu Paneurópskej únie, ktorej autorom bol Richard Mikuláš Coudenhove-Kalergi.

Problematicu migrácie v strednej a východnej Európe ako jeden z dôsledkov rozpadu predvojnových impérií nastolil doc. PhDr. Michal Šmigel, CSc., (Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici) v príspevku *Kolaps impérií a migrácia obyvateľov strednej a východnej Európy na konci prvej svetovej vojny a v povojnových rokoch*. Osobitnú pozornosť venoval postaveniu zajatcov ruskej armády v zajateckých táboroch na českom a moravskom území, pričom zdôraznil, že v historiografii stále nie sú jasné osobitosti ich repatriácie, ktorá bola komplikovaná vojensko-politickým vývojom na Slovensku v roku 1919.

Pomerne rozsiahlym tematickým blokom boli výskumné problémy týkajúce sa medzietnických vzťahov v Československej republike (ČSR). PaedDr. Marian Gajdoš, CSc., zo Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied Slovenskej akadémie vied v Košiciach (SvÚ CSPV SAV) v príspevku *Vznik ČSR a determinanty národnostnej politiky* hovoril o základných podmienkach a vplyvoch na vývoj národnostnej politiky po vzniku ČSR. Zdôraznil, že hlavným cieľom bolo vytvárať konštruktívne vzťahy s najpočetnejšími národnostnými menšinami (Nemci, Maďari, Poliaci, Rusíni, Ukrajinci, Židia). Pripomenul, že vláda vychádzala v ústrety národno-kultúrnym požiadavkám menšín avšak s podmienkou, že nebudú proti československej štátnosti. Počas diskusie sa účastníci okrúhleho stola zhodli, že kontroverznou otázkou v tej dobe bola rôzna miera národného vedomia občanov ČSR, ako aj kritériá a dôvody, ktoré ich pri sčítaní obyvateľstva v roku 1921 motivovali prihlásiť sa k určitej národnosti.

Základnou ideou vystúpenia člena korešpondenta NANU Stepana Vidňanského (ÚDU NANU) boli postoje T. G. Masaryka k revolučným udalostiam na Ukrajine v rokoch 1917–1918. V referáte *Tomáš Garrique Masaryk a ukrajinská revolúcia v rokoch 1917–1921* analyzoval názory T. G. Masaryka na spoločenské a politické procesy na Ukrajine v uvedenom období, ako aj dôvody, ktoré ho viedli k podpore ukrajinskej vlády. Zároveň vysvetlil príčiny zmeny Masarykovej pozície v súvislosti s obratom zahraničnopolitickej orientácie Centrálnej rady v roku 1918, ako aj dopad toho rozhodnutia na československé légie a na neho osobne.

PhDr. Stanislav Konečný, CSc., (SvÚ CSPV SAV) v príspevku *Vznik Československej republiky a slovenská otázka v rokoch 1918–1919* hovoril o formovaní československej štátnej správy na Slovensku v rokoch 1918–1919. Akcentoval pritom otázky, ktoré bolo potrebné riešiť v súvislosti s vojenskými operáciami proti maďarským jednotkám (vrátane armády Maďarskej republiky rad). Poukázal na problémy, pred ktorými stál minister s plnou mocou pre správu Slovenska – Vavro Šrobár: maďarská iredenta, pozemková reforma, nedostatok kvalifikovaných pracovníkov pročeskoslovenskej orientácie v štátnej administratíve, polícii, justícii, školstve a ostatných zložkách nového štátu.

Doc. Ivan Borovec, CSc., (Kamjanec-Podil'skyj nacional'nyj universytet Ivana Ohienka) vo vystúpení na tému *Pittsburská česko-slovenská deklarácia z roku 1918: politické a historiografické interpretácie* analyzoval text Pittsburskej dohody. Dospel k záveru, že bolo by vhodnejšie nepoužívať termín dohoda, ale deklarácia – vyhlásenie, vzhľadom k tomu, že uvedený dokument neobsahoval vzájomné záväzky a pokiaľ išlo o postavenie Slovenska v Československu, preferoval českú stranu. I. Borovec pozornosť venoval aj historiografii výkladu Pittsburskej dohody a jej využívaniu v politickom boji medzi Prahou a slovenskými autonomistami v medzivojnovom období.

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove) vo vystúpení *Uhorskí Rusíni a ich päť štátotvorných koncepcií (1918–1919)* analyzoval základné dobové názory na otázku vymedzenia teritória osídleného Rusínmi. Zároveň prezentoval možné alternatívy štátoprávneho riešenia ich postavenia, ktoré prichádzali do úvahy na začiatku 20. storočia. Do úvahy prichádzala: autonómia územia osídleného Rusínmi v rámci Uhorska; územie osídlené Rusínmi ako súčasť Ukrajiny; kondomínium demokratického Ruska; samostatná Karpatská Rus (územie Podkarpatskej Rusi; severovýchodného Slovenska, západná Halič, Bukovina); autonómne územie v rámci ČSR.

Doc. Ihor Lichtej, CSc., (Fakulta histórie a medzinárodných vzťahov Užhorodskej národnej univerzity) v referáte nazvanom *Formovanie štruktúry verejnej správy a administratívneho systému Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919–1921* sa zamerail na proces vytvárania štátnej správy a administratívy na Podkarpatskej Rusi (PR) po jej pripojení k ČSR. Pri rozbere normatívnych aktov osobitnú pozornosť venoval Generálnemu štatútu pre organizáciu a administráciu PR a jeho úpravám. V tejto súvislosti načrtol aj niektoré problémy v činnosti Direktória ako dočasnej autonómnej vlády i guvernéra G. Žatkoviča. Zdôraznil, že ich úloha bola z väčšej časti formálna a suplovaná centrálnymi štátnymi orgánmi.

Účastníkov rokovania svojím vystúpením venovanom diplomatickým aktivitám UNR v rokoch 1917–1924 zaujala prof. Iryna Maťaš, DrSc., (ÚDU NANU). V príspevku *Vznik Ukrajinskej národnej republiky (UNR) a zrod národnej diplomatickej a kon-*

zulárnej služby hovorila o personálnom stave ukrajinského diplomatického a konzulárneho zboru tých rokov. Osobitnú pozornosť venovala diplomatickým vzťahom Hajtmanátu s predstaviteľmi centrálnych mocností a všimla si niektoré aspekty diplomatických služieb vedenia UNR a ZUNR. Konštatovala, že po nastolení boľševickej vlády na Ukrajine, činnosť ukrajinskej diplomatickej misie za hranicami pokračovala de facto do mája 1924. Pri príležitosti vyhlásenia nezávislosti Ukrajiny 22. augusta 1992, posledný exilový prezident UNR Mykola Pavľuk, odovzdal v Kyjeve prvému prezidentovi nezávislej Ukrajiny Leonidovi Kravčukovi symboly UNR a dekrét o nástupníctve.

Problematicke diplomacie sa venoval aj prof. Ihor Dackiv, DrSc., (Ternopiľská národná obchodno-ekonomická univerzita) v referáte *Brestský mier 1918 v dejinách ukrajinskej diplomacie*. Konštatoval, že nemecké pozvanie delegácie Centrálnej rady na rokovanie do Brestu bolo prvým prejavom medzinárodného uznania ukrajinského štátu. I. Dackiv upozornil na problémy, ktorým čelili ukrajinskí diplomati v Breste: úplne negatívna reakcia boľševickej delegácie na všetky návrhy ukrajinskej strany; negatívny postoj rakúsko-uhorskej delegácie k myšlienke jednoty ukrajinského etnického územia; tlak na ukrajinských vyjednávačov zo strany nemeckej delegácie. Záver jeho vystúpenia svedčí o tom, že napriek rôznym hodnoteniam Brestskej zmluvy v historiografii sa táto stala prvým oficiálnym medzinárodným právnym aktom, ktorý v oblasti zahraničnej politiky uznal existenciu nezávislej UNR.

Oleksandr Rubľov, DrSc., (ÚDU NANU) vo veľmi zaujímavom vystúpení nazvanom *Západoukrajinská ľudová republika vo verejnej diskusii USSR v rokoch 1950 – 1970* hovoril o perzekúcií výskumníkov venujúcich sa problematike ZUNR v rokoch 1950 – 1970 a o ideologických dôsledkoch pre nich. O. Rubľov analyzoval proces perzekúcie vedcov na príklade ľvovského historika O. Karpenka, ktorý vo svojom článku *o povahe revolučného hnutia vo východnej Haliči v roku 1918*, uverejnenom v roku 1958, t. j. v období tzv. „chruščovského oteplenia“, vyslovil názor, že *vyhlásenie ZUNR bolo dôsledkom ľudového povstania*. Následne bol obvinený z „nacionalistickej interpretácie udalostí“. Na tomto príklade O. Rubľov poukázal na skutočnosť, že aj keď XX. zjazd KSSZ odstránil niektoré obmedzenia stalinistickej éry, miera slobody pre riadny vedecký výskum stále ostala nedostatočná.

S témou týkajúcou sa kontaktov a spolupráce medzi odborníkmi z univerzitných a akademických pracovísk rôznych krajín, bez ohľadu na ich geopolitické postavenie, vystúpila Oksana Ivanenko, CSc., (ÚDU NANU). V príspevku *Medzikultúrny dialóg na pozadí zhoršovania medzinárodných vzťahov v Európe v predvečer prvej svetovej vojny* uviedla konkrétne príklady organizovania spoločných medzinárodných podujatí, napr. vo Viedni, Budapešti, Prahe, ako aj účasť jednotlivých odborníkov na zahraničných stážach a ich prínos nielen pre rozvoj vedy a kultúry, ale aj medziludských vzťahov.

Vo všeobecnosti rokovanie „okrúhleho stola“ je možné charakterizovať ako podnetné a myšlienkovito obohacujúce. Jeho účastníci aktívne vstupovali do diskusie, pričom iniciovali objasňujúce informácie súvisiace s politickým vývojom na Ukrajine v rokoch 1917 – 1918 a vzájomnými vzťahmi vtedajších predstaviteľov ukrajinskej vlády s okolitými susedmi. Rovnako záujem vzbudili aj otázky týkajúce sa otázok historických zdrojov pre formovanie národných štátov a problematiky medzinárodnej spolupráce v strednej a východnej Európe v minulosti a dnes. Účastníci ro-

kovania sa zhodli, že výskum inkriminovanej problematiky potrebuje koordinovanú spoluprácu a vzájomnú toleranciu.

Dňa 8. novembra Slovensko-ukrajinská komisia historikov vo svojej činnosti pokračovala interným programom. Pred začatím rokovania boli členovia komisie prijatí na Veľvyslanectve SR v Kyjeve, kde so zástupcom veľvyslanca Romanom Žatkom a tajomníkom veľvyslanectva Branislavom Gallom, diskutovali o doterajšej činnosti komisie, ako aj o možnostiach spolupráce s veľvyslanectvom. Hovorilo sa aj o diferencovanom prístupe k vnímaniu rusínskeho etnika na Slovensku a na Ukrajine. R. Žatko ocenil doterajšiu činnosť komisie, ktorá pôsobí už od roku 1993 a vyslovil nádej, že jej práca bude i naďalej prispievať k vzájomnému prehlbovaniu poznatkov o histórii našich krajín. Zdôraznil význam spolupráce historikov Slovenska a Ukrajiny, najmä pre budúce generácie. Účastníci stretnutia, ktoré sa nieslo v otvorenej a neformálnej atmosfére, došli k záveru, že by bolo vhodné a reálne možné vzájomne využívať potenciál, ktorý poskytuje veľvyslanectvo a komisia na rôzne spoločenské a prípadne aj edukačné iniciatívy. Zúčastnení vzájomne vyjadrili pripravenosť podporovať podobné aktivity.

Po prijatí na Veľvyslanectve SR práca komisie historikov pokračovala v ÚDU NANU. Z ukrajinskej strany sa rokovania zúčastnili: H. V. Boriak (spolupredseda komisie), S. V. Vidňanskij, I. I. Borovec, O. S. Rubľov, I. M. Lichtej. Slovenskú časť komisie reprezentovali: M. Gajdoš (spolupredseda), S. Konečný, P. Švorc a M. Šmigeľ. Členovia komisie zhodne konštatovali, že od vzniku komisie sa vykonal značný kus práce pri prehlbovaní ukrajinsko-slovenskej spolupráce v oblasti historickej vedy. Najmä na Ukrajine boli pripravené viaceré dizertačné práce, ktoré viedol S. V. Vidňanskij, a to o slovenských dejinách a ukrajinsko-slovenských vzťahoch.

Na druhej strane slovenskí kolegovia garantovali odborné stáže vedeckých pracovníkov a doktorandov z Ukrajiny počas ich pobytov na Slovensku a vypracovávali stanoviská k ich dizertáciám a iným odborným prácam. Osvedčila sa aj prax, že niektorí členovia komisie sú navzájom zastúpení v redakčných radách časopisov svojich materských pracovísk. Spoločne realizovali medzinárodné projekty, ktorých výstupy sa stretli s pozitívnym ohlasom tak na odborných fórach, ako aj v praxi. Ako príklad môžeme uviesť projekty venované problematike cezhraničných kontaktov.

Podarilo sa preklenúť aj dlhodobý problém zasadania komisie len na slovenskej strane. Najmä v ostatných piatich rokoch pracovné stretnutia majú svoj systém. Vysoko pozitívne bola hodnotená publikačná práca jednotlivých členov komisie v predchádzajúcich piatich rokoch.

Živý záujem vyvolal návrh H. Borjaka týkajúci sa perspektívneho zamerania spoločného výskumu. H. Borjak inicioval prípravu publikácie encyklopedického charakteru s pracovným názvom *Ukrajina a Slovensko: spoločná minulosť a súčasnosť* s paralelnou prezentáciou názorov a hodnotení ukrajinských a slovenských historikov na rovnaké udalosti a procesy s približným počtom hesiel okolo sto. Bolo dohodnuté, že obe časti komisie sa týmto návrhom budú zaoberať.

Na záver stretnutia ukrajinskí kolegovia konštatovali, že rokovanie medzinárodného „okrúhleho stola“ a zasadanie komisie slovenských a ukrajinských historikov sa stali významným príspevkom k rozvoju ukrajinskej slovakistiky a slovenskej ukrajinistiky.

Od monarchie k republike – výstava v ŠVK v Prešove

Prešov, 5. november 2018 – 28. február 2019

Gabriela OLŠAVSKÁ

Na pôde Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) v Prešove sa už stalo tradíciou organizovanie odborných výstav predstavujúcich písomné pamiatky kultúrneho dedičstva. Príkladom je aj výstava *Od monarchie k republike: zlomové udalosti na stránkach dobovej tlače a ich reflexia v knižnej kultúre*, ktorá bola širokej verejnosti dostupná v priestoroch študovne starých tlačí od 5. novembra 2018 do 28. februára 2019. Výstava bola usporiadaná pri príležitosti 100. výročia ukončenia prvej svetovej vojny, rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky. Išlo o panelovú výstavu s textovou a obrazovou časťou, doplnenú o ukážku tlačí z fondu ŠVK v Prešove k sledovanej tematike. Výstava verejnosť oboznámila s najdôležitejšími aspektmi vtedajšej doby, pretože okrem politickej situácie reflektovala aj na kultúrny a literárny život či školstvo.

Pozornosť bola v rámci výstavy venovaná chronologickému prehľadu najdôležitejších udalostí spätých s domácim a zahraničným odbojom, jeho najvýznamnejšími predstaviteľmi (Vavro Šrobár, Přemysl Šámal, Alois Rašín, Karel Kramář, resp. Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik) a ich aktivitami počas obdobia prvej svetovej vojny, ktoré vyústili do vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Prehľad udalostí bol doplnený dobovými fotografiami, textovými ukážkami najdôležitejších dokumentov spätých s odbojom a ich reflexiou v dobovej tlači. Priestor v rámci výstavy dostali aj československé légie v dokumentoch, spomienkach ich príslušníkov i literárnom spracovaní. V rámci výstavy bola prezentovaná časť ukážky z diela Jozefa Gregora Tajovského *Rozprávky z československých légii v Rusku* (1920) či text prísahy príslušníkov česko-slovenského vojska v Rusku.

V samostatnej časti výstavy bolo zdokumentované prvé desaťročie existencie ČSR. Okrem prehľadu udalostí spojených s budovaním nového štátu boli v tejto časti výstavy prezentované aj dobové fotografie a ohlas udalostí v dobovej tlači.

Osobitá pozornosť bola v rámci výstavy venovaná kultúre a školstvu v sledovanom období, v ktorej boli prezentované napríklad osobné spomienky prvého rektora Univerzity Komenského v Bratislave Kristiána Hyneka na udalosti, ktoré predchádzali vzniku univerzity, pohľad E. K. Rosola na Slovenské národné divadlo či článok Jozefa Škultétyho o slovenských knižniciach v periodiku *Národné noviny*.

Samostatnou časťou v rámci výstavy bola literatúra, v ktorej boli predstavené samostatne česká a slovenská literatúra, jej základné vývojové črty v období po prvej svetovej vojne. Predstavené boli osobnosti a autori, v ktorých tvorbe našla ohlas vojna. Samostatná pozornosť bola v českom prostredí venovaná aj tzv. legionárskej literatúre a jej predstaviteľom, ku ktorým okrem iných patrili Rudolf Medek, Josef Kopta, František Langer a Jaroslav Kratochvíl, ako aj nakladateľstvám legionárskej literatúry. Zo slovenského prostredia boli predstavení autori ako Jozef Gregor Tajovský, Janko Jesenský a Martin Rázus a ukážky z ich tvorby s tematikou vojny.

Štátny archív v Prešove usporiadal zaujímavú výstavu

Prešov, 29. marec 2019

Marcela DOMENOVÁ

Usporiadanie tematických odborných výstav je v priestore viacerých štátnych archívov stále výnimočné. Pre milovníkov dejín, záujemcov nielen z radov odbornej verejnosti či bádateľov takéto podujatie ponúka možnosť vidieť i dotknúť sa vybraných primárnych prameňov – archívnych dokumentov, ktoré dané inštitúcie odborne a vedecky spracovávajú, ochraňujú i sprístupňujú.



Štátny archív v Prešove – expozícia
Foto: M. Domenová

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Prešove (ŠA PO) vo svojich priestoroch (na Slanskej 31 v Prešove – Nižnej Šebastovej), v budove niekdajšieho františkánskeho kláštora, usporiadal dňa 29. marca 2019 zaujímavú jednodňovú výstavu, označenú ako prehliadka vybraných archívnych dokumentov s prepojením na mesto Prešov. Podujatie zorganizoval pri príležitosti 720. výročia udelenia mestských výsad Veľkému Šarišu, Prešovu a Sabinovu v roku 1299. Okrem uvedeného privilégia zachovaného v tranzumpťe Spišskej Kapituly z roku 1394 si mohli záujemcovia pozrieť aj iné dokumenty obdobia stredoveku až novoveku (do 19. storočia) či už v podobe originálov, výnimočne faksimile (privilegiálna listina z roku 1299 v podobe konfirmácie Karola Róberta z roku 1314), resp. o viaceré farebné xerokópie z dokumentov (napr. najstarší dokument v archíve z roku 1261 z fondu Magistrát mesta Prešov, erbová listina z roku 1543 a i.). Písomnosti boli vystavené v priestoroch bádateľ-

ne a v presklených skriniach chodby archívu. Z dokumentov, ktoré boli verejnosti sprístupnené v origináloch, možno uviesť dokument zachytávajúci zmienku o Pentapolitane z roku 1412, udelenie práva skladu mestu z roku 1538, ktoré potvrdil Leopold I. v roku 1690, list Márie Terézie k voľbám do prešovského zastupiteľstva z roku 1740 písaný v slovenčine, súpis domovej dane mesta z roku 1780.

Vstup na výstavu bol voľný, záujemcom bol zo strany archivárov – zamestnancov ŠA PO poskytnutý cyklický lektoring.

Výstavu si pozreli aj všetci členovia – pedagógovia z Katedry archívniectva a pomocných vied historických Inštitútu histórie FF PU v Prešove a v rámci výučby aj niektorí študenti odboru (2. ročník bakalárskej formy štúdia) archívniectva. Podujatie umožnilo stretnutie sa archivárov i nearchivarov v priateľských rozhovoroch a v príjemnom prostredí ŠA PO.

Veríme, že prešovský štátny archív usporiada v budúcnosti aj iné odborné podujatia či výstavy, kde dôjde k ďalšiemu prepojeniu teórie s praxou.



Štátny archív v Prešove – expozícia
Foto: M. Domenová

Aj tento rok sa uskutočnila Študentská vedecká a umelecká konferencia

Prešov, 24. apríl 2019

Annamária KÓNYOVÁ

K tradičným jarným podujatiam Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove sa už zaradila Študentská vedecká a umelecká konferencia. Jej 15. ročník sa uskutočnil 24. apríla 2019 a opätovne sa stretol s pozitívnym ohlasom aj u študentov Inštitútu histórie. Fakultnému kolu predchádzalo inštitútové kolo uskutočnené 3. apríla 2019, z ktorého všetci účastníci postúpili. Na fakultnom kole bola sekcia histórie rozdelená do dvoch podsekcí, pričom prvá bola určená študentom bakalárskeho a magisterského štúdia, druhá študentom doktorandského štúdia.

Predsedníctvo komisie v prvej podsekcii pozostávalo z nasledujúcich členov: doc. Ján Adam, PhD., PhDr. Ján Džujko, PhD., a Mgr. Annamária Kónyová, PhD. V tejto podsekcii s príspevkami vystúpili: *Erik Koncz* (Ján Balaša a jeho synovia ako protitureckí bojovníci), *Nikola Karol'ová* (Prejavy nacionalizmu vo Francúzsku v druhej polovici 19. storočia), *Veronika Kuchárová* (Slovenský ľud 1921 – 1938, ľudovýchovný týždenník) a *Juraj Kasarda* (Vplyv bojov na Ondave na situáciu v obci Bžany).

V podsekcii doktorandov boli členmi predsedníctva: doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD., PhDr. Peter Kovaľ, PhD., a Mgr. Lucia Šteflová, PhD. So svojimi referátmi vystúpili siedmi doktorandi: *Mária Kaletová* (Stavebný vývoj kostola v Hažlíne), *Matúš Vojna* (Vinohradníctvo na humenskom panstve v prvej polovici 18. storočia), *Veronika Drábová* (Prvý prešovský rabín), *Jana Dziaková* (Starostlivosť a liečba ľudí nakazených cholerou na základe obežníka z roku 1830), *Michal Falat* (Spoločenská štruktúra rusínskeho obyvateľstva na začiatku 20. storočia), *Juraj Horváth* (Dôsledky vpádu Maďarskej republiky rád na vnútropolitický vývoj v Maďarsku), *Erik Ondria* (K počiatkom československo-cyperských vzťahov v 60. rokoch 20. storočia).

Po odznení každého referátu nasledovala krátka diskusia, kde členovia predsedníctva, ale aj ostatní prítomní mohli vyjadriť svoje pripomienky, doplnenia či pochvaly k prezentovaným témam. Je potešiteľné, že aj 15. ročník Študentskej vedeckej konferencie priniesol množstvo zaujímavých príspevkov, preukázal zanietenosť, ale aj schopnosť študentov v rôznych stupňoch štúdia vedecky pracovať a objavovať doteraz neprebádané oblasti histórie. Vedecké práce budú môcť študenti publikovať v elektronickom zborníku.

Boje o Slovensko 1919 a Francúzska vojenská misia. Prednáškový cyklus a výstava v Košiciach

Košice, 21. máj 2019

Martin JARINKOVIČ

V roku 2019 si okrem iného pripomíname aj pomerne málo známe boje, ktoré branná moc mladej Československej republiky musela zviesť s maďarskou Červenou armádou o územie Slovenska. Oporou Československa bolo Francúzsko, ktoré svojmu spojencovi poskytlo nielen diplomatickú podporu, ale aj vojenskú pomoc, čím prispelo k stabilizácii nových pomerov v strednej Európe.

Významnú rolu v procese stabilizácie Československa zohrala francúzska vojenská misia, ktorá sa priamo podieľala na vojenskej obrane južných hraníc republiky, ako aj na procese budovania nových československých ozbrojených síl. Jej význam si v metropole východného Slovenska pripomenuli 21. mája 2019 spomienkovým podujatím v podobe prednáškového cyklu a múzejnej výstavy pod spoločným názvom *Boje o Slovensko v roku 1919 a francúzska vojenská misia*. Organizátormi podujatia



Francúzsky historik Etienne Boissierie hovorí o úlohe Francúzska pri vzniku ČSR, za predsedníckym stolom zľava: Miloslav Čaplovič, Martin Pekár a Eugén W. Faucher



Otvorenie výstavy. Zľava tlmočník, ktorý prekladá príhovor Christopa Léonziho mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca Francúzskej republiky v Slovenskej republike, vedľa neho riaditeľ Východoslovenského múzea v Košiciach Robert Pollák

boli Východoslovenské múzeum v Košiciach, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vojský historický ústav Bratislava, Štátny archív v Košiciach ako aj Štátna vedecká knižnica v Košiciach. Podujatie sa uskutočnilo pod záštitou Igora Slobodníka, mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca Slovenskej republiky vo Francúzsku so sídlom v Paríži a Christopa Léonziho mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca Francúzskej republiky v Slovenskej republike so sídlom v Bratislave. Význam udalosti odráža aj skutočnosť, že podujatie zrodené zo spolupráce vyššie spomenutých inštitúcií finančne podporilo Ministerstvo obrany SR, Ministerstvo vnútra SR, Ministerstvo kultúry SR a Košický samosprávny kraj.

Moderátorom prednáškového cyklu v historickej aule Rektorátu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (UPJŠ) bol vedúci katedry histórie Filozofickej fakulty UPJŠ, prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. Na úvod odzneli príhovory hostiteľa, rektora UPJŠ prof. RNDr. Pavla Sováka, CSc. a veľvyslancov Igora Slobodníka i Christopa Léonziho. Po úvodnej časti nasledovali prednášky historikov, pričom oproti pôvodnému programu došlo k zmene v poradí vystupujúcich, keďže pre zdravotné problémy ospravedlnil svoju neúčastť prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. Prítomnému auditóriu sa tak svojím príspevkom najprv predstavil významný francúzsky historik špecializujúci sa na dejiny Slovenska, Čiech a všeobecne strednej Európy Etienne Boissérie, ktorý je členom Študijného centra pre strednú Európu v Paríži (INALCO Paris) a je zároveň šéfredaktorom štvrťročníka La Nouvelle Alternatíve. Po ňom vystúpil riaditeľ Vojského historického ústavu, Bratislava plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., ktorý v rámci svojho príspevku zosumarizoval priebeh historických udalostí rokov 1918 – 1919 s dôrazom na priebeh bojov o Slovensko a význam francúzskej vojenskej



Pohľad na expozíciu Boje o Slovensko v roku 1919 a francúzska vojenská misia

misie. Vhodným doplnkom výkladu historikov so silným emocionálnym podtónom sa ukázalo vystúpenie Eugéne Wenceslasa (Evžena Václava) Fauchera, syna generála Louise-Eugena Fauchera, ktorý v rokoch 1926 – 1938 zastával post veliteľa francúzskej vojenskej misie v Československu. E. Fauchér vyzdvihol lásku svojho otca ku krajine svojho pôsobiska, ako aj morálny odkaz generála Fauchera, ktorý sa v rokoch druhej svetovej vojny zapojil do organizácie československých vojenských jednotiek vo Francúzsku a neskôr sa pripojil aj k odboju voči nacistickej okupácii Francúzska. Súčasťou programu bola aj prezentácia nového sedem minútového dokumentárneho filmu z dielne Vojenského historického ústavu, Bratislava (autor scenára – M. Čaplovič) pod názvom *Generál Milan Rastislav Štefánik – osloboditeľ*, ktorý inovatívnou formou predstavuje život a dielo slovenského veľikána.

Po recepcii podávanej hosťiteľom, rektorom UPJŠ sa účastníci presunuli do budovy úradu košického samosprávneho kraja, ktorá od svojho vzniku (v roku 1908) deväťdesiat rokov slúžila vojenským účelom. Účastníci podujatia si prezreli priestory tzv. generálskej sály, v ktorej úradovali velitelia divízie, resp. neskôr aj zemskí vojenský velitelia. O histórii budovy späté s osudmi mnohých významných osobností nielen košických vojenských dejín prítomných oboznámil historik Východoslovenského múzea v Košiciach Mgr. Vojtech Kárpáty, PhD.

Vyvrcholením podujatia bola vernisáž výstavy *Boje o Slovensko v roku 1919 a francúzska vojenská misia* v historickej účelovej budove Východoslovenského múzea. Prítomných na pôde múzea privítal jeho riaditeľ PhDr. Robert Pollák, pričom audítórium krátkymi príhovormi pozdravili aj obaja veľvyslanci, a predseda košického samosprávneho kraja Ing. Rastislav Trnka, riaditeľ Štátneho archívu v Košiciach PhDr. Richard Pavlovič, PhD., ako aj riaditeľ Vojenského historického ústavu, Bratislava plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výstava na ploche dvoch sál zachytáva chronologicky obdobie vzniku a konsolidácie Československa od októbra 1918 po december 1919. Autorský kolektív v zložení prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD., plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., a Mgr. Erik Dulovič, PhD. (Štátny archív v Košiciach), v rámci výstavy priblížil vznik Československej republiky a proces vojenského obsadzovania Slovenska, prvé obsadenie Košíc československým domácim vojskom, boje o Slovensko s maďarskou Červenou armádou, druhý príchod československého vojska do Košíc a následné obdobie konsolidácie pomerov. Autori zároveň pripomenuli podiel francúzskej vojenskej misie v Československu na budovaní československej brannej moci a životné osudy francúzskych generálov pôsobiacich v Československu a to M. C. J. Pellého, E. D. A. Mittelhausera a L. E. Fauchera. Osobité čaro výstave dodalo výtvarné riešenie v podaní nadanej a skúsenej dizajnerky Mgr. art. *Barbory Kopnickej*, ArtD. V rámci výstavy môžu návštevníci vidieť nielen exponáty Východoslovenského múzea v Košiciach, ale aj Vojenského historického múzea – Múzejných oddelení v Piešťanoch a vo Svidníku, taktiež archívne dokumenty Štátneho archívu v Košiciach a Slovenského národného archívu v Bratislave. Vzácnymi doplnkami sú predmety z pozostalosti generálov Fauchera a Pellého, ktoré na výstavu zapožičal Evžen Václav Faucher a vnučka generála Pellého pani Isabelle Sandiford Monzini-Pellé. Výstava je pre návštevníkov Košíc prístupná do 4. augusta 2019.

V tomto čísle časopisu predstavujeme slovenského výtvarníka

Dušana Baláža

Dušan Baláž (7. 2. 1950, Svit) 33 rokov pracoval v Slovenskej televízii ako výtvarník-grafik-animátor. Žije v Košiciach. Od roku 1985 je členom skupiny výtvarníkov TICCE, od roku 1989 je členom Združenia nezávislých výtvarníkov ARTEFAKT so sídlom v Bratislave, od roku 2009 je členom Umeleckej besedy Slovenska.



Tri grációzne grácie, akryl-olej, 140x120

V rokoch 1994 až 1998 v Košiciach organizoval Výtvarné salóny, v rokoch 1996 až 1998 medzinárodné sochárske sympóziu CASSOVIA SCULPTURE GARDEN a Medzinárodné maliarske plenéry na Bukovci pri Košiciach, v rokoch 2012 až 2017 LESANKA ART na Ružíne a v rokoch 2014 až 2019 TOKAJ ART SYMPÓZIUM vo Veľkej Trni. Vo svojej súkromnej galérii VEBA zorganizoval 1013 výstav autorov zo Slovenska a zahraničia.

Dušan Baláž je v dnešných podmienkach výnimočný zjav. Skvelý výtvarník, galerista, majiteľ súkromnej galérie VEBA, ktorý svoju skromnosť absolútne nepredstiera pretože je skutočne nezávislý. Jav v dnešnej dobe pomaly nevídany, kedy túžba zviditeľniť a presadiť sa determinuje konanie mnohých dnešných umelcov prijať pravidlá trhu.

Dušan Baláž ide svojou cestou akceptácie priority vlastného vnútra a podmienky trhu vníma len periférne.

Jeho tvorba je výpoveďou o ňom samom, prezentuje interiér duše ako umeleckú prioritu, ktorá akcentuje originalitu výtvarného stvárnenia. Jeho maľba je nezameniteľná a v každom smere identifikovateľná. Jej podstatou je expresivita výrazu, kreovaná jeho vlastnou dynamickou kresbou, razantnou, rytmizujúcou, kompozíciu plnú tvarových štylizácií, predovšetkým figurálnych.

Dušan Baláž ako milovník života nabitý pozitívnou energiou prenáša do svojej tvorby prejav čiernou líniou, latentne asociujúcou tvary. Jej podiel však oproti minulým štádiám tvorby ustupuje v prospech väčšieho podielu farebnej zložky čoby dominantnej nositeľky výpovede.

V tomto smere je tvorba Dušana Baláža pokračovaním výtvarnej línie skvelých košických výtvarníkov J. Jakobyho či Š. Roškoványiho.

Jeho výtvarná výpoveď však pôsobí dynamickejšie a monumentálnejšie, ale nestráca sa v nej ani komornosť. Tá je prezentovaná v intimite symbolického slovníka, dotýkajúceho sa predovšetkým emotívnych výpovedí, vlastného poznania a skúseností.

Dušan Baláž je výtvarník, ktorý neustále hľadá, nachádza a neustále rozvíja svoj prejav.

Čistota a úprimnosť výpovede divákovi konvenuje, vŕha ho do komunikácie, ktorá, aj keď je nonverbálna, poskytuje úprimnejšiu výpoveď, ktorej rozumieme.

Spracované podľa kurátorského textu PhDr. Gabriely Haščákovéj

Samostatné výstavy (výber)

1981, 1985 – Košice, Československá televízia

1985 – Humenné, Dom kultúry

1987 – Košice, Vysokoškolský T-klub

1988 – Sárospatak, Maďarsko

1988 – Košice, ObKS Košice II

1992 – Čaňa

1994, 2015 – Košice, Galéria VEBA

1996 – Bern, Švajčiarsko

1998 – Košice, Caffé Varšan

2000 – Košice, Východoslovenská galéria

2000 – Bratislava, Výstavná sieň SPP

2001 – Bratislava, Galéria MARAT-ART

2002 – Bratislava, Galéria Miró
2002 – Košice, Výstavné priestory Dolná brána
2003 – Bratislava, Hlava XXII
2004 – Košice, U. S. Steel Gallery
2005, 2010 – Košice, Slovenské technické múzeum
2007 – Michalovce, Mestská galéria
2008 – Bratislava, Galéria na Panskej
2010 – Košice, galéria STM
2010 – Košice, Galéria VEBA
2010 – Prešov, Galéria Átrium
2015 – Košice, galéria STM
2015 – Košice, Galéria veba
2015 – Prešov, Galéria Átrium
2016 – Košice Galéria Hotel Bankov
2017 – Rím, Slovenské veľvyslanectvo
2017 – Smižany, Galéria v zámočku
2019 – Vysoké Tatry, Hotel Bellevue

Kolektívne výstavy

- Účasť v rôznych mestách Slovenska, 67 výstav
- Výtvarný salón Košice, 1994 – 1997
- Súkromná galéria VEBA, 1993 – 2015
- Maďarsko – Sárospatak, Miskolc, Budapest
- Poľsko – Krosno
- Belgicko – Brusel 2007
- USA, Alabama, Mobbille 1994

Študijný pobyt

1994 – USA, Alabama, Mobbille

Medzinárodné plenéry

- Slovensko, Rakúsko, Maďarsko, Poľsko, Nemecko, Ukrajina, USA

O AUTOROCH

BIZOŇOVÁ, Monika, Mgr., PhD. (monika.bizonova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

DERFIŇÁK, Patrik, doc., PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

DOMENOVÁ, Marcela, doc., Mgr., PhD. (marcela.domenova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívnictva a pomocných vied historických

DZIMKOVÁ, Zuzana, Mgr. (dzimkova.zuzana@post.sk)

Externá doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

DŽUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FALAT, Michal, Mgr. (Michal.Falat@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FRANKOVÁ, Libuša, doc., PhDr., CSc. (libusa.frankova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

GAJDOŠ, Marián, PaedDr., CSc. (gajdos@saske.ke)

Samostatný vedecký pracovník, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Slovenská akadémia vied

HEDMEG, Lukáš, Mgr. (Lukas.Hedmeg@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

HOPTOVÁ, Luciána, Mgr. et. Mgr., PhD. (luciana.hoptova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

JARINKOVIČ, Martin, Mgr., PhD. (martin.jarinkovic@vsmuzeum.sk)

Odborný pracovník vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KAČMÁR, Šimon, Mgr. (simonkacmar@zoznam.sk)

Retrospektívny bibliograf, Štátna vedecká knižnica v Prešove

KÓNYOVÁ, Annamária, Mgr., PhD. (annamaria.konyova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín

KOTRUSOVÁ, Júlia, Mgr., PhD. (julia.kotrusova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívniectva a pomocných vied historických

KOVAL, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

OLŠAVSKÁ, Gabriela, Mgr. (ohkf2@svkpo.gov.sk)

Archivárka, retrospektívna bibliografka, oddelenie historických knižničných fondov v ŠVK Prešov

SCHWARZ, Karl W., Dr. h. c. Prof. Dr. (Karl.schwarz@univie.ac.at)

Vysokoškolský pedagóg, Universität Wien

ŠVORC, Peter, prof., PhDr., CSc. (peter.svorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

VOJNA, Matúš, Mgr. (Matus.Vojna@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej Staatsbibliothek Berlin, na serveri Deutsche Nationalbibliothek a stránkach Universitätsbibliothek Regensburg, ako aj v databáze Dalhousie Libraries v jednej z popredných kanadských univerzít Dalhousie University v Halifaxe (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubrik, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by Staatsbibliothek Berlin, on server of Deutsche Nationalbibliothek and on pages of Universitätsbibliothek Regensburg, as well as in database of Dalhousie Libraries in one of the most significant Canadian universities Dalhousie University in Halifax (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften..

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

1/2019

Ročník / Volume XIV

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
[http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12019.html](http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12019.html)

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

